

3 1761 07967788 6

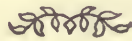
Presented to the
LIBRARY *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO
by

TRINITY COLLEGE
LIBRARY

C. CRISPI SALLUSTII

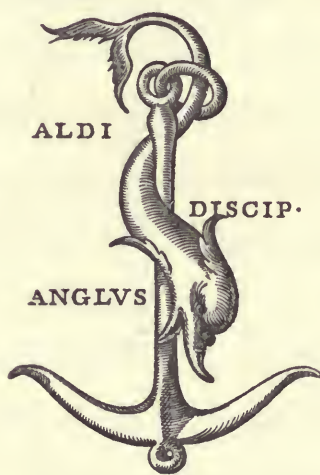
OPERA QUÆ EXSTANT.

C. CRISPI SALLUSTII
OPERA QUÆ EXSTANT.

ACCEDUNT ORATIONES ET EPISTOLÆ
EX HISTORiarUM LIBRIS
SUPERSTITES.

LONDINI:
BASIL MONTAGU PICKERING.
196, PICCADILLY.
1864.

878.2
8a 3
ope

PA
6653
A2
1864a

C. CRISPI SALLUSTII DE CONJURATIONE CATILINÆ HISTORIA.

I.

OMNIS homines, qui sese student præstare ceteris animalibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transeant, veluti pecora, quæ natura prona atque ventri obedientia finxit. Sed nostra omnis vis in animo et corpore sita est : animi imperio, corporis servitio magis utimur ; alterum nobis cum diis, alterum cum belluis commune est. Quo mihi rectius videtur, ingenii, quam virium opibus gloriam quærere, et, quoniam vita ipsa, qua fruimur, brevis est, memoriam nostri quam maxime longam efficere. Nam divitiarum et formæ gloria fluxa atque fragilis est ; virtus clara æternaque habetur.

Sed diu magnum inter mortalis certamen fuit, vine corporis, an virtute animi res militaris magis procederet. Nam et, prius quam incipias, consulto, et, ubi consulueris, mature facto opus est. Ita utrumque per se indigens, alterum alterius auxilio eget.

II.

NIGITUR initio reges (nam in terris nomen imperii id primum fuit) diversi, pars ingenium, alii corpus exercebant. Etiam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur; sua cuique fatis placebant. Postea vero quam in Asia Cyrus, in Græcia Lacedæmonii et Athenienses cœpere urbes atque nationes subigere, lubricinam dominandi causam belli habere, maximam gloriam in maximo imperio putare: tum demum periculo atque negotiis compertum est, in bello plurimum ingenium posse.

Quodsi regum atque imperatorum animi virtus in pace ita, uti in bello, valeret, æquabilius atque constantius sese res humanæ haberent, neque aliud alio ferri, neque mutari ac misceri omnia cerneret. Nam imperium facile his artibus retinetur, quibus initio partum est. Verum ubi pro labore desidia, pro continentia et æquitate lubrico atque superbia invadere, fortuna simul cum moribus immutatur. Ita imperium semper ad optimum quemque a minus bono transfertur.

Quæ homines arant, navigant, ædificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales, dediti ventri atque somno, indocti incultique vitam, sicuti peregrinantes, transire: quibus profecto contra naturam corpus voluptati, anima oneri fuit. Eorum ego vitam mortemque juxta aestumo, quoniam de utraque filetur. Verum enimvero is demum mihi vivere

atque frui anima videtur, qui, aliquo negotio intentus, præclari facinoris aut artis bonæ famam quærit.

III.

ED in magna copia rerum aliud alii natura iter ostendit. Pulchrum est, bene facere reipublicæ : etiam bene dicere haud absurdum est. Vel pace vel bello clarum fieri licet. Et qui fecere, et qui facta aliorum scripsere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametsi haudquaquam par gloria sequatur scriptorem et auctorem rerum, tamen in primis arduum videtur, res gestas scribere : primum, quod facta dictis exæquanda sunt ; dehinc, quia plerique, quæ delicta reprehenderis, malevolentia et invidia dicta putant : ubi de magna virtute atque gloria bonorum memores, quæ sibi quisque facilia factu putat, æquo animo accipit ; supra ea, veluti ficta, pro falsis ducit.

Sed ego adolescentulus initio, sicuti plerique, a studio ad rempublicam latus sum ; ibique mihi multa adversa fuere. Nam pro pudore, pro abstinentia, pro virtute audacia, largitio, avaritia vigeant. Quæ tametsi animus aspernabatur, insolens malarum artium, tamen inter tanta vitia imbecilla ætas ambitione corrupta tenebatur ; ac me, quum ab reliquis malis moribus dissentirem, nihilo minus honoris cupido eadem quæ ceteros, fama, atque invidia vexabat.

IV.

IGITUR ubi animus ex multis miseriis atque periculis requievit, et mihi reliquam ætatem a republica procul habendam decrevi: non fuit consilium, fœcordia atque defidia bonum otium conterere, neque vero agrum colendo aut venando, servilibus officiis intentum, ætatem agere, sed, a quo incepto studioque me ambitio mala detinuerat, eodem regressus, statui res gestas populi Romani carptim, ut quæque memoria digna videbantur, perscribere: eo magis, quod mihi a spe, metu, partibus reipublicæ animus liber erat.

Igitur de Catilinæ conjuratione, quam verissime potero, paucis absolvam. Nam id facinus in primis ego memorabile existumo, sceleris atque periculi novitate. De cujus hominis moribus pauca prius explananda sunt, quam initium narrandi faciam.

V.

LUCIUS CATILINA, nobili genere natus, fuit magna vi et animi et corporis, sed ingenio malo pravoque. Huic ab adulescentia bella intestina, cædes, rapinæ, discordia civilis grata fuere, ibique juventutem suam exercuit. Corpus patiens inediæ, alboris, vigiliæ, supra quam cuiquam credibile est. Animus audax, subdolus, varius, cujus rei libet simulator ac dissimulator; alieni appetens, sui profusus,

ardens in cupiditatibus : fatis eloquentiæ, sapientiæ parum : vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. Hunc post dominationem Lucii Sullæ lubido maxuma invaserat reipublicæ capiundæ : neque id quibus modis assequeretur, dum sibi regnum pararet, quidquam pensi habebat. Agitabatur magis magisque in dies animus ferox inopia rei familiaris et conscientia scelerum ; quæ utraque his artibus auxerat, quas supra memoravi. Incitabant præterea corrupti civitatis mores, quos pessuma ac diversa inter se mala, luxuria atque avaritia, vexabant.

Res ipsa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis tempus admonuit, supra repetere, ac paucis instituta majorum domi militiæque, quomodo rempublicam habuerint, quantumque reliquerint, ut paullatim immutata, ex pulcherruma pessuma ac flagitiosissima facta sit, differere.

VI.

URBEM Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Trojani, qui, Ænea, duce profugi, sedibus incertis vagabantur : cumque his Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum. Hi, postquam in una mœnia convenere, dispari genere, dissimili lingua, alius alio more viventes, incredibile memoratu est quam facile coaluerint. Sed postquam res eorum, civibus, moribus, agris aucta, satis prospera

fatisque pollens videbatur, ficuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta est. Igitur reges populique finitumi bello tentare : pauci ex amicis auxilio esse ; nam ceteri, metu perculsi, a periculis aberant. At Romani, domi militiæque intenti, festinare, parare, alius alium hortari, hostibus obviam ire, libertatem, patriam, parentesque armis tegere. Post, ubi pericula virtute propulerant, sociis atque amicis auxilia portabant, magisque dandis, quam accipiundis beneficiis amicitias parabant. Imperium legitimum, nomen imperii regium habebant. Delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum erat, reipublicæ consultabant ; hi vel ætate, vel curæ similitudine, patres appellabantur. Post, ubi regium imperium, quod initio conservandæ libertatis atque augendæ reipublicæ fuerat, in superbiam dominationemque convertit, immutato more, annua imperia binosque imperatores sibi fecere. Eo modo minime posse putabant per licentiam insolescere animum humanum.

VII.

SED ea tempestate cœpere se quisque magis extollere, magisque ingenium in promptu habere. Nam regibus boni, quam mali, suspectiores sunt, semperque his aliena virtus formidolosa est. Sed civitas, incredibile memoratu est, adepta libertate, quantum brevi creverit : tanta cupido gloriæ inceserat. Jam primum juvenus, simul ac

belli patiens erat, in castris laboris usu militiam discebat : magisque in decoris armis et militaribus equis, quam in scortis atque conviviiis, lubidinem habebant. Igitur talibus viris non labos insolitus, non locus ullus asper aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus : virtus omnia domuerat. Sed gloriæ maxumum certamen inter ipsos erat : sic se quisque hostem ferire, murum adscendere, conspici, dum tale facinus faceret, properabat : eas divitias, eam bonam famam magnamque nobilitatem putabant : laudis avidi, pecuniæ liberales erant : gloriam ingentem, divitias honestas volebant. Memorare possem, quibus in locis maxumas hostium copias populus Romanus parva manu fuderit, quas urbes, natura munitas, pugnando cœperit, ni ea res longius nos ab incepto traheret.

VIII.

ED profecto fortuna in omni re dominatur : ea res cunctas ex lubidine magis, quam ex vero, celebrat obscuratque. Atheniensium res gestæ, sicuti ego existumo, satis amplæ magnificæque fuere ; verum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur. Sed quia provenere ibi scriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maxumis celebrantur. Ita eorum, qui ea fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis eam potuere extollere præclara ingenia. At populo Romano numquam ea copia fuit, quia prudentissimus quisque maxume negotiosus

erat, ingenium nemo sine corpore exercebat, optumus quisque facere, quam dicere, sua ab aliis bene facta laudari, quam ipse aliorum narrare, malebat.

IX.

NIGITUR domi militiæque boni mores colebantur; concordia maxuma, minuma avaritia erat: jus bonumque apud eos non legibus magis, quam natura, valebat. Jurgia, discordias, similtates cum hostibus exercebant: cives cum civibus de virtute certabant; in suppliciis deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. Duabus his artibus, audacia in bello, ubi pax evenerat, æquitate, seque remque publicam curabant. Quarum rerum ego maxuma documenta hæc habeo, quod in bello sæpius vindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnaverant, quique tardius, revocati, prælio excefferant, quam qui signa relinquere, aut pulsi loco cedere ausi erant: in pace vero quod beneficiis magis, quam metu, imperium agitabant, et, accepta injuria, ignoscere, quam persequi malebant.

X.

SED ubi labore atque justitia respublica crevit, reges magni bello domiti, nationes feræ et populi ingentes vi subacti, Carthago, æmula imperii Romani, ab stirpe interiit, cuncta maria terræque patebant: sævire

fortuna ac miscere omnia cœpit. Qui labores, pericula, dubias atque asperas res facile toleraverant, his otium, divitiæ, optandæ aliis, oneri miseræque fuere. Igitur primo pecuniæ, deinde imperii cupido crevit: ea quasi materies omnium malorum fuere. Namque avaritia fidem, probitatem, ceterasque artes bonas subvertit; pro his superbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia venalia habere edocuit. Ambitio multos mortalis falsos fieri subegit; aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere; amicitias inimicitiasque non ex re, sed ex commodo æstumare; magisque vultum, quam ingenium bonum habere. Hæc primo paullatim crescere, interdum vindicari: post, ubi contagio, quasi pestilentia, invasit, civitas immutata, imperium ex justissimo atque optumo crudele intolerandumque factum.

XI.

ED primo magis ambitio, quam avaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius virtutem erat. Nam gloriam, honorem, imperium, bonus et ignavus æque sibi exoptant: sed ille vera via nititur; huic quia bonæ artes defunt, dolis atque fallaciis contendit. Avaritia pecuniæ studium habet, quam nemo sapiens concupivit; ea, quasi venenis malis imbuta, corpus animumque virilem effeminat: semper infinita, insatiabilis est; neque copia, neque inopia minuitur. Sed postquam L. Sulla, armis recepta republica, bonis initiis malos eventus habuit; rapere

omnes, trahere, domum alius, alius agros cupere : neque modum, neque modestiam victores habere, fœda crudeliâque in civibus facinora facere. Huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Asia ductaverat, quo sibi fidum faceret, contra morem majorum, luxuriose nimisque liberaliter habuerat ; loca amœna, voluptaria, facile in otio feroces militum animos molliverant. Ibi primum infuevit exercitus populi Romani amare, potare ; signa, tabulas pictas, vasa cœlata mirari ; ea privatim ac publice rapere ; delubra spoliare ; sacra profanaque omnia polluere. Igitur hi milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui victis fecere. Quippe secundæ res sapientium animos fatigant : nedum illi, corruptis moribus, victoriæ temperarent.

XII.

POSTQUAM divitiæ honori esse cœpere, et eas gloria, imperium, potentia sequebatur : hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro malevolentia duci cœpit. Igitur ex divitiis juventutem luxuria atque avaritia cum superbia invasere : rapere, consumere ; sua parvi pendere, aliena cupere ; pudorem, pudicitiam, divina atque humana promiscua, nihil pensi neque moderati habere. Operæ pretium est, quum domos atque villas cognoveris in urbium modum exædificatas, visere templa deorum, quæ nostri majores, religiosissimi mortales, fecere. Verum illi delubra deorum pietate, domos suas gloria decorabant ; neque victis

quicquam, præter injuriæ licentiam, eripiebant. At hi contra, ignavissimi homines, per summum scelus omnia ea fociis adimere, quæ fortissimi viri victores hostibus reliquerant: proinde quasi injuriam facere, id demum esset imperio uti.

XIII.

NAM quid ea memorem, quæ nisi his, qui videre, nemini credibilia sunt: a privatis compluribus subversos montes, maria constrata esse. Quibus mihi videntur ludibrio fuisse divitiæ; quippe, quas honeste habere licebat, abuti per turpitudinem properabant. Sed libido stupri, ganæ ceterique cultus non minor incefferat: viri pati muliebria, mulieres pudicitiam in propatulo habere; vescendi causa terra marique omnia exquirere; dormire prius, quam somni cupido esset; non famam, aut sitim, neque frigus, neque lassitudinem opperiri, sed ea omnia luxu antecapere. Hæc juventutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. Animus imbutus malis artibus haud facile lubricinibus carebat: eo profusus omnibus modis quæstui atque sumtui deditus erat.

XIV.

N tanta itaque corrupta civitate Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum atque facinorum circum se, tamquam stipatorum, catervas habebat. Nam quicumque impudicus, adulter, ganeo, manu,

ventre, pene, bona patriâ laceraverat; quique alienum æs grande conflaverat, quo flagitium aut facinus redimeret; præterea omnes undique parricidæ, sacrilegi, convicti judiciis, aut pro factis iudicium timentes; ad hoc, quos manus atque lingua perjurio aut sanguine civili alebat; postremo omnes, quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat: hi Catilinæ proximi familiaresque erant. Quodsi quis etiam a culpa vacuus in amicitiam ejus inciderat, quotidiano usu atque illecebris facile par similisque ceteris efficiebatur. Sed maxime adulescentium familiaritates appetebat: eorum animi molles et ætate fluxi dolis haud difficulter capiebantur. Nam uti cujusque studium ex ætate flagrabat, aliis scorta præbere, aliis canes atque equos mercari; postremo neque sumtui, neque modestiæ suæ parcere, dum illos obnoxios fidosque sibi faceret. Scio, fuisse nonnullos, qui ita existumarent, juventutem, quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse; sed ex aliis rebus magis, quam quod cuiquam id compertum foret, hæc fama valebat.

XV.

AM primum adulescens Catilina multa nefanda stupra fecerat cum virgine nobili, cum sacerdote Vestæ; alia hujusmodi contra jus fasque. Postremo, captus amore Aureliæ Orestillæ, cujus, præter formam, nihil umquam bonus laudavit; quod ea nubere illi dubitabat,

timens privignum adulta ætate ; pro certo creditur, necato filio, vacuam domum scelestis nuptiis fecisse. Quæ quidem res mihi in primis videtur caussa fuisse facinoris maturandi. Namque animus impurus, diis hominibusque infestus, neque vigiliis neque quietibus sedari poterat : ita conscientia mentem excitam vexabat. Igitur colos exsanguis, fœdi oculi, citus modo, modo tardus incessus ; prorsus in facie vultuque vecordia inerat.

XVI.

ED juventutem, quam, ut supra diximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat. Ex illis testes signatoresque falsos commodare ; fidem, fortunas, pericula vilia habere ; post, ubi eorum famam atque pudorem adtriverat, majora alia imperabat : si caussa peccandi in præsens minus suppetebat, nihilo minus infontes, sicuti fontes circumvenire, jugulare ; scilicet, ne per otium torpererent manus aut animus, gratuito potius malus atque crudelis erat. His amicis fociisque confisus Catilina, simul quod æs alienum per omnis terras ingens erat, et quod plerique Sullani milites, largius suo usi, rapinarum et victoriæ veteris memores, civile bellum exoptabant ; opprimundæ reipublicæ consilium cepit. In Italia nullus exercitus : Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat : ipsi consulatum petendi magna spes : Senatus nihil sane intentus : tutæ tranquillæque res omnes ; sed ea prorsus opportuna Catilinæ.

XVII.

NIGITUR circiter Kalendas Junias, L. Cæsare et C. Figulo Consulibus, primo singulos appellare; hortari alios, alios tentare: opes suas, imparatam rempublicam, magna præmia conjunctionis docere. Ubi fatis explorata sunt, quæ voluit, in unum omnis convocat, quibus maxuma necessitudo et plurimum audaciæ inerat. Eo convenere Senatorii ordinis P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus, P. et Servius Sullæ, Servii filii, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Læca, L. Bestia, Q. Curius: præterea ex equestri ordine M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius: ad hoc multi ex coloniis et municipiis, domi nobiles. Erant præterea complures paullo occultius consilii hujusce participes nobiles, quos magis dominationis spes hortabatur, quam inopia aut alia necessitudo. Ceterum juvenus pleraque, sed maxume nobilium, Catilinæ inceptis favebat; quibus in otio vel magnifice vel molliter vivere copia erat, incerta pro certis, bellum, quam pacem, malebant. Fuere item ea tempestate, qui crederent, M. Licinium Crassum non ignarum ejus consilii fuisse; quia Cn. Pompeius, invisus ipsi, magnum exercitum ductabat, cujusvis opes voluisse contra illius potentiam crescere; simul confisum, si conjuratio valuisset, facile apud illos se principem fore.

XVIII.

ED antea item conjuravere pauci contra rempublicam, in quibus Catilina fuit : de quo, quam verissime potero, dicam. L. Tullo, M. Lepido Consulibus, P. Autronius et P. Sulla, designati consules, legibus ambitus interrogati pœnas dederant. Post paullo Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat petere consulatum, quod intra legitimos dies profiteri nequiverat. Erat eodem tempore Cn. Piso, adulescens nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus, quem ad perturbandam rempublicam inopia atque mali mores stimulabant. Cum hoc Catilina et Autronius circiter Nonas Decembris consilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Januariis L. Cottam et L. Torquatum Consules interficere ; ipsi fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. Ea re cognita, rursus in Nonas Februarias consilium cædis transfulerant. Jam tum non Consulibus modo, sed plerisque Senatoribus perniciem machinabantur. Quodni Catilina maturasset pro curia signum fociis dare, eo die post conditam urbem Romam pessimum facinus patratum foret. Quia nondum frequentes armati convenerant, ea res consilium diremit.

XIX.

POSTEA Piso in citeriorem Hispaniam Quæstor pro Prætore missus est adnitente Crasso, quod eum infestum inimicum Cn. Pompeio cognoverat. Neque tamen Senatus provinciam invitus dederat: quippe fœdum hominem a republica procul esse volebat: simul quia boni complures præsidium in eo putabant: et jam tum potentia Cn. Pompeii formidolosa erat. Sed is Piso in provincia ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens occisus est. Sunt, qui ita dicunt: imperia ejus injusta, superba, crudelia barbaros nequivisse pati: alii autem, equites illos, Cn. Pompeii veteres fidosque clientes, voluntate ejus Pisonem adgressos: numquam Hispanos præterea tale facinus fecisse, sed imperia sæva multa antea perpessos. Nos eam rem in medio relinquemus. De superiore conjuratione satis dictum.

XX.

CATILINA, ubi eos, quos paullo ante memoravi, convenisse videt: tametsi cum singulis multa sæpe egerat, tamen in rem fore credens universos adpellare et cohortari, in abditam partem ædium secessit, atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem hujuscemodi habuit.

“ Ni virtus fidesque vestra spectata mihi forent, nequic-

quam opportuna res cecidisset; spes magna, dominatio in manibus frustra fuissent: neque ego per ignava aut vana ingenia incerta pro certis captarem. Sed quia multis et magnis tempestatibus vos cognovi fortes fidosque mihi, eo animus ausus est maxumum atque pulcherrimum facinus incipere; simul quia vobis eadem, quæ mihi, bona malaque esse intellexi; nam idem velle atque idem nolle, ea demum firma amicitia est. Sed ego quæ mente agitavi, omnes jam antea diversi audistis. Ceterum mihi in dies magis animus accenditur, quum confidero, quæ conditio vitæ futura sit, nisi nosmet ipsi vindicamus in libertatem. Nam postquam respublica in paucorum potentium jus atque ditionem concessit, semper illis reges, tetrarchæ vectigales esse: populi, nationes stipendia pendere: ceteri omnes, strenui, boni, nobiles atque ignobiles, vulgus fuimus, sine gratia, sine auctoritate, his obnoxii, quibus, si respublica valeret, formidini essemus. Itaque omnis gratia, potentia, honos, divitiæ apud illos sunt, aut ubi illi volunt: nobis reliquere repulsas, pericula, judicia, egestatem. Quæ quousque tandem patiemini, fortissimi viri? Nonne emori per virtutem præstat, quam vitam miseram atque inhonestam, ubi alienæ superbiæ ludibrio fueris, per dedecus amittere? Verum enimvero pro Deum atque hominum fidem, victoria a manu nobis est; viget ætas, animus valet: contra illis, annis atque divitiis, omnia consenuerunt; tantummodo incepto opus est: cetera res expediet. Etenim quis mortalium, cui virile ingenium

est, tolerare potest, illis divitias superare, quas profundant in exstruendo mari et montibus coæquandis; nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? illos binas aut amplius domos continuare; nobis larem familiarem nusquam ullum esse? Quum tabulas, signa, toreumata emunt; nova diruunt, alia ædificant; postremo omnibus modis pecuniam trahunt, vexant: tamen summa lubidine divitias vincere nequeunt. At nobis est domi inopia, foris æs alienum; mala res, spes multo asperior; denique, quid reliqui habemus, præter miseram animam? Quin igitur expergiscimini? En illa, illa, quam sæpe optastis, libertas, præterea divitiæ, decus, gloria in oculis sita sunt! fortuna omnia ea victoribus præmia posuit. Res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica, magis quam oratio mea vos hortentur. Vel imperatore, vel milite me utimini: neque animus, neque corpus a vobis aberit. Hæc ipsa, ut spero, vobiscum una Consul agam: nisi forte me animus fallit, et vos servire magis, quam imperare, parati estis."

XXI.

POSTQUAM accepere ea homines, quibus mala abunde omnia erant, sed neque res neque spes bona ulla; tametsi illis quæta movere magna merces videbatur, tamen postulare plerique, uti proponeret, quæ conditio belli foret, quæ præmia armis peterent, quid ubique opis aut spei haberent. Tum Catilina polliceri

tabulas novas, proscriptionem locupletium, magistratus, sacerdotia, rapinas, alia omnia, quæ bellum atque lubido victorum fert. Præterea, esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauritania cum exercitu P. Sittium Nucerinum, consilii sui participes: petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem et familiarem, et omnibus necessitudinibus circumventum: cum eo se Consulem initium agendi facturum. Ad hoc maledictis increpat omnis bonos: suorum unumquemque nominans laudare; admonebat alium egestatis, alium cupiditatis suæ, complures periculi aut ignominiae, multos victoriæ Sullanæ, quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium animos alacris videt; cohortatus, ut petitionem suam curæ haberent, conventum dimisit.

XXII.

FUERE ea tempestate, qui dicerent, Catilinam, oratione habita, quum ad jusjurandum populares sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem, vino permixtum, in pateris circumtulisse; inde quum post execrationem omnes degustavissent, sicuti in sollemnibus sacris fieri consuevit, aperuisse consilium suum; atque eo dictitare fecisse, quo inter se magis fidi forent, alius alii tanti facinoris conscii. Nonnulli ficta et hæc, et multa præterea existumabant ab his, qui Ciceronis invidiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum, qui pœnas dederant. Nobis ea res pro magnitudine parum comperta est.

XXIII.

ED in ea conjuratione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus; quem Censores fenatu probri gratia moverant. Huic homini non minor vanitas, quam audacia, inerat; neque reticere, quæ audierat, neque suamet ipse scelera occultare, prorsus neque dicere neque facere quicquam pensi habebat. Erat ei cum Fulvia, muliere nobili, stupri vetus consuetudo; cui quum minus gratus esset, quia inopia minus largiri poterat, repente glorians maria montesque polliceri cœpit, et minari interdum ferro, ni sibi obnoxia foret: postremo ferocius agitare, quam solitus erat. At Fulvia, insolentiæ Curii causa cognita, tale periculum reipublicæ haud occultum habuit, sed, sublato auctore, de Catilinæ conjuratione quæ quoque modo audierat, compluribus narravit. Ea res in primis studia hominum accendit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. Namque antea pleraque nobilitas invidia æstuabat, et quasi pollui consulatum credebant, si eum, quamvis egregius, homo novus adeptus foret. Sed ubi periculum advenit, invidia atque superbia postfuere.

XXIV.

IGITUR comitiis habitis, Consules declarantur M. Tullius et C. Antonius. Quod factum primo populares conjurationis concusserat. Neque tamen Catilinæ furor minuebatur; sed in dies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam, sua aut amicorum fide sumptam mutuam, Fæfulas ad Manlium quemdam portare, qui postea princeps fuit belli faciundi. Ea tempestate plurimos cujusque generis homines ascivisse dicitur; mulieres etiam aliquot, quæ primo ingentis sumptus stupro corporis toleraverant: post, ubi ætas tantummodo quæstui, neque luxuriæ modum fecerat, æs alienum grande conflaverant; per eas se Catilina credebat posse servitia urbana sollicitare, urbem incendere, viros earum vel adungere sibi, vel interficere.

XXV.

SED in his erat Sempronia, quæ multa sæpe virilis audaciæ facinora commiserat. Hæc mulier genere atque forma, præterea viro atque liberis, fatis fortunata fuit: literis Græcis atque Latinis docta: psallere et saltare elegantius, quam necesse est probæ; multa alia, quæ instrumenta luxuriæ sunt. Sed ei cariora semper omnia, quam decus atque pudicitia fuit: pecuniæ an famæ minus parceret, haud facile discerneres: lubidine sic accensa, ut

fæpius peteret viros, quam peteretur. Sed ea fæpe antehac fidem prodiderat, creditum abjuraverat, cædis conscia fuerat, luxuria atque inopia præceps abierat. Verum ingenium ejus haud absurdum; posse versus facere, jocum movere, sermone uti vel modesto, vel molli, vel procaci; prorsus multæ facetiæ multusque lepos inerat.

XXVI.

IS rebus comparatis, Catilina nihilo minus in proximum annum consulatum petebat, sperans, si designatus foret, facile se ex voluntate Antonio usurum. Neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. Neque illi tamen ad cavendum dolus aut astutiæ deerant. Namque a principio consulatus sui multa pollicendo per Fulviam effecerat, ut Q. Curius, de quo paullo ante memoravi, consilia Catilinæ sibi proderet. Ad hoc collegam suum Antonium pactione provinciæ perpulerat, ne contra rempublicam sentiret; circum se præsidia amicorum atque clientium occulte habebat. Postquam dies comitiorum venit, et Catilinæ neque petitio, neque insidiæ, quas Consuli in Campo fecerat, prospere cessere; constituit bellum facere et extrema omnia experiri, quoniam, quæ occulte tentaverat, aspera fœdaque evenerant.

XXVII.

HIGITUR C. Manlium Fæfulas atque in eam partem Etruriæ, Septimium quemdam Camertem in agrum Picenum, C. Julium in Apuliam dimisit; præterea alium alio, quem ubique opportunum sibi fore credebat. Interea Romæ multa simul moliri; Consuli insidias tendere, parare incendia, opportuna loca armatis hominibus obsidere: ipse cum telo esse, item alios jubere: hortari, uti semper intenti paratique essent: dies noctesque festinare, vigilare, neque infomniis neque labore fatigari. Postremo ubi multa agitati nihil procedit, rursus intempesta nocte conjurationis principes convocat per M. Porcium Læcam: ibique multa de ignavia eorum questus, docet, “ se Manlium præmisisse ad eam multitudinem, quam ad capiunda arma paraverat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; seque ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppressisset: eum suis consiliis multum obficere.”

XXVIII.

HIGITUR perterritis ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, et cum eo L. Vargunteius Senator, constituere ea nocte paullo post, cum armatis hominibus, sicuti salutatum, introire ad Ciceronem, ac de improvviso domi suæ imparatum confodere. Curius ubi intellegit, quantum periculi Consuli

impendeat, propere per Fulviam Ciceroni dolum, qui paratur, enunciat. Ita illi janua prohibiti, tantum facinus frustra fufceperant. Interea Manlius in Etruria plebem follicitare, egeſtate fimul ac dolore injuriæ novarum rerum cupidam, quod Sullæ dominatione agros bonaque omnia amiſerat; præterea latrones cujuſque generis, quorum in ea regione magna copia erat; nonnullos ex Sullanis colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant.

XXIX.

EA quum Ciceroni nunciarentur, ancipiti malo per-
motus, quod neque urbem ab infidiis privato con-
ſilio longius tueri poterat, neque, exercitus Manlii
quantus aut quo conſilio foret, ſatis compertum habebat, rem
ad ſenatum refert, jam antea vulgi rumoribus exagitatam.
Itaque, quod plerumque in atroci negotio ſolet, Senatus de-
crevit, darent operam conſules, ne quid reſpublica detrimenti
caperet. Ea poteſtas per Senatum, more Romano, magiſtra-
tui maxuma permittitur; exercitum parare, bellum gerere,
coercere omnibus modis ſocios atque civis: domi militiæque
imperium atque judicium ſummum habere; aliter, ſine
populi juffu, nulli earum rerum Conſuli juſ eſt.

XXX.

POST paucos dies L. Sænius fenator in Senatu literas recitavit, quas Fæfulis allatas sibi dicebat : in quibus scriptum erat, C. Manlium arma cepisse, cum magna multitudine, ante diem VI. Kalendas Novembres. Simul, id quod in tali re solet, alii portenta atque prodigia nunciabant ; alii, conventus fieri, arma portari, Capuæ atque in Apulia fervile bellum moveri. Igitur Senati decreto Q. Marcius Rex Fæfulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam circumque ea loca missi : hi utrique ad urbem Imperatores erant, impediti, ne triumpharent, calumnia paucorum, quibus omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat. Sed Prætores, Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum ; hisque permissum, uti pro tempore atque periculo exercitum compararent ; ad hoc, si quis indicavisset de conjuratione, quæ contra rempublicam facta erat, præmium decrevere servo libertatem et sestertia centum, libero impunitatem ejus rei et sestertia ducenta ; itemque decrevere, uti gladiatoriae familiæ Capuam et in cetera municipia distribuerentur pro cujusque opibus : Romæ per totam urbem vigiliæ haberentur, hisque minores magistratus præessent.

XXXI.

UIBUS rebus permota civitas atque immutata urbis facies erat. Ex summa lætitia atque lascivia, quæ diuturna quies pepererat, repente omnes tristitia invasit; festinare, trepidare; neque loco, nec homini cuiquam fatis credere; neque bellum gerere, neque pacem habere: suo quisque metu pericula metiri. Ad hoc mulieres, quibus rei magnitudine belli timor insolitus incefferat, afflictere sese, manus supplex ad cælum tendere, miserari parvos liberos, rogare, omnia pavere; superbia atque deliciis omissis, sibi patriæque diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa movebat, tametsi præsidia parabantur et ipse lege Plautia interrogatus erat ab L. Paullo. Postremo dissimulandi causa aut sui expurgandi, sicuti jurgio laceffitus foret, in Senatum venit. Tum M. Tullius Consul, siue præsentiam ejus timens siue ira commotus, orationem habuit luculentam atque utilem reipublicæ, quam postea scriptam edidit. Sed ubi ille adsedit, Catilina, ut erat paratus ad dissimulanda omnia, demisso vultu, voce supplici postulare, "Patres conscripti ne quid de se temere crederent: ea familia ortum, ita se ab adulescentia vitam instituisse, ut omnia bona in spe haberet: ne existimarent, sibi patricio homini, cujus ipsius atque majorum plurima beneficia in plebem Romanam essent, perdita reipublica opus esse, quum eam servaret M. Tullius, inquilinus civis urbis Romæ." Ad hæc maledicta alia quum adderet,

obstrepere omnes, hostem atque parricidam vocare. Tum ille furibundus : “ quoniam quidem circumventus, inquit, ab inimicis præceps agor, incendium meum ruina restinguam.”

XXXII.

DEIN se ex curia domum proripuit. Ibi multa secum ipse volvens, quod neque insidiæ consuli procedebant, et ab incendio intellegebat urbem vigiliis munitam, optimum factu credens, exercitum augere, ac, prius quam legiones scriberentur, antecapere, quæ bello ufui forent ; nocte intempesta cum paucis in Manliana castra profectus est. Sed Cethego atque Lentulo ceterisque, quorum cognoverat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment, insidias consuli maturent, cædem, incendia aliaque belli facinora parent : sese propediem cum magno exercitu ad urbem accessurum.

XXXIII.

DUM hæc Romæ geruntur, C. Manlius ex suo numero legatos ad Marcium Regem mittit, cum mandatis hujuscemodi :—

“ Deos hominesque testamur, Imperator, nos arma neque contra patriam cepisse, neque quo periculum aliis faceremus, sed uti corpora nostra ab injuria tuta forent ; qui miseri, egentes, violentia atque crudelitate feneratorum plerique patria, sed omnes fama atque fortunis expertes sumus ;

neque cuiquam nostrum licuit, more majorum, lege uti, neque, amisso patrimonio, liberum corpus habere : tanta sævitia feneratorum atque Prætoris fuit. Sæpe majores vestrum, miseriti plebis Romanæ, decretis suis inopiæ opitulati sunt : ac novissime memoria nostra, propter magnitudinem æris alieni, volentibus omnibus bonis, argentum ære solutum est. Sæpe ipsa plebes, aut dominandi studio permota, aut superbia magistratuum, armata a patribus secessit. At nos non imperium neque divitias petimus, quarum rerum causa bella atque certamina omnia inter mortalis sunt ; sed libertatem, quam nemo bonus, nisi cum anima simul, amittit. Te atque Senatum obtestamur, consulatis miseris civibus ; legis præsidium, quod iniquitas Prætoris eripuit, restituatis ; neve nobis eam necessitudinem imponatis, ut quæramus, quoniam modo maxime ulti sanguinem nostrum pereamus.”

XXXIV.

AD hæc Q. Marcius respondit : “ Si quid ab Senatu petere vellent, ab armis discedant, Romam supplices proficiscantur : ea mansuetudine atque misericordia Senatum Populumque Romanum semper fuisse, ut nemo umquam ab eo frustra auxilium petiverit.” At Catilina ex itinere plerisque Consularibus, præterea optumo cuique litteras mittit : “ Se, falsis criminibus circumventum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiverit, fortunæ cedere, Massiliam in exilium proficisci : non quo sibi tanti

sceleris confcius efflet, sed uti respublica quieta foret, neve ex sua contentione seditio oriretur.” Ab his longe diversas literas Q. Catulus in Senatu recitavit, quas sibi nomine Catilinæ redditas dicebat; earum exemplum infra scriptum est.

XXXV.

CATILINA Q. Catulo. Egregia tua fides re cognita, gratam mihi in magnis meis periculis fiduciam commendationi meæ tribuit. Quamobrem defensionem in novo consilio non statui parare: satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere decrevi: quam, medius fidius, veram licet cognoscas. Injuriis contumeliisque concitatus, quod, fructu laboris industriæque meæ privatus, gradum dignitatis non obtinebam, publicam miserorum causam pro mea consuetudine suscepi: non quin æs alienum meis nominibus ex possessionibus solvere possem, quum et alienis nominibus liberalitas Orestillæ suis filiæque copiis persolveret: sed quod non dignos homines honore honestatos videbam, meque falsa suspicione alienatum esse sentiebam. Hoc nomine satis honestas pro meo casu spes reliquæ dignitatis conservandæ sum secutus. Plura quum scribere vellem, nunciatum est, mihi vim parari. Nunc Orestillam tibi commendo tuæque fidei trado; eam ab injuria defendas, per liberos tuos rogatus. Haveto.”

XXXVI.

SED ipse, paucos dies commoratus apud C. Flaminium in agro Arretino, dum vicinitatem, antea sollicitatam, armis exornat, cum fascibus atque aliis imperii insignibus in castra ad Manlium contendit. Hæc ubi Romæ comperta sunt, Senatus Catilinam et Manlium hostis judicat; ceteræ multitudini diem statuit, ante quam sine fraude liceret ab armis discedere, præter rerum capitalium condemnatis. Præterea decernit, uti Consules delectum habeant; Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet; Cicero urbi præsidio sit.

Ea tempestate mihi imperium populi Romani multo maxime miserabile visum est: cui quum ad occasum ab ortu solis omnia domita armis parerent, domi otium atque divitiæ, quæ prima mortales putant, adfluerent, fuere tamen cives, qui seque remque publicam obstinatis animis perditum irent. Namque duobus Senati decretis, ex tanta multitudine, neque præmio inductus conjurationem patefecerat, neque ex castris Catilinæ quisquam omnium discefferat; tanta vis morbi, atque uti tabes, plerosque civium animos invaserat.

XXXVII.

NEQUE solum illis aliena mens erat, qui confciii conjunctionis fuerant; sed omnino cuncta plebes novarum rerum studio Catilinæ incepta probabat. Id adeo more suo videbatur facere. Nam semper in civitate, quibus opes nullæ sunt, bonis invident, malos extollunt; vetera odere, nova exoptant; odio suarum rerum mutari omnia student; turba atque seditionibus sine cura aluntur, quoniam egestas facile habetur sine damno. Sed urbana plebes, ea vero præceps ierat multis de caussis. Primum omnium, qui ubique probro atque petulantia maxime præstabant; item alii, per dedecora patrimoniiis amissis; postremo omnes, quos flagitium aut facinus domo expulerat, hi Romam, sicuti in sentinam, confluxerant. Deinde multi, memores Sullanæ victoriæ, quod ex gregariis militibus alios Senatores videbant, alios ita divites, uti regio victu atque cultu ætatem agerent, sibi quisque, si in armis foret, ex victoria talia sperabat. Præterea juvenus, quæ in agris manuum mercede inopiam toleraverat, privatis atque publicis largitionibus excitata, urbanum otium ingrato labori prætulerat; eos atque alios omnes malum publicum alebat. Quo minus mirandum est, homines egentes, malis moribus, maxuma spe, reipublicæ juxta ac sibi consuluisse. Præterea, quorum, victoria Sullæ, parentes proscripti, bona erepta, jus libertatis imminutum erat, haud fane alio animo belli eventum expectabant. Ad

hoc, quicumque aliarum, atque Senati, partium erant, conturbari rempublicam, quam minus valere ipsi, malebant. Id adeo malum multos post annos in civitatem reverterat.

XXXVIII.

NAM postquam, Cn. Pompeio et M. Crasso Consulibus, tribunicia potestas restituta est, homines adulescentes, summam potestatem nacti, quibus ætas animusque ferox erat, cœpere, Senatum criminando, plebem exagitare; dein largiundo atque pollicitando magis incendere; ita ipsi clari potentisque fieri. Contra eos summa ope nitebatur pleraque nobilitas, Senati specie, pro sua magnitudine. Namque, uti paucis verum absolvam, per illa tempora quicumque rempublicam agitavere, honestis nominibus, alii, sicuti jura populi defenderent, pars, quo Senati auctoritas maxuma foret, bonum publicum simulantes, pro sua quisque potentia certabant; neque illis modestia neque modus contentionis erat: utrique victoriam crudeliter exercebant.

XXXIX.

SED postquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum atque Mithridaticum missus est, plebis opes imminutæ, paucorum potentia crevit. Hi magistratus, provincias, aliaque omnia tenere: ipsi innoxii, florentes, sine metu ætatem agere, ceterosque judiciis terrere, qui plebem

in magistratu placidius tractarent. Sed ubi primum dubiis rebus novandis spes oblata est, vetus certamen animos eorum arrexit. Quodsi primo prælio Catilina superior aut æqua manu discessisset, profecto magna clades atque calamitas rempublicam oppressisset, neque illis, qui victoriam adepti forent, diutius ea uti licuisset, quin defessis et exsanguibus, qui plus posset, imperium atque libertatem extorqueret. Fuere tamen extra conjurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt; in his A. Fulvius, Senatoris filius; quem retractum ex itinere, parens necari iussit. Iisdem temporibus Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscumque moribus aut fortuna novis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios sollicitabat; neque solum cives, sed cujusque modi genus hominum, quod modo bello ufui foret.

XL.

NIGITUR P. Umbreno cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requirat, eosque, si possit, impellat ad societatem belli, existumans, publice privatimque ære alieno oppressos, præterea, quod natura gens Gallica bellicosa esset, facile eos ad tale consilium adduci posse. Umbrenus, quod in Gallia negotiatus erat, plerisque principibus civitatum notus erat atque eos noverat: itaque sine mora, ubi primum legatos in foro conspexit, percontatus pauca de statu civitatis, et quasi dolens ejus casum, requirere

cœpit, quem exitum tantis malis sperarent? Postquam illos videt queri de avaritia magistratuum, accusare Senatum, quod in eo auxilii nihil esset, miseriis suis remedium mortem expectare: “At ego, inquit, vobis, si modo viri esse vultis, rationem ostendam, qua tanta ista mala effugiatis.” Hæc ubi dixit, Allobroges, in maxumam spem adducti, Umbrenum orare, ut sui misereretur: nihil tam asperum neque tam difficile esse, quod non cupidissime facturi essent, dum ea res civitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit, quod foro propinqua erat, neque aliena consilii, propter Semproniam: nam tum Brutus ab Roma aberat. Præterea Gabinium accersit, quo major auctoritas sermoni inesset: eo præsentem conjurationem aperit, nominat socios, præterea multos cujusque generis innoxios, quo legatis animus amplior esset: deinde eos, pollicitos operam suam, domum dimittit.

XLI.

ED Allobroges diu in incerto habuere, quidnam consilii caperent. In altera parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe victoriæ: at in altera majores opes, tuta consilia, pro incerta spe certa præmia. Hæc illis volentibus, tandem vicit fortuna reipublicæ. Itaque Q. Fabio Sangæ, cujus patrocínio civitas plurimum utebatur, rem omnem, uti cognoverant, aperiunt. Cicero, per Sangam consilio cognito, legatis præcipit, ut studium

conjuratōnis vehementer simulent, ceteros adeant, bene polliceantur; dentque operam, uti eos quam maxime manifestos habeant.

XLII.

ISDEM fere temporibus in Gallia citeriore atque ulteriore, item in agro Piceno, Bruttio, Apulia, motus erat. Namque illi, quos antea Catilina dimiserat, inconsulte ac veluti per dementiam cuncta simul agebant: nocturnis consiliis, armorum atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris, quam periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer Prætor, ex Senati consulto, causâ cognita, in vincula conjecerat; item in ulteriore Gallia C. Murena, qui ei provinciæ legatus præerat.

XLIII.

AT Romæ Lentulus cum ceteris, qui principes conjurationis erant, paratis, ut videbatur, magnis copiis, constituerat, uti, quum Catilina in agrum Fæsulænum cum exercitu venisset, L. Bestia tribunus plebis, concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, bellicque gravissimi invidiam optumo Consuli imponeret; eo signo proxima nocte cetera multitudo conjurationis suum quisque negotium exsequeretur. Sed ea divisa hoc modo dicebantur: Statilius et Gabinius uti cum magna manu duodecim simul opportuna

loca urbis incenderent, quo tumultu facilius ad Consulem ceterosque, quibus infidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis januam obsideret, eumque vi adgrederetur; alius autem alium; sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars erat, parentes interficerent; simul, cæde et incendio percussis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata atque decreta Cethegus semper querebatur de ignavia sociorum: illos dubitando et dies prolatando magnas opportunitates corrumpere; facto, non consulto, in tali periculo opus esse; seque, si pauci adjuvarent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum. Natura ferox, vehemens, manu promptus erat; maximum bonum in celeritate putabat.

XLIV.

ED Allobroges ex præcepto Ciceronis per Gabinium ceteros conveniunt; ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant iusjurandum, quod signatum ad cives perferant; aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse. Ceteri nihil suspicantes dant: Cassius semet eo brevi venturum pollicetur, ac paullo ante legatos ex urbe proficiscitur. Lentulus cum his T. Volturcium quemdam Crotoniensem mittit, uti Allobroges, prius quam domum pergerent, cum Catilina, data atque accepta fide, societatem confirmarent. Ipse Volturcio literas ad Catilinam dat, quarum exemplum infra scriptum est.

“ Quis sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Fac cogites, in quanta calamitate sis, et memineris te virum esse; confideres, quid tuæ rationes postulent: auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis.” Ad hoc mandata verbis dat: “ Quum ab Senatu hostis judicatus sit, quo consilio servitia repudiet? In urbe parata esse, quæ jusserit; ne cunctetur ipse propius accedere.”

XLV.

HIS rebus ita actis, constituta nocte, qua proficiscentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco et C. Pomptino Prætoribus imperat, uti in ponte Mulvio per insidias Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cujus gratia mittebantur; cetera, uti facto opus sit, ita agant, permittit. Illi, homines militares, sine tumultu præfidiis collocatis, sicuti præceptum erat, occulte pontem obsidunt. Postquam ad id loci legati cum Volturcio venerunt, et simul utrimque clamor exortus est, Galli, cito cognito consilio, sine mora prætoribus se tradunt. Volturcius primo, cohortatus ceteros, gladio se a multitudine defendit; deinde, ubi a legatis desertus est, multa prius de salute sua Pomptinum obtestatus, quod ei notus erat, postremo timidus ac vitæ diffidens, velut hostibus, sese Prætoribus dedit.

XLVI.

QUIBUS rebus confectis, omnia propere per nuncios Confuli declarantur. At illum ingens cura atque lætitia simul occupavere; nam lætabatur, conjuratione patefacta, civitatem periculis ereptam esse: porro autem anxius erat, dubitans, in maxumo scelere tantis civibus deprehensis, quid facto opus esset; pœnam illorum sibi oneri, impunitatem perdundæ reipublicæ fore credebat. Igitur, confirmato animo, vocari ad sese jubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, item Q. Cœparium quemdam Terracinensem, qui in Apuliam ad concitanda servitia proficisci parabat. Ceteri sine mora veniunt: Cœparius, paullo ante domo egressus, cognito indicio, ex urbe profugerat. Consul Lentulum, quod Prætor erat, ipse manu tenens perducit; reliquos cum custodibus in ædem Concordiæ venire jubet. Eo Senatum advocat, magnâque frequentiâ ejus ordinis Volturcium cum legatis introducit: Flaccum Prætorem scrinium cum literis, quas a legatis acceperat, eodem adferre jubet.

XLVII.

VOLTURCIUS, interrogatus de itinere, de litteris, postremo quid aut qua de causâ consilii habuisset, primo fingere alia, dissimulare de conjuratione; post, ubi fide publica dicere jussus est, omnia, uti gesta erant,

aperit, docetque, se, paucis ante diebus a Gabinio et Cœpario focium adscitum, nihil amplius scire, quam legatos : tantummodo audire solitum ex Gabinio, P. Autronium, Servium Sullam, L. Vargunteium, multos præterea in ea conjuratione esse. Eadem Galli fatentur, ac Lentulum dissimulantem coarguunt, præter literas, sermonibus, quos ille habere solitus erat : “ Ex libris Sibyllinis regnum Romæ tribus Corneliis portendi ; Cinnam atque Sullam antea : se tertium esse, cui fatum foret Urbis potiri : præterea ab incenso Capitolio illum esse vigesimum annum, quem sæpe ex prodigiis haruspices respondissent bello civili cruentum fore.” Igitur perlectis literis, quum prius omnes signa sua cognovissent, Senatus decernit, uti abdicato magistratu Lentulus, itemque ceteri in liberis custodiis haberentur. Itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum Ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Craffo, Cœparius (nam is paullo ante ex fuga retractus erat) Cn. Terentio Senatori traduntur.

XLVIII.

UNTEREA plebes, conjuratione patefacta, quæ primo, cupida rerum novarum, nimis bello favebat, mutata mente, Catilinæ consilia execrari, Ciceronem ad cælum tollere ; veluti ex servitute erepta, gaudium atque lætitiā agitabat. Namque alia belli facinora prædæ magis, quam detrimento fore ; incendium vero crudele, im-

moderatum, ac sibi maxime calamitosum putabat: quippe cui omnes copiae in usu quotidiano et cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad Senatum adductus erat, quem, ad Catilinam proficiscentem, ex itinere retractum aiebant. Is, quum se diceret indicaturum de conjuratione, si fides publica data esset, iussus a Consule, quæ sciret, edicere, eadem fere, quæ Volturcius, de paratis incendiis, de cæde bonorum, de itinere hostium Senatum docet: præterea, “ Se missum a M. Crasso, qui Catilinæ nunciaret, ne eum Lentulus et Cethegus aliique ex conjuratione deprehensi terrerent; eoque magis properaret ad Urbem accedere, quo et ceterorum animos reficeret, et illi facilius e periculo eriperentur.” Sed ubi Tarquinius Crassum nominavit, hominem nobilem, maximis divitiis, summa potentia: alii, rem incredibilem rati; pars, tametsi verum existimabant, tamen, quia in tali tempore tanta vis hominis magis leniunda, quam exagitanda videbatur; plerique Crasso ex negotiis privatis obnoxii, conclamant, indicem falsum esse, deque ea re postulant uti referatur. Itaque, consulente Cicerone, frequens Senatus decernit, Tarquinii indicium falsum videri, eumque in vinculis retinendum, neque amplius potestatem faciundam, nisi de eo indicaret, cujus consilio tantam rem esset mentitus. Erant eo tempore, qui æstumarent, indicium illud a P. Autronio machinatum, quo facilius, adpellato Crasso, per societatem periculi reliquos illius potentia tegeret. Alii Tarquinium a Cicerone immisum aiebant, ne Crassus, more suo, suscepto

malorum patrocínio, rempublicam conturbaret. Ipsum Craſſum ego poſtea prædicantem audivi, tantam illam contumeliam ſibi ab Cicerone impoſitam.

XLIX.

SED iisdem temporibus Q. Catulus et C. Piſo neque precibus, neque gratia, neque pretio Ciceronem impellere potuere, uti per Allobroges aut alium indicem C. Cæſar falſo nominaretur. Nam uterque cum illo gravis inimicitias exercebant; Piſo, oppugnatus in iudicio pecuniarum repetundarum, propter cujuſdam Tranſpadani ſupplicium injuſtum; Catulus, ex petitione Pontificatus odio incenſus, quod extrema ætate, maxumis honoribus uſus, ab aduſcentulo Cæſare victus diſceſſerat. Res autem opportuna videbatur, quod is privatim egregia liberalitate, publice maxumis muneribus grandem pecuniam debebat. Sed ubi Conſulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipſe ſingulatim circumeundo, atque ementiundo, quæ ſe ex Volturcio aut Allobrogibus audiviſſe dicerent, magnam illi invidiam conflaverant; uſque adeo, ut nonnulli equites Romani, qui præſidii cauſſa cum telis erant circum ædem Concordiæ, ſeu periculi magnitudine, ſeu animi mobilitate impulſi, quo ſtudium ſuum in rempublicam clarius eſſet, egredienti ex Senatu Cæſari gladio minitarentur.

L.

DUM hæc in Senatu aguntur, et dum legatis Allobrogum et Tito Volturcio, comprobato eorum indicio, præmia decernuntur: liberti et pauci ex clientibus Lentuli diversis itineribus opifices atque servitia in vicis ad eum eripiendum sollicitabant: partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio rempublicam vexare soliti erant. Cethegus autem per nuncios familiam atque liberos suos, lectos et exercitados in audaciam, orabat, ut, grege facto, cum telis ad sese irrumperent. Consul, ubi ea parari cognovit, dispositis præfidiis, uti res atque tempus monebat, convocato Senatu refert, quid de his fieri placeat, qui in custodiam traditi erant. Sed eos paullo ante frequens Senatus iudicaverat contra rempublicam fecisse. Tum D. Junius Silanus, primus sententiam rogatus, quod eo tempore Consul designatus erat, de his, qui in custodiis tenebantur, et præterea de L. Cassio, P. Furio, P. Umbreno, Q. Annio, si deprehensiforent, supplicium sumendum decreverat;isque postea, permotus oratione C. Cæsaris, pedibus in sententiam Tib. Neronis iturum se dixerat; quod de ea re, præfidiis additis, referendum censuerat. Sed Cæsar, ubi ad eum ventum est, rogatus sententiam a Consule, huiuscemodi verba locutus est.

LI.

MNES homines, Patres conscripti, qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira atque misericordia vacuos esse decet. Haud facile animus verum providet, ubi illa obficiunt; neque quisquam omnium lubidini simul et ufui paruit. Ubi intenderis ingenium, valet; si lubido possidet, ea dominatur, animus nihil valet. Magna mihi copia est memorandi, P. C., qui reges atque populi, ira aut misericordia impulsī, male consuluerint: sed ea malo dicere, quæ majores nostri, contra lubidinem animi sui, recte atque ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege Perse gessimus, Rhodiorum civitas magna atque magnifica, quæ populi Romani opibus creverat, infida atque adversa nobis fuit: sed postquam, bello confecto, de Rhodiis consultum est, majores nostri, ne quis divitiarum magis, quam injuriæ causā bellum inceptum diceret, impunitos eos dimisere. Item bellis Punicis omnibus, quum sæpe Carthaginienses et in pace et per inducias multa nefaria facinora fecissent, numquam ipsi per occasionem talia fecere: magis, quid se dignum foret, quam quid in illos jure fieri posset, quærebant. Hoc item vobis providendum est, Patres conscripti, ne plus valeat apud vos P. Lentuli et ceterorum scelus, quam vestra dignitas; neve magis iræ vestræ, quam famæ consulatis. Nam si digna pœna pro factis eorum reperitur, novum consilium adprobo: sin magnitudo sceleris omnium ingenia exsuperat, his utendum

cenſeo, quæ legibus comparata ſunt. Plerique eorum, qui ante me ſententias dixerunt, compoſite atque magnifice caſum reipublicæ miſerati ſunt: quæ belli ſævitia eſſet, quæ victis acciderent, enumeravere; rapi virgines, pueros; divelli liberos a parentum complexu: matres familiarum pati, quæ victoribus collibuiffent: fana atque domos exſpoliari; cædem, incendia fieri; poſtremo armis, cadaveribus, cruore atque luctu omnia compleri. Sed, per Deos immortalis! quo illa oratio pertinuit? an, uti vos infeſtos conjurationi faceret? Scilicet quem res tanta atque tam atrox non permovit, eum oratio accendet. Non ita eſt; neque cuiquam mortalium injuriæ ſuæ parvæ videntur: multi eas gravius æquo habuere. Sed aliis alia licentia eſt, Patres conſcripti. Qui demiffi in obſcuro vitam agunt, ſi quid iracundia deliquere, pauci ſciunt; fama atque fortuna eorum pares ſunt: qui magno imperio præditi in excelſo ætatem agunt, eorum facta cuncti mortales novere. Ita in maxuma fortuna minuma licentia eſt; neque ſtudere, neque odiſſe, ſed minume irafci decet; quæ apud alios iracundia dicitur, ea in imperio ſuperbia atque crudelitas adpellatur. Equidem ego ſic exiſtumo, Patres conſcripti, omnis cruciatus minores, quam facinora illorum eſſe; ſed plerique mortales poſtrema meminere, et in hominibus impiis, ſcleris eorum obliti, de pœna differunt, ſi ea paullo ſeverior fuerit. D. Silanum, virum fortem atque ſtrenuum, certo ſcio, quæ dixerit, ſtudio reipublicæ dixiſſe, neque illum in tanta re gratiam aut inimicitias exercere; eos mores eamque modeſtiam viri

cognovi. Verum sententia ejus mihi non crudelis (quid enim in talis homines crudele fieri potest?) sed aliena a republica nostra videtur. Nam profecto aut metus aut injuria te subegit, Silane, Consulem designatum, genus pœnæ novum decernere. De timore supervacaneum est differere, quum præsertim diligentia clarissimi viri Consulis tanta præsidia sint in armis. De pœna possumus equidem dicere id, quod res habet: in luctu atque miseriis mortem æumnarum requiem, non cruciatum esse; eam cuncta mortalium mala dissolvere; ultra neque curæ neque gaudio locum esse. Sed, per deos immortalis! quamobrem in sententiam non addidisti, uti prius verberibus in eos animadverteretur? An, quia lex Porcia vetat? at aliæ leges item condemnatis civibus non animam eripi, sed exilium permitti jubent. An, quia gravius est verberari, quam necari? Quid autem acerbum aut nimis grave in homines tanti facinoris convictos? Sin, quia levius est? Qui convenit, in minore negotio legem timere, quum eam in majore neglexeris? At enim quis reprehendet, quod in parricidas reipublicæ decretum erit? Tempus, dies, fortuna, cujus lubido gentibus moderatur. Illis merito accidit, quicquid evenit: ceterum vos, Patres conscripti, quid in aliis statuatis, considerate. Omnia mala exempla ex bonis orta sunt: sed ubi imperium ad ignaros aut minus bonos pervenit, novum illud exemplum ab dignis et idoneis ad indignos et non idoneos transfertur. Lacedæmonii, devictis Atheniensibus, triginta viros imposuere, qui rempublicam

eorum tractarent. Hi primo cœpere pessimum quemque et omnibus invisum indemnatum necare. Ea populus lætari et merito dicere fieri. Post, ubi paullatim licentia crevit, juxta bonos et malos lubricinose interficere, ceteros metu terrere. Ita civitas, servitute oppressa, stultæ lætitiæ gravis pœnas dedit. Nostrâ memoriâ, victor Sulla, quum Damasippum et alios hujusmodi, qui malo reipublicæ creverant, jugulari jussit, quis non factum ejus laudabat? Homines scelestos et factiosos, qui seditionibus rempublicam exagitaverant, merito necatos aiebant. Sed ea res magnæ initium cladis fuit. Nam uti quisque domum aut villam, postremo vas aut vestimentum alicujus concupiverat, dabat operam, ut is in proscriptorum numero esset. Ita illi, quibus Damasippi mors lætitiæ fuerat, post paullo ipsi trahebantur : neque prius finis jugulandi fuit, quam Sulla omnes suos divitiis explevit. Atque ego hæc non in M. Tullio, neque his temporibus vereor. Sed in magna civitate multa et varia ingenia sunt. Potest alio tempore, alio Consule, cui item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro vero credi. Ubi hoc exemplo, per Senati decretum, Consul gladium eduxerit, quis illi finem statuet, aut quis moderabitur? Majores nostri, Patres conscripti, neque consilii neque audaciæ umquam eguere : neque illis superbia obstabat, quo minus aliena instituta, si modo proba erant, imitarentur. Arma atque tela militaria ab Samnitibus, insignia magistratuum ab Tuscis pleraque sumpserunt : postremo quod ubique apud socios aut hostes idoneum videbatur, cum

summo studio domi exsequebantur; imitari, quam invidere bonis, malebant. Sed eodem illo tempore, Græciæ morem imitati, verberibus animadvertabant in cives; de condemnatis summum supplicium sumebant. Postquam respublica adolevit, et multitudine civium factiones valere, circumveniri innocentes, alia hujuscemodi fieri cœpere: tunc lex Porcia aliæque leges paratæ sunt, quibus legibus exilium damnatis permissum est. Hanc ego causam, Patres conscripti, quo minus novum consilium capiamus, in primis magnam puto. Profecto virtus atque sapientia major in illis fuit, qui ex parvis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur, eos dimitti, et augeri exercitum Catilinæ? Minime; sed ita censeo: publicandas eorum pecunias, ipsos in vinculis habendos per municipia, quæ maxime opibus valent: neu quis de his postea ad senatum referat, neve cum populo agat: qui aliter fecerit, Senatum existumare, eum contra rempublicam et salutem omnium facturum."

LII.

POSTQUAM Cæsar dicendi finem fecit, ceteri verbo, alius alii, varie assentiebantur: at M. Porcius Cato, rogatus sententiam, hujuscemodi orationem habuit. "Longe mihi alia mens est, Patres conscripti, quum res atque pericula nostra confidero, et quum sententias nonnullorum ipse mecum reputo. Illi mihi differuisse videntur de pœna

eorum, qui patriæ, parentibus, aris atque focis suis bellum paravere : res autem monet, cavere ab illis magis, quam, quid in illis statuamus, consultare. Nam cetera maleficia tum persequare, ubi facta sunt ; hoc nisi provideris ne accidat, ubi evenit, frustra judicia implores : capta urbe, nihil fit reliqui victis. Sed, per deos immortalis, vos ego appello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras pluris, quam rempublicam, fecistis : si ista, cujuscumque modi sunt, quæ amplexamini, retinere, si voluptatibus vestris otium præbere vultis ; expergiscimini aliquando et capeffite rempublicam. Non agitur de vectigalibus, neque de sociorum injuriis ; libertas et anima nostra in dubio est. Sæpenumero, Patres conscripti, multa verba in hoc ordine feci ; sæpe de luxuria atque avaritia nostrorum civium questus sum ; multosque mortalis ea caussa adversos habeo. Qui mihi atque animo meo nullius umquam delicti gratiam fecissem, haud facile alterius lubidini malefacta condonabam. Sed ea tametsi vos parvi pendebatis, tamen respublica firma erat ; opulentia negligentiam tolerabat. Nunc vero non id agitur, bonisne an malis moribus vivamus, neque quantum aut quam magnificum imperium populi Romani sit : sed, cujus hæc cumque modi videntur, nostra, an nobiscum una hostium futura sint. Hic mihi quisquam mansuetudinem et misericordiam nominat. Jampridem equidem nos vera rerum vocabula amisimus. Quia bona aliena largiri, liberalitas ; malarum rerum audacia, fortitudo vocatur, eo respublica in extremo sita est. Sint

fane, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis, sint misericordes in furibus ærarii : ne illi sanguinem nostrum largiantur, et, dum paucis scelestis parcunt, bonos omnis perditum eant. Bene et compositæ C. Cæsar paullo ante in hoc ordine de vita et morte differuit, credo, falsa existumans ea, quæ de inferis memorantur : diverso itinere malos a bonis loca tetra, inculta, fœda atque formidolosa habere. Itaque censuit pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia in custodiis habendos ; videlicet timens, ne, si Romæ sint, aut a popularibus conjurationis, aut a multitudine conductæ per vim eripiantur. Quasi vero mali atque scelesti tantummodo in Urbe, et non per totam Italiam sint ; aut non ibi plus possit audacia, ubi ad defendendum opes minores sunt. Quare vanum equidem hoc consilium est, si periculum ex illis metuit ; sin in tanto omnium metu solus non timet, eo magis refert, me mihi atque vobis timere. Quare, quum de P. Lentulo ceterisque statuetis, pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinæ et de omnibus conjuratis decernere. Quanto vos attentius ea agetis, tanto illis animus infirmior erit ; si paullulum modo vos languere viderint, jam omnes feroces aderunt. Nolite existumare, majores nostros armis rempublicam ex parva magnam fecisse. Si ita [res] esset, multo pulcherrumam eam nos haberemus : quippe sociorum atque civium, præterea armorum atque equorum major nobis copia, quam illis, est. Sed alia fuere, quæ illos magnos fecere ; quæ nobis nulla sunt ; domi industria, foris justum imperium ;

animus in consulendo liber, neque delicto neque lubidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atque avaritiam; publice egestatem, privatim opulentiam; laudamus divitias, sequimur inertiam; inter bonos et malos discrimen nullum; omnia virtutis præmia ambitio possidet. Neque mirum; ubi vos separatim sibi quisque consilium capitis, ubi domi voluptatibus, hic pecuniæ aut gratiæ servitis, eo fit, ut impetus fiat in vacuam rempublicam. Sed ego hæc omitto. Conjuravere nobilissimi cives patriam incendere: Gallorum gentem, infestissimam nomini Romano, ad bellum accersunt; dux hostium cum exercitu supra caput est: vos cunctamini etiam nunc, quid intra mœnia deprehensis hostibus faciatis? Misereamini censeo: deliquere homines adulescentuli per ambitionem; atque etiam armatos dimittatis. Næ ista vobis mansuetudo et misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam vertet. Scilicet res ipsa aspera est; sed vos non timetis eam. Immo vero maxume; sed inertia et mollitia animi, alius alium expectantes, cunctamini. Videlicet diis immortalibus confisi, qui hanc rempublicam in maxumis sæpe periculis servavere. Non votis neque suppliciis muliebribus auxilia deorum parantur: vigilando, agendo, bene consulendo prospera omnia cedunt: ubi socordiæ tete atque ignaviæ tradideris, nequicquam deos implores; irati infestique sunt. Apud maiores nostros T. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnaverit, necari iussit; atque ille egregius adulescens immoderatæ fortitudinis morte pœnas

dedit. Vos, de crudelissimis parricidis quid statuatis, cunctamini? Videlicet vita cetera eorum huic sceleri obstat. Verum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiae, si famae suae, si diis aut hominibus umquam ullis pepercit; ignoscite Cethegi adulescentiae; nisi iterum jam patriae bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Cœpario loquar? quibus si quicquam pensi umquam fuisset, non ea consilia de republica habuissent. Postremo, Patres conscripti, si mehercule peccato locus esset, facile paterer, vos ipsa re corrigi, quoniam verba contemnitis. Sed undique circumventi sumus: Catilina cum exercitu in faucibus urget: alii intra mœnia atque in sinu urbis sunt hostes: neque parari neque consuli quicquam occulte potest. Quo magis properandum est. Quare ita ego censeo: quum nefario consilio sceleratorum civium respublica in maxuma pericula venerit, hique indicio T. Volturcii et legatorum Allobrogum convicti confessi que sint, cædem, incendia, aliaque fœda atque crudelia facinora in civis patriamque paravisse; de confessis, sicuti de manifestis rerum capitalium, more majorum, supplicium sumendum."

LIII.

POSTQUAM Cato adfedit, Consulares omnes itemque Senatus magna pars sententiam ejus laudant, virtutem animi ad cœlum ferunt: alii alios increpantes timidos vocant: Cato clarus atque magnus habetur: Senati decretum fit, sicuti ille censuerat.

Sed mihi multa legenti, multa audienti, quæ populus Romanus domi militiæque, mari atque terra præclara facinora fecit, forte lubuit attendere, quæ res maxume tanta negotia sustinuiſſet. Sciebam, sæpenumero parva manu cum magnis legionibus hostium contendisse : cognoveram, parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus : ad hoc sæpe fortunæ violentiam toleravisse : facundia Græcos, gloria belli Gallos ante Romanos fuisse. Ac mihi multa agitati constabat, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse ; eoque factum, uti divitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed postquam luxu atque desidia civitas corrupta est, rursus respublica magnitudine sua imperatorum atque magistratuum vitia sustentabat ; ac, sicuti effeta ætate parentum, multis tempestatibus haud sane quisquam Romæ virtute magnus fuit. Sed memoria mea ingenti virtute, diversis moribus fuere viri duo, M. Cato et C. Cæsar : quos, quoniam res obtulerat, silentio præterire non fuit consilium, quin utriusque naturam et mores, quantum ingenio possem, aperirem.

LIV.

IGITUR his genus, ætas, eloquentia prope æqualia fuere : magnitudo animi par, item gloria ; sed alia alii. Cæsar beneficiis atque munificentia magnus habebatur ; integritate vitæ Cato. Ille mansuetudine et misericordia clarus factus ; huic severitas dignitatem addiderat. Cæsar dando, sublevando, ignoscendo ; Cato nihil

largiundo gloriam adeptus est. In altero miseris perfugium erat, in altero malis pernicies : illius facilitas, hujus constantia laudabatur. Postremo Cæsar in animum induxerat laborare, vigilare ; negotiis amicorum intentus, sua negligere ; nihil denegare, quod dono dignum esset ; sibi magnum imperium, exercitum, novum bellum exoptabat, ubi virtus enitescere posset. At Catoni studium modestiæ, decoris, sed maxime severitatis erat. Non divitiis cum divite, neque factione cum factioso ; sed cum strenuo virtute, cum modesto pudore, cum innocente abstinencia certabat ; esse, quam videri, bonus malebat ; ita, quo minus gloriam petebat, eo illum magis sequebatur.

LV.

POSTQUAM, ut dixi, Senatus in Catonis sententiam discessit, Consul, optimum factum ratus, noctem, quæ instabat, antecapere, ne quid eo spatio novaretur, Triumviros, quæ supplicium postulabat, parare jubet ; ipse, dispositis præsidiis, Lentulum in carcerem deducit : ceteris idem fit per Prætores. Est locus in carcere, quod Tullianum adpellatur, ubi paullulum descenderis, ad lævam, circiter duodecim pedes humi depressus ; eum muniunt undique parietes atque insuper camera, lapideis fornicibus juncta ; sed incultu, tenebris, odore, fœda atque terribilis ejus facies est. In eum locum postquam demissus est Lentulus, vindices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo

gulam fregere. Ita ille patricius, ex gente clarissima Corneliorum, qui consulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus factisque suis exitum vitæ invenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Cœpario eodem modo supplicium sumptum est.

LVI.

UM ea Romæ geruntur, Catilina ex omni copia, quam et ipse adduxerat et Manlius habuerat, duas legiones instituit; cohortes pro numero militum complet: deinde, ut quisque voluntarius aut ex fociis in castra venerat, æqualiter distribuerat, ac brevi spatio legiones numero hominum expleverat; quum initio non amplius duobus millibus habuisset. Sed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis instructa; ceteri, ut quemque casus armaverat, sparos aut lanceas, alii præacutas fudes portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu adventabat, Catilina per montes iter facere, modo ad urbem, modo in Galliam versus castra movere; hostibus occasionem pugnandi non dare: sperabat propediem magnas copias sese habiturum, si Romæ focii incepta patravissent. Interea servitia repudiabat, cujus initio ad eum magnæ copię concurrebant, opibus conjurationis fretus; simul alienum suis rationibus existumans, videri causam civium cum servis fugitivis communicavisse.

LVII.

SED postquam in castra nuncius pervenit, Romæ conjurationem patefactam, de Lentulo, Cethego, ceteris, quos supra memoravi, supplicium sumptum : plerique, quos ad bellum spes rapinarum aut novarum rerum studium illexerat, dilabuntur : reliquos Catilina per montes asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem abducit, eo consilio, uti per tramites occulte perfugeret in Galliam. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno præsidebat, ex difficultate rerum eadem illa existumans, quæ supra diximus, Catilinam agitare. Igitur, ubi iter ejus ex perfugis cognovit, castra propere movit, ac sub ipsis radicibus montium consedit, qua illi descensus erat in Galliam properanti. Neque tamen Antonius procul aberat : utpote qui magno exercitu, locis æquioribus, expeditus, in fuga sequeretur. Sed Catilina, postquam videt montibus atque copiis hostium sese clausum, in urbe res adversas, neque fugæ, neque præsidii ullam spem : optimum factu ratus, in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quam primum configere. Itaque, concione advocata, hujuscemodi orationem habuit :

LVIII.

OMPERTUM ego habeo, milites, verba virtutem non addere; neque ex ignavo strenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. Quanta cujusque animo audacia naturâ aut moribus inest, tanta in bello patere solet; quem neque gloria neque pericula excitant, nequidquam hortere: timor animi auribus officit. Sed ego vos, quo pauca monerem, advocavi; simul uti causam mei consilii aperirem. Scitis equidem, milites, socordia atque ignavia Lentuli quantam ipsi nobisque cladem attulerit; quoque modo, dum ex urbe præsidia opperior, in Galliam proficisci nequiverim. Nunc vero quo in loco res nostræ sint, juxta mecum omnes intellegitis. Exercitus hostium duo, unus ab urbe, alter a Gallia obstant: diutius in his locis esse, si maxume animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet; quocumque ire placet, ferro iter aperiendum est. Quapropter vos moneo, uti forti atque parato animo sitis; et, quum prælium inibitis, memineritis, vos divitias, decus, gloriam, præterea libertatem atque patriam in dextris vestris portare. Si vincimus, omnia nobis tuta erunt, commeatus abunde, municipia atque coloniæ patebunt; sin metu cesserimus, eadem illa adversa fient: neque locus neque amicus quisquam teget, quem arma non texerint. Præterea, milites, non eadem nobis et illis necessitudo impendet; nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus: illis

supervacaneum est pro potentia paucorum pugnare. Quo audacius aggredimini, memores pristinae virtutis. Licuit vobis cum summa turpitudine in exilio ætatem agere : potuistis nonnulli Romæ, amissis bonis, alienas opes exspectare. Quia illa fœda atque intoleranda viris videbantur, hæc sequi decrevistis. Si hæc relinquere vultis, audacia opus est ; nemo, nisi victor, pace bellum mutavit. Nam in fuga salutem sperare, quum arma, quibus corpus tegitur, ab hoste averteris, ea vero dementia est. Semper in prælio iis est maxumum periculum, qui maxime timent : audacia pro muro habetur. Quum vos confidero, milites, et quum facta vestra æstumo ; magna me spes victoriæ tenet. Animus, ætas, virtus vestra me hortantur ; præterea necessitudo, quæ etiam timidos fortis facit. Nam multitudo hostium ne circumvenire queat, prohibent angustiae loci. Quodsi virtuti vestrae fortuna inviderit, cavete, inulti animam amittatis ; neu capti potius, sicuti pecora, trucidemini, quam, virorum more pugnantes, cruentam atque luctuosam victoriam hostibus relinquatis.”

LIX.

HÆC ubi dixit, paullulum commoratus, signa canere jubet ; atque instructos ordines in locum æquum deducit. Dein, remotis omnium equis, quo militibus, exæquato periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro loco atque copiis instruit. Nam, uti planities erat inter sinistros montes et ab dextra rupes aspera, octo

cohortes in fronte constituit: reliqua signa in subsidiis artius collocat. Ab his centuriones omnes lectos et evocatos, præterea ex gregariis militibus optimum quemque armatum in primam aciem subducit. C. Manlium in dextra, Fæfulanum quemdam in sinistra parte curare jubet: ipse cum libertis et colonis propter aquilam adsistit, quam bello Cimbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte C. Antonius, pedibus æger, quod prælio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortes veteranas, quas tumulti causa conscripserat, in fronte; post eas ceterum exercitum in subsidiis locat. Ipse equo circumiens, unumquemque nominans appellat, hortatur, rogat, ut meminerint, se contra latrones inermis, pro patria, pro liberis, pro aris atque focus suis certare. Homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor cum magna gloria in exercitu fuerat, plerosque ipsos factaque eorum fortia noverat; ea commemorando militum animos accendebat.

LX.

SED ubi, omnibus rebus exploratis, Petreius tuba signum dat, cohortes paullatim incedere jubet; idem facit hostium exercitus. Postquam eo ventum est, unde a ferentariis prælium committi posset, maximo clamore infestis signis concurrunt; pila omittunt, gladiis res geritur. Veterani, pristinae virtutis memores, cominus acriter

instare; illi haud timidi resistunt; maxuma vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in prima acie versari, laborantibus succurrere, integros pro faucibus arcessere: omnia providere, multum ipse pugnare, sæpe hostem ferire; strenui militis et boni imperatoris officia simul exsequebatur. Petreius, ubi videt Catilinam, contra ac ratus erat, magna vi contendere; cohortem prætoriam in medios hostis inducit, eosque perturbatos atque alios alibi resistentes interficit: deinde utrimque ex lateribus ceteros aggreditur. Manlius et Fæstulanus in primis pugnantes cadunt. Postquam fusas copias seque cum paucis relictum videt Catilina, memor generis atque pristinae dignitatis, in confertissimos hostis incurrit, ibique pugnans confoditur.

LXI.

ED confecto prælio, tum vero cerneres, quanta audacia quantaque vis animi fuisset in exercitu Catilinæ. Nam fere, quem quivis vivus pugnando locum ceperat, eum, amissa anima, corpore tegebat. Pauci autem, quos medios cohors prætoria disjecerat, paullo diversius, sed omnes tamen adversis vulneribus conciderant. Catilina vero longe a suis inter hostium cadavera repertus est, paullulum etiam spirans, ferociamque animi, quam habuerat vivus, in vultu retinens. Postremo ex omni copia neque in prælio neque in fuga quisquam civis ingenuus captus est: ita cuncti suæ hostiumque vitæ juxta pepercerant. Neque tamen

exercitus populi Romani lætam aut incruentam victoriam adeptus erat; nam strenuissimus quisque aut occiderat in prælio, aut graviter vulneratus discesserat. Multi autem, qui de castris visundi aut spoliandi gratia processerant, volventes hostilia cadavera, amicum alii, pars hospitem aut cognatum reperiabant; fuere item, qui inimicos suos cognoscerent. Ita varie per omnem exercitum lætitia, mœror, luctus atque gaudia agitabantur.

C. CRISPI SALLUSTII DE BELLO
JUGURTHINO HISTORIA.

C. CRISPI SALLUSTII DE BELLO
JUGURTHINO HISTORIA.

I.

EALSO queritur de natura sua genus humanum, quod, imbecilla atque ævi brevis, forte potius, quam virtute regatur. Nam contra reputando, neque majus aliud neque præstabilius invenies, magisque naturæ industriam hominum, quam vim aut tempus deesse. Sed dux atque imperator vitæ mortalium animus est: qui ubi ad gloriam virtutis via grassatur, abunde pollens potensque et clarus est, neque fortuna eget, quippe quæ probitatem, industriam ceterasque artes bonas neque dare neque eripere cuiquam potest: sin, captus pravis cupidinibus, ad inertiam et voluptates corporis pessumdatus est, perniciose lubidine paullisper usus: ubi per socordiam vires, tempus, ingenium defluxere, naturæ infirmitas accusatur, suam quisque culpam auctores ad negotia transferunt. Quodsi hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena ac nihil profutura multumque etiam periculosa petunt; neque rege-

rentur magis, quam regerent casus, et eo magnitudinis procederent, uti pro mortalibus gloria æterni fierent.

II.

NAM uti genus hominum compositum est ex corpore et anima, ita res cunctæ studiaque omnia nostra corporis alia, alia animi naturam sequuntur. Igitur præclara facies, magnæ divitiæ, ad hoc vis corporis et alia hujuscemodi omnia brevi dilabuntur; at ingenii egregia facinora, sicuti anima, immortalia sunt. Postremo corporis et fortunæ bonorum, ut initium, sic finis est: omniaque orta occidunt et aucta senescunt; animus incorruptus, æternus, rector humani generis, agit atque habet cuncta, neque ipse habetur. Quo magis pravitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum atque ignaviam ætatem agunt: ceterum ingenium, quo neque melius neque amplius aliud in natura mortalium est, incultu atque socordia torpescere sinunt: quum præsertim tam multæ variæque sint artes animi, quibus summa claritudo paratur.

III.

VERUM ex his magistratus et imperia, postremo omnis cura rerum publicarum, minime mihi hac tempestate cupiunda videntur, quoniam neque virtuti honos datur, neque illi, quibus per fraudem is fuit, utique tuti aut eo magis honesti sunt. Nam vi quidem regere

patriam aut parentes, quamquam et possis et delicta corrigas, tamen importunum est; quum præfertim omnes rerum mutationes cædem, fugam, incendia, aliaque hostilia portendant; frustra autem niti, neque aliud se fatigando, nisi odium, quærere, extremæ dementiæ est; nisi forte quem inhonesta et perniciofa lubido tenet, potentiæ paucorum decus atque libertatem suam gratificari.

IV.

ETERUM ex aliis negotiis, quæ ingenio exercentur, in primis magno ufui est memoria rerum gestarum: cujus de virtute quia multi dixere, prætereundum puto; simul ne per insolentiam quis existimet memet studium meum laudando extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decrevi procul a republica ætatem agere, tanto tamque utili labori meo nomen inertiae imponant: certe, quibus maxuma industria videtur, salutare plebem et conviviis gratiam quærere. Qui si reputaverint, et quibus ego temporibus magistratus adeptus sim, et quales viri idem assequi nequiverint, et postea quæ genera hominum in senatum pervenerint; profecto existumabunt, me magis merito, quam ignavia, judicium animi mei mutavisse, majusque commodum ex otio meo, quam ex aliorum negotiis, reipublicæ venturum. Nam sæpe ego audiui, Q. Maxumum, P. Scipionem, præterea civitatis nostræ præclaros viros solitos ita dicere, quum majorum imagines intuerentur, vehementissime sibi animum ad virtu-

tem accendi. Scilicet non ceram illam neque figuram tantam vim in sese habere ; sed memoria rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere, neque prius sedari, quam virtus eorum famam atque gloriam adæquaverit. At contra, quis est omnium, his moribus, quin divitiis et sumptibus, non probitate neque industria, cum maioribus suis contendat ? Etiam homines novi, qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem antevenire, furtim et per latrocinia potius, quam bonis artibus, ad imperia et honores nituntur ; proinde quasi prætura et consulatus atque alia omnia huiusmodi per se ipsa clara et magnifica sint ; ac non perinde habeantur, ut eorum, qui ea sustinent, virtus est. Verum ego liberius altiusque processi, dum me civitatis morum piget tædetque. Nunc ad inceptum redeo.

V.

BELLUM scripturus sum, quod populus Romanus cum Jugurtha, rege Numidarum, gessit : primum, quia magnum et atrox variaque victoria fuit ; dein quia tunc primum superbiæ nobilitatis obviam itum est, quæ contentio divina et humana cuncta permiscuit eoque vecordiæ processit, uti studiis civilibus bellum atque vastitas Italiæ finem faceret. Sed priusquam huiusmodi rei initium expedio, pauca supra repetam, quo ad cognoscendum omnia illustria magis magisque in aperto sint. Bello Punico secundo, quo dux Carthaginiensium Hannibal, post magnitudinem nominis

Romani, Italiæ opes maxume attriverat, Masinissa, rex Numidarum, in amicitiam receptus a P. Scipione, cui cognomen postea Africano ex virtute fuit, multa et præclara rei militaris facinora fecerat: ob quæ, victis Carthaginiensibus et capto Syphace, cujus in Africa magnum atque late imperium valuit, populus Romanus, quascumque urbes et agros manu ceperat, regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissæ bona atque honesta nobis permanfit: sed imperii vitæque ejus finis idem fuit. Deinde Micipsa filius regnum solus obtinuit, Mastanabale et Gulussa fratribus morbo absumptis. Is Adherbalem et Hiempsalem ex sese genuit; Jugurthamque, Mastanabalis fratris filium, quem Masinissa, quod ortus ex concubina erat, privatum dereliquerat, eodem cultu, quo liberos suos, domi habuit.

VI.

UI ubi primum adolevit, pollens viribus, decora facie, sed multo maxume ingenio validus, non se luxui neque inertiae corrumpendum dedit; sed uti mos gentis illius est, equitare, jaculari, cursu cum æqualibus certare: et quum omnes gloria anteiret, omnibus tamen carus esse: ad hoc pleraque tempora in venando agere, leonem atque alias feras primus aut in primis ferire: plurimum facere et minimum ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa tametsi initio lætus fuerat, existumans virtutem Jugurthæ regno suo gloriæ fore, tamen, postquam hominem adulescentem, exacta

sua ætate et parvis liberis, magis magisque crescere intellegit, vehementer eo negotio permotus, multa cum animo suo volebat. Terrebat eum natura mortalium, avida imperii et præceps ad explendam animi cupidinem: præterea opportunitas suæ liberorumque ætatis, quæ etiam mediocris viros spe prædæ transversos agit: ad hoc studia Numidarum in Jugurtham accensa; ex quibus, si talem virum dolis interfecisset, ne qua seditio aut bellum oriretur, anxius erat.

VII.

HIS difficultatibus circumventus ubi videt, neque per vim neque infidiis opprimi posse hominem tam acceptum popularibus: quod erat Jugurtha manu promptus et appetens gloriæ militaris, statuit eum objectare periculis et eo modo fortunam tentare. Igitur bello Numantino Micipsa, quum populo Romano equitum atque peditum auxilia mitteret, sperans, vel ostentando virtutem vel hostium sævitia facile eum occasurum, præfecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat. Sed ea res longe aliter, ac ratus erat, evenit. Nam Jugurtha, ut erat impigro atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, et morem hostium cognovit, multo labore multaque cura, præterea modestissime parendo et sæpe obviam eundo periculis, in tantam claritudinem brevi pervenerat, ut nostris vehementer carus, Numantinis maximo terrori esset. Ac sane, quod difficillimum in primis est, et prælio strenuus erat, et

bonus confilio; quorum alterum ex providentia timorem, alterum ex audacia temeritatem plerumque afferre solet. Igitur imperator omnis fere res asperas per Jugurtham agere, in amicis habere, magis magisque eum in dies amplecti: quippe cujus neque confilium neque inceptum ullum frustra erat. Huc accedebat munificentia animi et ingenii solertia, quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia conjunxerat.

VIII.

A tempestate in exercitu nostro fuere complures, novi atque nobiles, quibus divitiæ bono honestoque potiores erant, factiosi, domi potentes, apud socios clari magis quam honesti: qui Jugurthæ non mediocrem animum pollicitando accendebant, si Micipsa rex occidisset, fore, uti solus imperio Numidiæ potiretur: in ipso maxumam virtutem, Romæ omnia venalia esse. Sed postquam, Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia et ipse reverti domum decrevit: donatum atque laudatum magnifice pro concione Jugurtham in prætorium adduxit, ibique secreto monuit, uti potius publice, quam privatim, amicitiam populi R. coleret: neu quibus largiri infuesceret. Periculose a paucis emi, quod multorum esset. Si permanere vellet in suis artibus, ultro illi et gloriam et regnum venturum: sin properantius pergeret, suamet ipsum pecunia præcipitem casurum.

IX.

SIC locutus, cum literis eum, quas Micipsæ redderet, dimisit. Earum sententia hæc erat: “Jugurthæ tui bello Numantino longe maxuma virtus fuit: quam rem certo scio tibi gaudio esse. Nobis ob merita sua carus est: uti idem senatui et populo Romano sit, summa ope nitemur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor: en habes virum dignum te atque avo suo Masinissa.” Igitur rex, ubi ea, quæ famâ acceperat, ex literis imperatoris ita esse cognovit, quum virtute tum gratia viri permotus, flexit animum suum, et Jugurtham beneficiis vincere aggressus est: statimque eum adoptavit et testamento pariter cum filiis heredem instituit. Sed ipse paucos post annos, morbo atque ætate confectus, quum sibi finem vitæ adesse intellegeret, coram amicis et cognatis itemque Adherbale et Hiempsale filiis, dicitur hujuscemodi verba cum Jugurtha habuisse.

X.

PARVUM ego te, Jugurtha, amisso patre, sine spe, sine opibus, in meum regnum accepi, existumans, non minus me tibi, quam liberis, si genuissem, ob beneficia carum fore. Neque ea res falsum me habuit. Nam ut alia magna et egregia tua facta omittam, novissime rediens Numantia meque regnumque meum gloria honoravisti, tuaque virtute nobis Romanos ex amicis amicissimos

fecisti : in Hispania nomen familiæ renovatum est : postremo, quod difficillimum inter mortalis est, gloria invidiam vicisti. Nunc, quoniam mihi natura finem vitæ facit, per hanc dextram, per regni fidem moneo obtestorque, uti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, caros habeas ; neu malis alienos adjungere, quam sanguine conjunctos retinere. Non exercitus neque thesauri præsidia regni sunt, verum amici, quos neque armis cogere, neque auro parare queas : officio et fide parantur. Quis autem amicior, quam frater fratri ? aut quem alienum fidum invenies, si tuis hostis fueris ? Equidem ego regnum vobis trado firmum si boni eritis ; sin mali, imbecillum. Nam concordia parvæ res crescunt, discordia maxumæ dilabuntur. Ceterum ante hoste, Jugurtha, qui ætate et sapientia prior es, ne aliter quid eveniat, providere decet. Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit injuriam, tamen, quia plus potest, facere videtur. Vos autem, Adherbal et Hiempsal, colite, observate talem hunc virum, imitamini virtutem, et enitimini, ne ego meliores liberos sumpsisse videar, quam genuisse."

XI.

De ea Jugurtha, tametsi regem ficta locutum intellegebat, et ipse longe aliter animo agitabat, tamen pro tempore benigne respondit. Micipsa paucis post diebus moritur. Postquam illi more regio justa magnifice

fecerant, reguli in unum convenerunt, ut inter se de cunctis negotiis disceptarent. Sed Hiempsal, qui minumus ex illis erat, natura ferox, et jam antea ignobilitatem Jugurthæ, quia materno genere impar erat, despiciens, dextra Adherbalem affedit, ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Jugurtha foret. Deinde tamen, ut ætati concederet, fatigatus a fratre, vix in alteram partem transductus est. Ibi quum multa de administrando imperio differerent, Jugurtha inter alias res jactat: oportere quinquennii consulta et decreta omnia rescindi, nam per ea tempora confectum annis Micipsam parum animo valuisse. Tum idem Hiempsal placere sibi respondit; nam ipsum illum tribus proxumis annis adoptione in regnum pervenisse: quod verbum in pectus Jugurthæ altius, quam quisquam ratus erat, descendit. Itaque ex eo tempore, ira et metu anxius, moliri, parare, atque ea modo cum animo habere, quibus Hiempsal per dolum caperetur. Quæ ubi tardius procedunt, neque lenitur animus ferox; statuit quovis modo inceptum perficere.

XII.

PRIMO conventu, quem ab regulis factum supra memoravi, propter diffensionem placuerat dividi thesauros, finesque imperii singulis constitui. Itaque tempus ad utramque rem decernitur, sed maturius ad pecuniam distribuendam. Reguli interea in loca propinqua thesauris alius alio concessere. Sed Hiempsal in oppido Thirmida

forte ejus domo utebatur, qui, proximus liſtor Jugurthæ, carus acceptuſque ei ſemper fuerat. Quem ille, caſu miniſtrum oblatum, promiſſis onerat impellitque, uti tamquam ſuam viſens domum eat, portarum clavis adulterinas paret; (nam veræ ad Hiempſalem referebantur :) ceterum, ubi res poſtularet, ſe ipſum cum magna manu venturum. Numida mandata brevi confecit; atque, ut doctus erat, noctu Jugurthæ milites introducit. Qui poſtquam in ædis irrupere, diverſi regem quærere: dormientes alios, alios occuſantes interficere: ſcrutari loca abdita; clauſa effringere: ſtrepitu et tumultu omnia miſcere: quum interim Hiempſal reperitur occultans ſe in tugurio mulieris ancillæ, quo initio pavidus et ignarus loci perſugerat. Numidæ caput ejus, ut jufſi erant, ad Jugurtham referunt.

XIII.

ETERUM fama tanti facinoris per omnem Africam brevi divulgatur. Adherbalem omneſque, qui ſub imperio Micipſæ fuerant, metus invadit. In duas partes diſcedunt Numidæ: plures Adherbalem ſequuntur, ſed illum alterum bello meliores. Igitur Jugurtha quam maxumas poteſt copias armat: urbes partim vi, alias voluntate imperio ſuo adjungit: omni Numidiæ imperare parat. At Adherbal, tametſi Romam legatos miſerat, qui ſenatum docerent de cæde fratris et fortunis ſuis; tamen, fretus multitudine militum, parabat armis contendere. Sed ubi

res ad certamen venit, victus ex prælio profugit in provinciam, ac deinde Romam contendit. Tum Jugurtha, patratis confiliis, postquam omni Numidia potiebatur, in otio facinus suum cum animo reputans, timere populum Romanum, neque adversus iram ejus usquam, nisi in avaritia nobilitatis et pecunia sua spem habere. Itaque paucis diebus cum argento et auro multo legatos Romam mittit, quibus præcipit, uti primum veteres amicos muneribus expleant: deinde novos acquirant: postremo, quæcumque possint, largiundo parare ne cunctentur. Sed ubi Romam legati venerunt et ex præcepto regis hospitibus aliisque, quorum ea tempestate in senatu auctoritas pollebat, magna munere misere, tanta commutatio incessit, uti ex maxuma invidia in gratiam et favorem nobilitatis Jugurtha veniret, quorum pars spe, alii præmio inducti, singulos ex Senatu ambiundo nitebantur, ne gravius in eum consuleretur. Igitur, ubi legati satis confidunt, die constituto, Senatus utriusque datur. Tum Adherbalem hoc modo locutum accepimus.

XIV.

PATRES conscripti, Micipsa, pater meus, moriens mihi præcepit, uti regni Numidiæ tantummodo procurationem existumarem meam, ceterum jus et imperium ejus penes vos esse; simul eniterer, domi militiæque quam maximo usui esse populo Romano; vos mihi cognatorum, vos affinium loco ducerem: si ita fecissem, in vestra amicitia exercitum, divitias, munimenta regni me habiturum.

Quæ quum præcepta parentis mei agitare, Jugurtha, homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissimus, contempto imperio vostro, Masinissæ me nepotem, etiam ab stirpe socium atque amicum populi Romani, regno fortunisque omnibus expulit. Atque ego, Patres conscripti, quoniam eo miseriarum venturus eram, vellem, potius ob mea, quam ob majorum meorum beneficia, posse a vobis auxilium petere; ac maxime deberi mihi beneficia a populo Romano, quibus non egerem; secundum ea, si desideranda erant, uti debitis uterer. Sed quoniam parum tuta per se ipsa probitas est, neque mihi in manu fuit, Jugurtha qualis foret: ad vos confugi, Patres conscripti, quibus, quod mihi miserrimum est, cogor prius oneri, quam ufui, esse. Ceteri reges aut bello victi in amicitiam a vobis recepti sunt, aut in suis dubiis rebus societatem vestram appetiverunt; familia nostra cum populo Romano bello Carthaginiensi amicitiam instituit; quo tempore magis fides ejus, quam fortuna, petenda erat. Quorum progeniem vos, Patres conscripti, nolite pati me, nepotem Masinissæ, frustra a vobis auxilium petere. Si ad impetrandum nihil causæ haberem præter miserandam fortunam, quod, paullo ante rex, genere, fama atque copiis potens, nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes exspecto: tamen erat majestatis Romani populi, prohibere injuriam, neque pati, cujusquam regnum per scelus crescere. Verum ego his finibus ejectus sum, quos majoribus meis populus Romanus dedit, unde pater et avus meus una vobiscum expulere Syphacem et Carthaginienses.

Vostra beneficia mihi erepta sunt, Patres conscripti; vos in mea injuria despecti estis. Eheu me miserum! Huccine, Micipsa pater, beneficia tua evasere, uti, quem tu parem cum liberis tuis regnique participem fecisti, is potissimum stirpis tuæ extinctor sit? Numquam ergo familia nostra quieta erit? semperne in sanguine, ferro, fuga versabimur? Dum Carthaginienses incolumes fuere, jure omnia sæva patiebamur: hostes ab latere, vos amici procul, spes omnis in armis erat. Postquam illa pestis in Africa ejecta est, læti pacem agitabamus: quippe quīs hostis nullus erat, nisi forte quem vos jussissetis. Ecce autem ex improvviso Jugurtha, intoleranda audacia, scelere atque superbia sese efferens, fratre meo atque eodem propinquo suo interfecto, primum regnum ejus sceleris sui prædam fecit; post, ubi me iisdem dolis nequit capere, nihil minus quam vim aut bellum expectantem, in imperio vestro, sicuti videtis, extorrem patria, domo, inopem et coopertum miseriis, effecit, ut ubivis tutius, quam in meo regno, essem. Ego sic existumabam, Patres conscripti, uti prædicantem audiveram patrem meum: qui vestram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborem suscipere; ceterum ex omnibus maxime tutos esse. Quod in familia nostra fuit, præstitit, uti in omnibus bellis adesset vobis; nos uti per otium tuti simus, in manu vestra est, Patres conscripti. Pater nos duos fratres reliquit: tertium, Jugurtham, beneficiis suis ratus est nobis conjunctum fore. Alter eorum necatus est, alterius ipse ego manus impias vix effugi. Quid agam? aut quo

potissimum infelix accedam? Generis præsidia omnia extincta sunt; pater, uti necesse erat, naturæ concessit; fratri, quem minime decuit, propinquus per scelus vitam eripuit; affines, amicos, propinquos ceteros meos alium alia clades oppressit: capti ab Jugurtha, pars in crucem acti, pars bestiis objecti sunt; pauci, quibus relicta est anima, clausi in tenebris, cum mœrore et luctu, morte graviolem vitam exigunt. Si omnia, quæ aut amisi, aut ex necessariis adversa facta sunt, incolumia manerent, tamen, si quid ex improvise accidisset, vos implorarem, Patres conscripti, quibus magnitudine imperii, jus et injurias omnis curæ esse decet. Nunc vero, exsul patria, domo, solus, atque omnium honestarum rerum egens, quo accedam, aut quos appellem? Nationesne an reges, qui omnes familiæ nostræ ob vobram amicitiam infesti sunt? An ququam mihi adire licet, ubi non majorum meorum hostilia monumenta plurima sint? aut quisquam nostri misereri potest, qui aliquando vobis hostis fuit? Postremo Masinissa nos ita instituit, Patres conscripti, ne quem coleremus, nisi populum Romanum; ne societates, ne fœdera nova acciperemus: abunde magna præsidia nobis in vobra amicitia fore: si huic imperio fortuna mutaretur, una occidendum nobis esse. Virtute ac diis volentibus magni et opulenti estis; omnia secunda et obedientia sunt; quo facilius sociorum injurias curare licet. Tantum illud vereor, ne quos privata amicitia Jugurthæ, parum cognita, transversos agat; quos ego audio maxuma ope niti, ambire, fatigare vos singulos, ne quid de

absente, incognita causa, statuatis : fingere me verba et fugam simulare, cui licuerit in regno manere. Quod utinam illum, cujus impio facinore in has miseras projectus sum, eadem hæc simulantem videam : et aliquando aut apud vos, aut apud Deos immortalis rerum humanarum cura oriatur : ne illi, qui nunc sceleribus suis ferox atque præclarus est, omnibus malis excruciat, impietatis in parentem nostrum, fratris mei necis, mearumque miseriarum gravis pœnas reddet. Jam jam, frater animo meo carissime, quamquam tibi immaturo, et unde minime decuit, vita erepta est, tamen lætandum magis, quam dolendum puto casum tuum ; non enim regnum, sed fugam, exilium, egestatem et omnis has, quæ me premunt, ærumnas cum anima simul amisisti. At ego infelix, in tanta mala præcipitatus ex patrio regno, rerum humanarum spectaculum præbeo : incertus quid agam ; tuasne injurias persequar, ipse auxilii egens ; an regno consulam, cujus vitæ necisque potestas ex alienis opibus pendet. Utinam emori fortunis meis honestus exitus esset, ne vivere contemptus viderer, si, defessus malis, injuriæ concessissem. Nunc neque vivere lubet, neque mori licet sine dedecore : Patres conscripti, per vos, per liberos atque parentes vestros, per majestatem populi Romani, subvenite mihi misero : ite obviam injuriæ ; nolite pati regnum Numidiæ, quod vestrum est, per scelus et sanguinem familiæ nostræ tabescere.”

XV.

POSTQUAM rex finem loquendi fecit, legati Jugurthæ, largitione magis, quam causâ freti, paucis respondent: "Hiempsalem ob sævitiam suam ab Numidis interfectum: Adherbalem, ultro bellum inferentem, postquam superatus sit, queri, quod injuriam facere nequivisset. Jugurtham ab Senatu petere, ne se alium putarent, ac Numantinæ cognitus esset, neu verba inimici ante facta sua ponerent." Deinde utrique curia egrediuntur. Senatus statim consulitur: fautores legatorum, præterea magna pars gratia depravata, Adherbalis dicta contemnere, Jugurthæ virtutem laudibus extollere; gratia, voce, denique omnibus modis pro alieno scelere et flagitio, sua quasi pro gloria nitebantur. At contra pauci, quibus bonum et æquum divitiis carius erat, subveniendum Adherbali et Hiempsalis mortem severe vindicandam censebant; sed ex omnibus maxime Æmilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus, avidus potentiæ, honoris, divitiarum: ceterum vitia sua callide occultans. Is postquam videt regis largitionem famosam impudentemque, veritus, quod in tali re solet, ne polluta licentia invidiam accenderet, animum a consueta lubricine continuit.

XVI.

VICIT tamen in Senatu pars illa, quæ vero pretium aut gratiam anteferebat. Decretum fit, uti decem legati regnum, quod Micipsa obtinuerat, inter Jugurtham et Adherbalem dividerent. Cujus legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus et tum in Senatu potens; quia consul, C. Graccho et M. Fulvio Flacco interfectis, acerrume victoriam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Jugurtha tametsi Romæ in inimicis habuerat, tamen accuratissime accepit; dando et pollicendo multa perfecit, uti famæ, fidei, postremo omnibus suis rebus commodum regis anteferret. Reliquos legatos eadem via aggressus, plerosque capit: paucis carior fides, quam pecunia, fuit. In divisione, quæ pars Numidiæ Mauritaniæ attingit, agro virisque opulentior, Jugurthæ traditur: illam alteram, specie quam usu potiore, quæ portuosior et ædificiis magis exornata erat, Adherbal possedit.

XVII.

RES postulare videtur, Africæ situm paucis exponere, et eas gentes, quibuscum nobis bellum aut amicitia fuit, attingere. Sed quæ loca et nationes ob calorem aut asperitatem, item solitudines, minus frequentata sunt, de iis haud facile compertum narraverim: cetera quam paucissimis absolvam. In divisione orbis terræ plerique in parte

tertia Africam posuere : pauci, tantummodo Asiam et Europam esse, sed Africam in Europa. Ea fines habet ab Occidente fretum nostri maris et Oceani, ab ortu solis declivem latitudinem, quem locum Catabathmon incolæ appellant. Mare sævum, importuosum : ager frugum fertilis, bonus pecori, arboribus infecundus : cælo terraque penuria aquarum. Genus hominum salubri corpore : velox, patiens laborum : plerisque senectus dissolvit, nisi qui ferro aut bestiis interiere : nam morbus haud sæpe quemquam superat. Ad hoc malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quique postea accesserint, aut quomodo inter se permixti sint ; quamquam ab ea fama, quæ plerisque obtinet, diversum est ; tamen, uti ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est, utique rem sese habere cultores ejus terræ putant, quam paucissimis dicam. Ceterum fides ejus rei penes auctores erit.

XVIII.

FRICAM initio habuere Gætuli et Libyes, asperi incultique ; quibus cibus erat caro ferina atque humi pabulum, uti pecoribus. Hi neque moribus neque lege aut imperio cujusquam regebantur : vagi, palantes, qua nox coegerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispania Hercules, sicuti Afri putant, interiit ; exercitus ejus, compositus ex variis gentibus, amisso duce ac passim multis sibi quisque imperium petentibus, brevi dilabatur. Ex eo numero

Medi, Persæ et Armenii, navibus in Africam transvecti, proximos nostro mari locos occupavere. Sed Persæ intra Oceanum magis; hique alveos navium inverfos pro tuguriis habuere, quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emundi aut mutandi copia erat; mare magnum et ignara lingua commercia prohibebant. Hi paullatim per connubia Gætulos secum miscuere; et quia sæpe, tentantes agros, alia deinde atque alia loca petiverant, semet ipsi Numidas appellavere. Ceterum adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ mapalia illi vocant, oblonga incurvis lateribus tecta, quasi navium carinæ sunt. Medi autem et Armenii accessere Libyes (nam hi propius mare Africum agitabant; Gætuli sub sole magis, haud procul ab ardoribus) hique mature oppida habuere; nam, freto divisi ab Hispania, mutare res inter se instituerant. Nomen eorum paullatim Libyes corrumpere, barbara lingua Mauros pro Medis appellantes. Sed res Persarum brevi adolevit: ac postea Numidæ nomine, propter multitudinem a parentibus digressi, possedere ea loca, quæ proxuma Carthaginem Numidia appellatur. Deinde utrique, alteris freti, finitimos armis aut metu sub imperium suum coegere, nomen gloriamque sibi addidere; magis hi, qui ad nostrum mare processerant, quia Libyes, quam Gætuli, minus bellicosi. Denique Africæ pars inferior pleraque ab Numidis possessa est: victi omnes in gentem nomenque imperantium concessere.

XIX.

POSTEA Phœnices, alii multitudinis domi minuendæ gratia, pars imperii cupidine, sollicitata plebe et aliis novarum rerum avidius, Hipponem, Hadrumetum, Leptim aliasque urbes in ora maritima condidere: hæque, brevi multum auctæ, pars originibus suis præsidio, aliæ decori fuere. Nam de Carthagine filere melius puto, quam parum dicere: quoniam alio properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, qui locus Ægyptum ab Africa dividit, secundo mari prima Cyrene est, colonia Theræon, ac deinceps duæ Syrtes, interque eas Leptis: deinde aræ Philænon, quem locum Ægyptum versus finem habuere imperii Carthaginienfes: post aliæ Punicæ urbes. Cetera loca usque ad Mauritaniam Numidæ tenent: proxume Hispaniam Mauri sunt: super Numidiam Gætulos accepimus partim in tuguriis, alios incultius vagos agitare: post eos Æthiopas esse: dein loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Jugurthino pleraque ex Punicis oppida et fines Carthaginienfium, quos noviffime habuerant, populus Romanus per magistratus administrabat: Gætulorum magna pars et Numidæ usque ad flumen Mulu-cham sub Jugurtha erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, præter nomen, cetera ignarus populi Romani; itemque nobis neque bello neque pace antea cognitus. De Africa et ejus incolis ad necessitudinem rei satis dictum.

XX.

POSTQUAM, diviso regno, legati Africa decessere, et Jugurtha contra timorem animi præmia sceleris adeptum sese videt; certum ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ venalia esse, simul et illorum pollicitationibus accensus, quos paullo ante muneribus expleverat, in regnum Adherbalis animum intendit. Ipse acer, bellicosus; at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus injuriæ, metuens magis, quam metuendus. Igitur ex improvise fines ejus cum magna manu invadit; multos mortales cum pecore atque alia præda capit, ædificia incendit, pleraque loca hostiliter cum equitatu accedit, deinde cum omni multitudine in regnum suum convertit, existumans, Adherbalem dolore permotum injurias suas manu vindicaturum, eamque rem belli causam fore. At ille, quod neque se parem armis existumabat et amicitia populi Romani magis, quam Numidis, fretus erat, legatos ad Jugurtham de injuriis questum misit. Qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decrevit, quam bellum sumere, quia tentatum antea secus cesserat. Neque eo magis cupido Jugurthæ minuebatur: quippe qui totum ejus regnum animo jam invaserat. Itaque non, uti antea, cum prædatoria manu, sed magno exercitu comparato bellum gerere cœpit, et aperte totius Numidiæ imperium petere. Ceterum, qua pergebat,

urbes, agros vastare, prædas agere; suis animum, hostibus terrorem augere.

XXI.

ADHERBAL ubi intellegit, eo processum, uti regnum aut relinquendum esset aut armis retinendum, necessario copias parat et Jugurthæ obvius procedit. Interim haud longe a mari prope Cirtam oppidum utriusque exercitus confedit; et, quia diei extremum erat, prælium non inceptum. Sed ubi plerumque noctis processit, obscuro etiam tum lumine, milites Jugurthini, signo dato, castra hostium invadunt; semisomnos partim, alios arma fumentes fugant funduntque. Adherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit; et ni multitudo togatorum fuisset, quæ Numidas insequente mœnibus prohibuit, uno die inter duos reges cœptum atque patratum bellum foret. Igitur Jugurtha oppidum circumfedit, vineis turribusque et machinis omnium generum expugnare aggreditur; maxime festinans, tempus legatorum antecapere, quos ante prælium factum, ab Adherbale Romam missos audiverat. Sed postquam Senatus de bello eorum accepit, tres adulescentes in Africam legantur, qui ambos reges adeant, Senatus populique Romani verbis nuncient: “Velle et censere, eos ab armis discedere: de controversiis suis jure potius, quam bello, disceptare: ita seque illisque dignum esse.”

XXII.

LEGATI in Africam maturantes veniunt, eo magis, quod Romæ, dum proficisci parant, de prælio facto et oppugnatione Cirtæ audiebatur; sed is rumor clemens erat. Quorum Jugurtha accepta oratione respondit: “Sibi neque majus quidquam neque carius auctoritate Senati esse; ab adulescentia ita se enisum, uti ab optumo quoque probaretur: virtute, non malitia, P. Scipioni, summo viro, placuisse: ob easdem artes ab Micipsa, non penuria liberorum, in regnum adoptatum esse. Ceterum quo plura bene atque strenue fecisset, eo animum suum injuriam minus tolerare: Adherbalem dolis vitæ suæ infidiatum; quod ubi comperisset, sceleri ejus obviam isse. Populum Romanum neque recte neque pro bono facturum, si ab jure gentium sese prohibuerit: postremo de omnibus rebus legatos Romam brevi missurum.” Ita utrique digrediuntur. Adherbalis appellandi copia non fuit.

XXIII.

JUGURTHA ubi eos Africa decessisse ratus est, neque propter loci naturam Cirtam armis expugnare potest; vallo atque fossa mœnia circumdat, turris exstruit easque præfidiis firmat: præterea dies noctesque aut per vim aut dolis tentare; defensoribus mœnium præmia modo, modo formidinem ostentare; suos hortando ad virtutem

arrigere: prorsus intentus cuncta parare. Adherbal, ubi intellegit, omnis suas fortunas in extremo fitas, hostem infectum, auxilii spem nullam, penuria rerum necessariarum bellum trahi non posse; ex his, qui una Cirtam profugerant, duos maxume impigros delegit, eos multa pollicendo ac miserando casum suum confirmat, uti per hostium munitiones noctu ad proximum mare, dein Romam pergerent.

XXIV.

UMIDÆ paucis diebus iussa efficiunt; literæ Adherbalis in Senatu recitatæ, quarum sententia hæc fuit:

“Non mea culpa sæpe ad vos oratum mitto, Patres conscripti; sed vis Jugurthæ subigit, quem tanta lubido extinguendi me invasit, uti neque vos neque deos immortalis in animo habeat; sanguinem meum, quam omnia, malit. Itaque quintum jam mensem, focius et amicus populi Romani, armis obsessus teneor: neque mihi Micipsæ patris mei beneficia neque vestra decreta auxiliantur: ferro an fame acrius urgear, incertus sum. Plura de Jugurtha scribere dehortatur me fortuna mea: et jam antea expertus sum, parum fidei miseris esse: nisi tamen intellego, illum supra quam ego sum petere, neque simul amicitiam vestram et regnum meum sperare. Utrum gravius existimet, nemini occultum est. Nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum: deinde patrio regno me expulit. Quæ sane fuerint nostræ injuriæ; nihil

ad vos. Verum nunc regnum voftrum armis tenet: me, quem vos imperatorem Numidis pofuiftis, claufum obfidet: legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid eft reliquum, nifi vis voftra, quo moveri poffit? Nam ego quidem vellem, et hæc, quæ fcribo, et illa, quæ antea in Senatu queftus fum, vana forent potius, quam miseria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eo natus fum, ut Jugurthæ fcelerum oftentui effem, non jam mortem neque ærumnas, tantummodo inimici imperium et cruciatus corporis deprecor. Regno Numidiæ, quod voftrum eft, uti lubet, confulite: me manibus impiis eripite, per majefatem imperii, per amicitia fidem, fi ulla apud vos memoria remanet avi mei Mafiniffæ.”

XXV.

HIS literis recitatis, fuere, qui exercitum in Africam mittendum cenferent, et quam primum Adherbali fubveniundum: de Jugurtha interim uti confuleretur, quoniam legatis non paruiſſet. Sed ab iifdem illis regis fautoribus fumma ope enifum, ne tale decretum fieret. Ita bonum publicum, ut in plerifque negotiis folet, privata gratia deviétum. Legantur tamen in Africam majores natu, nobiles, amplis honoribus ufi, in quis fuit M. Scaurus, de quo fupra memoravimus, confularis, et tum in Senatu princeps. Hi, quod in invidia res erat, fimul et ab Numidis obſecrati, triduo navim aſcendere: deinde brevi Uticam appulſi, literas ad Jugurtham mittunt: “quam ociffume ad provinciam

accedat; seque ad eum ab senatu missos." Ille ubi accepit, homines claros, quorum auctoritatem Romæ pollere audiverat, contra inceptum suum venisse: primo commotus, metu atque lubricine diversus agitabatur. Timebat iram Senati, ni paruiſſet legatis: porro animus cupidine cæcus ad inceptum scelus rapiebatur. Vicit tamen in avido ingenio pravum consilium. Igitur, exercitu circumdato, summa vi Cirtam irrumpere nititur, maxime sperans, diducta manu hostium, aut vi aut dolis sese casum victoriæ inventurum. Quod ubi secus procedit, neque, quod intenderat, efficere potest, uti prius, quam legatos conveniret, Adherbalis potiretur; ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in provinciam venit. Ac tametsi Senati verbis graves minæ nunciabantur, quod ab oppugnatione non desisteret; multa tamen oratione consumpta, frustra legati discessere.

XXVI.

EA postquam Cirtæ audita sunt, Italici, quorum virtute mœnia defensabantur, confisi, deditione facta, propter magnitudinem populi Romani inviolatos sese fore, Adherbali suadent, uti seque et oppidum Jugurthæ tradat; tantum ab eo vitam paciscatur; de ceteris Senatui curæ fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Jugurthæ rebatur, tamen, quia penes eosdem, si adversaretur, cogendi potestas erat, ita, uti censuerant Italici, deditionem facit.

Jugurtha in primis Adherbalem excruciatum necat, deinde omnis puberes Numidas atque negotiatores promiscue, uti quisque armatus obvius fuerat, interfecit.

XXVII.

QUOD postquam Romæ cognitum est, et res in Senatu agitari cœpta, iidem illi ministri regis interpellando, ac sæpe gratia, interdum jurgiis trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac ni C. Memmius, tribunus plebis designatus, vir acer et infestus potentiæ nobilitatis, populum Romanum edocuisset, id agi, uti per paucos factiosos Jugurthæ scelus condonaretur, profecto omnis invidia prolatis consultationibus dilapsa foret; tanta vis gratiæ atque pecuniæ regis erat. Sed ubi Senatus delicti conscientia populum timet, lege Sempronia provinciæ futuris Consulibus, Numidia atque Italia decretæ: Consules declarati P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius; Numidia Calpurnio, Scipioni Italia obvenit. Deinde exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur: stipendium aliaque, quæ bello usui forent, decernuntur.

XXVIII.

AT Jugurtha, contra spem nuncio accepto, quippe cui, Romæ omnia venum ire, in animo hæserat; filium et cum eo duos familiares ad Senatum legatos mittit: hisque, uti illis, quos Hiempsale interfecto

miserat, præcepit, omnes mortales pecunia aggrediantur. Qui postquam Romam adventabant, Senatus a Bestia consultus est, placeretne legatos Jugurthæ recipi mœnibus; iique decrevere: ni regnum ipsumque deditum venissent, uti in diebus proxumis decem Italia decederent. Consul Numidis ex Senati decreto nunciari jubet. Ita infectis rebus illi domum discedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat sibi homines nobilis, factiosos, quorum auctoritate, quæ deliquisset, munita fore sperabat: in quibus fuit Scaurus, cujus de natura et habitu supra memoravimus. Nam in Consule nostro multæ bonæque artes animi et corporis erant, quas omnes avaritia præpediebat; patiens laborum, acri ingenio, fatis providens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula et insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam transvectæ. Igitur Calpurnius initio, paratis commeatibus, acriter Numidiam ingressus est, multosque mortalis et urbes aliquot pugnando cepit.

XXIX.

ED ubi Jugurtha per legatos pecunia tentare, bellique, quod administrabat, asperitatem ostendere cœpit: animus, æger avaritia, facile conversus est. Ceterum socius et administer omnium consiliorum adsumitur Scaurus: qui tametsi a principio, plerisque ex factione ejus corruptis, acerrime regem impugnaverat, tamen magnitudine pecuniæ a bono honestoque in pravum abstractus est. Sed

Jugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, existumans, sese interim aliquid Romæ pretio aut gratia effecturum: postea vero quam participem negotii Scaurum accepit, in maxumam spem adductus recuperandæ pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens agere. Ceterum interea fidei causa mittitur a Consule Sextius Quæstor in oppidum Jugurthæ Vagam: cujus rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperaverat: quoniam deditionis mora induciæ agitabantur. Igitur rex, uti constituerat, in castra venit; ac pauca, præsentis consilio, locutus de invidia facti sui, atque uti in deditionem acciperetur, reliqua cum Bestia et Scauro secreta transigit: dein postero die, quasi per saturam sententiis exquisitis, in deditionem accipitur. Sed, uti pro consilio imperatum erat, elephantis triginta, pecus atque equi multi, cum parvo argenti pondere Quæstori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus rogandos proficiscitur. In Numidia et exercitu nostro pax agitabatur.

XXX.

POSTQUAM res in Africa gestas, quoque modo actæ forent, fama divulgavit; Romæ per omnis locos et conventus de facto Consul agitari: apud plebem gravis invidia: Patres solliciti erant; probarentne tantum flagitium, an decretum Consul subverterent, parum constabat. Ac maxime eos potentia Scauri, quod is auctor et socius Bestiæ ferebatur, a vero bonoque impediabat. At

C. Memmius, cujus de libertate ingenii et odio potentiæ nobilitatis supra diximus, inter dubitationem et moras Senati, concionibus populum ad vindicandum hortari: monere, ne rempublicam, ne libertatem suam desererent: multa superba et crudelia facinora nobilitatis ostendere; prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempestate Romæ Memmii facundia clara pollensque fuit, decere existumavi, unam ex tam multis orationem ejus perscribere: ac potissimum ea dicam, quæ in concione post reditum Bestiæ hujuscemodi verbis differuit:

XXXI.

MULTA me dehortantur a vobis, Quirites, ni studium reipublicæ omnia superet: opes factionis, vestra patientia, jus nullum; ac maxume, quod innocentiae plus periculi, quam honoris, est. Nam illa quidem piget dicere, his annis XX quam ludibrio fueritis superbiæ paucorum; quam fœde quamque inulti perierint vestri defensores; ut vobis animus ab ignavia atque socordia corruptus sit: qui ne nunc quidem, obnoxiiis inimicis, exfurgitis, atque etiam nunc timetis eos, quibus vos decet terrori esse. Sed quamquam hæc talia sunt, tamen obviam ire factionis potentiæ animus subigit. Certe ego libertatem, quæ mihi a parente meo tradita est, experiar: verum, id frustra an ob rem faciam, in vestra manu situm est, Quirites. Neque ego vos hortor, quod sæpe majores vestri fecere, uti contra injurias armati eati.

Nihil vi, nihil secessione opus est : necesse est, fuomet ipsi more præcipites eant. Occiso Tiberio Graccho, quem regnum parare aiebant, in plebem Romanam quæstiones graves habitæ sunt. Post C. Gracchi et M. Fulvii cædem item vestri ordinis multi mortales in carcere necati sunt : utriusque cladis non lex, verum libido eorum finem fecit. Sed sane fuerit regni paratio, plebi sua restituere ; quicquid sine sanguine civium ulcisci nequitur, jure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini, ærarium expilari, reges et populos liberos paucis nobilibus vectigal pendere, penes eosdem et summam gloriam et maximas divitias esse : tamen hæc talia facinora impune suscepisse, parum habuere. Itaque postremo leges, majestas vestra, divina et humana omnia hostibus tradita sunt. Neque eos, qui ea fecere, pudet aut pœnitet : sed incedunt per ora vestra magnifice, sacerdotia et consulatus, pars triumphos suos ostentates ; perinde quasi ea honori, non prædæ, habeant. Servi ære parati imperia injusta dominorum non perferunt : vos, Quirites, in imperio nati, æquo animo servitutem toleratis. At qui sunt hi, qui rempublicam occupavere ? Homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani avaritia, nocentissimi, et iidem superbissimi ; quibus fides, decus, pietas, postremo honesta atque inhonesta omnia quæstui sunt. Pars eorum occidisse tribunos plebis, alii quæstiones injustas, plerique cædem in vos fecisse, pro munimento habent. Ita quam quisque pessime fecit, tam maxime tutus est ; metum a scelere suo ad ignaviam vestram transfulere : quos omnis eadem

cupere, eadem odisse, eadem metuere in unum coegit; sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est. Quod si tam vos libertatis curam haberetis, quam illi ad dominationem accensi sunt; profecto neque respublica, sicuti nunc, vastaretur; et beneficia vestra penes optimos, non audacissimos, forent. Majores vestri, parandi juris et majestatis constituendæ gratia, bis per secessionem armati Aventinum occupavere: vos pro libertate, quam ab illis accepistis, nonne summa ope nitemini? atque eo vehementius, quo majus dedecus est, parta amittere, quam omnino non paravisse. Dicet aliquis: quid igitur censes? Vindicandum in eos, qui hosti prodidere rempublicam: non manu neque vi; quod magis vos fecisse, quam illis accidisse, indignum est; verum quæstionibus et indicio ipsius Jugurthæ. Qui si dediticius est, profecto jussis vestris obediens erit: sin ea contemnit, scilicet existumabitis, qualis illa pax aut deditio sit, ex qua ad Jugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentes maxumæ divitiæ, at in rempublicam damna atque dedecora pervenerint; nisi forte nondum etiam vos dominationis eorum satietas tenet, et illa, quam hæc, tempora magis placent, quum regna, provinciæ, leges, jura, judicia, bella atque paces, postremo divina et humana omnia penes paucos erant: vos autem, hoc est, populus Romanus, invicti ab hostibus, imperatores omnium gentium, satis habebatis, animam retinere; nam servitutem quidem quis vestrum recusare audebat? Atqui ego, tametsi viro flagitiosissimum existumo, impune injuriam accepisse, tamen, vos hominibus

sceleratissimis ignoscere, quoniam cives sunt, æquo animo paterer, ni misericordia in perniciem casura esset. Nam et illis, quantum importunitatis habent, parum est, impune male fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripitur : et vobis æterna sollicitudo remanebit, quum intellegitis, aut serviundum esse, aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem aut concordiae quæ spes est? Dominari illi volunt, vos liberi esse : facere illi injurias, vos prohibere : postremo sociis vestris veluti hostibus, hostibus pro sociis utuntur. Potestne in tam diversis mentibus pax aut amicitia esse? Quare moneo hortorque vos, ne tantum scelus impunitum omittatis. Non peculatus ærarii factus est, neque per vim sociis ereptæ pecuniæ ; quæ quamquam gravia sunt, tamen consuetudine jam pro nihilo habentur. Hosti acerrumo prodita Senati auctoritas, proditum imperium vestrum est : domi militiæque respublica venalis fuit. Quæ nisi quæsitæ erunt, ni vindicatum in noxios : quid erit reliquum, nisi ut illis, qui ea fecere, obedientes vivamus? Nam impune quælibet facere, id est regem esse. Neque ego vos, Quirites, hortor, ut malitis civis vestros perperam, quam recte fecisse ; sed ne, ignoscendo malis, bonos perditum eatis. Ad hoc in republica multo præstat, beneficii, quam maleficii, immemorem esse. Bonus tantummodo segnior fit, ubi negligas ; at malus improbior. Ad hoc, si injuriæ non sint, haud sæpe auxilii egeas."

XXXII.

HÆC atque alia hujuscemodi sæpe dicendo, Memmius populo persuadet, uti L. Cassius, qui tum Prætor erat, ad Jugurtham mitteretur, eumque, interposita fide publica, Romam duceret; quo facilius indicio regis, Scauri et reliquorum, quos pecuniæ captæ arcessebant, delicta patefierent. Dum hæc Romæ geruntur, qui in Numidia relictī a Bestia exercitui præerant, secuti morem imperatoris sui, plurima et flagitiosissima facinora fecere. Fuere, qui auro corrupti elephantos Jugurthæ traderent; alii perfugas vendere; pars ex pacatis prædas agebant; tanta vis avaritiæ animos eorum, veluti tabes, invaserat. At Cassius perlata rogatione a C. Memmio, ac perculsa omni nobilitate, ad Jugurtham proficiscitur, eique timido et ex conscientia diffidenti rebus suis persuadet, quoniam se populo Romano dedisset, ne vim, quam misericordiam ejus, experiri malit. Privatim præterea fidem suam interponit, quam ille non minoris quam publicam ducebat; talis ea tempestate fama de Cassio erat.

XXXIII.

HIGITUR Jugurtha, contra decus regium, cultu quam maxime miserabili cum Cassio Romam venit: ac tametsi in ipso magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentia aut scelere cuncta

ea gefferat, quæ supra diximus, C. tamen Bæbium tribunum plebis magna mercede parat, cujus impudentia contra jus et injurias omnes munitus foret. At C. Memmius, advocata concione, quamquam regi infesta plebes erat, et pars in vincula duci jubebat, pars, ni socios sceleris fui aperiret, more majorum de hoste supplicium fumi; dignitati magis quam iræ consulens, sedare motus et animos eorum mollire; postremos confirmare, fidem publicam per sese inviolatam fore. Post, ubi silentium cœpit, producto Jugurtha, verba facit: Romæ Numidiæque facinora ejus memorat; scelera in patrem fratresque ostendit: quibus juvantibus quibusque ministris ea egerit, quamquam intellegat populus Romanus, tamen velle manifesta magis ex illo habere: si verum aperiat, in fide et clementia populi Romani magnam spem illi sitam: sin reticeat, non sociis saluti fore, sed se suasque spes corrupturum.

XXXIV.

DEINDE, ubi Memmius dicundi finem fecit, et Jugurtha respondere jussus est, C. Bæbius, tribunus plebis, quem pecunia correptum supra diximus, regem tacere jubet: ac tametsi multitudo, quæ in concione aderat, vehementer accensa, terrebat eum clamore, vultu, sæpe impetu atque aliis omnibus, quæ ira fieri amat: vicit tamen impudentia. Ita populus, ludibrio habitus, ex concione discedit: Jugurthæ Bestiæque et ceteris, quos illa quæstio exagitabat, animi augefcunt.

XXXV.

BRAT ea tempestate Romæ Numida quidam, nomine Massiva, Guluffæ filius, Masinissæ nepos : qui, quia in dissensione regum Jugurthæ adversus fuerat, dedita Cirta et Adherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. Huic Sp. Albinus, is qui proxumo anno post Bestiam cum Q. Minucio Rufo consulatum gerebat, persuadet, quoniam ex stirpe Masinissæ sit, Jugurthamque ob scelera invidia cum metu urgeat, regnum Numidiæ ab Senatu petat. Avidus Consul belli gerundi, moveri, quam senescere omnia malebat. Ipsi provincia Numidia, Minucio Macedonia evenerat. Quæ postquam Massiva agitare cœpit, neque Jugurthæ in amicis satis præsidii est, quod eorum alium conscientia, alium mala fama et timor impediabat : Bomilcari, proxumo ac maxume fido sibi, imperat, pretio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massivæ paret, ac maxume occulte : sin id parum procedat, quovis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exsequitur, et per homines talis negotii artifices itinera egressusque ejus, postremo loca atque tempora cuncta explorat : deinde, ubi res postulabat, insidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad cædem parati erant, paullo inconsultius Massivam aggreditur : illum obtruncat ; sed ipse deprehensus, multis hortantibus et in primis Albino consule, indicium profitetur. Fit reus magis ex æquo bonoque, quam ex jure gentium Bomilcar, comes ejus, qui Romam fide

publica venerat. At Jugurtha, manifestus tanti sceleris, non prius omisit contra verum niti, quam animum advertit, supra gratiam atque pecuniam suam, invidiam facti esse. Igitur, quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat; regno magis, quam vadibus consulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit, veritus, ne reliquos popularis metus invaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumtum foret. Et ipse paucis diebus eodem profectus est, iussus a Senatu Italia decedere. Sed postquam Roma egressus est, fertur, sæpe eo tacitus respiciens, postremo dixisse: “urbem venalem et mature perituram, si emptorem invenerit.”

XXXVI.

INTERIM Albinus, renovato bello, commeatum, stipendium, aliaque, quæ militibus usui forent, maturat in Africam portare; ac statim ipse profectus est, uti ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis aut deditioe aut quovis modo bellum conficeret. At contra Jugurtha trahere omnia, et alias deinde alias moræ causas facere: polliceri deditioem, ac deinde metum simulare: instanti cedere, et paullo post, ne sui diffiderent, instare: ita belli modo, modo pacis mora, Consulem ludificare. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum consilii regis existimarent, neque ex tanta properantia tam facile tractum bellum focordia magis quam dolo crederent. Sed postquam, dilapso

tempore, comitiorum dies adventabat; Albinus, Aulo fratre in castris pro Prætore relicto, Romam decessit.

XXXVII.

EA tempestate Romæ seditionibus tribuniciis atrociter respublica agitabatur. P. Lucullus et L. Annius, tribuni plebis, resistentibus collegis, continuare magistratum nitebantur: quæ dissensio totius anni comitia impediabat. Ea mora in spem adductus Aulus, quem pro Prætore in castris relicto supra diximus, aut conficiundi belli aut terrore exercitus ab rege pecuniæ capiundæ, milites mense Januario ex hibernis in expeditionem evocat; magnisque itineribus, hieme aspera, pervenit ad oppidum Suthul, ubi regis thesauri erant. Quod quamquam et sævitia temporis, et opportunitate loci neque capi neque obsideri poterat (nam circum murum, situm in prærupti montis extremo, planities limosa hiemalibus aquis paludem fecerat), tamen aut simulandi gratia, quo regi formidinem adderet, aut cupidine cæcus ob thesauros oppidi potiundi, vineas agere, aggerem jacere, aliaque, quæ incepto ufui forent, properare.

XXXVIII.

AT Jugurtha, cognita vanitate atque imperitia legati, subdolus ejus augere amentiam: missitare supplicantis legatos: ipse, quasi vitabundus, per saltuosa loca et tramites exercitum ducere. Denique Aulum spe

paſſionis perpulit, uti, relicto Suthule, in abditas regiones feſe, veluti cedentem, infequeretur; ita delicta occultiora fore. Interea per homines callidos die noctuque exercitum tentabat: centuriones duceſque turmarum, partim, uti transfugerent, corrumpere; alii ſigno dato locum uti defererent. Quæ poſtquam ex ſententia inſtruit, intempeſta nocte de improviſo multitudine Numidarum Auli caſtra circumvenit. Milites Romani, perculſi tumultu inſolito, arma capere alii, alii ſeſe abdere; pars terriſos confirmare; trepidare omnibus locis: viſ magna hoſtium, cœlum nocte atque nubibus obſcuratum; periculum anceps: poſtremo, fugere an manere tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paullo ante corruptos diximus, cohors una Ligurum cum duabus turmis Thracum et paucis gregariis militibus tranſiere ad regem: et centurio primipili tertię legionis per munitionem, quam, uti defenderet, acceperat, locum hoſtibus introeundi dedit: eaque Numidæ cuncti irrupere. Noſtri fœda fuga, plerique abjectis armis, proximum collem occupavere: nox atque præda caſtrorum hoſtis, quo minus victoria uterentur, remorata ſunt. Deinde Jugurtha poſtero die cum Aulo in colloquio verba facit: tametſi ipſum cum exercitu fame ferroque clauſum tenet, tamen ſe, humanarum rerum memorem, ſi ſecum fœdus faceret, incolumes omnis ſub jugum miſſurum: præterea, uti diebus decem Numidia decederet. Quæ quamquam gravia et flagitii plena erant, tamen, quia mortis metu mutabant, ſicuti regi lubuerat, pax convenit.

XXXIX.

SED ubi ea Romæ comperta sunt, metus atque mœror civitatem invasere : pars dolere pro gloria imperii : pars, insolita rerum bellicarum, timere libertati : Aulo omnes infesti, ac maxume, qui bello sæpe præclari fuerant ; quod armatus dedecore potius, quam manu, salutem quæsierat. Ob ea Consul Albinus, ex delicto fratris invidiam ac deinde periculum timens, Senatum de fœdere consulebat, et tamen interim exercitui supplementum scribere, ab sociis et nomine Latino auxilia accersere, denique modis omnibus festinare. Senatus, ita uti par fuerat, decernit, suo atque populi injussu nullum potuisse fœdus fieri. Consul, impeditus a tribunis plebis, ne, quas paraverat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur ; nam omnis exercitus, uti convenerat, Numidia deductus, in provincia hiemabat. Postquam eo venit : quamquam persequi Jugurtham et mederi fraternæ invidiæ animus ardebat, cognitis militibus, quos præter fugam, soluto imperio, licentia atque lascivia corruerat, ex copia rerum statuit sibi nihil agitandum.

XL.

INTEREA Romæ C. Mamilius Limetanus tribunus plebis rogationem ad populum promulgat, uti quæreretur in eos, quorum consilio Jugurtha Senati decreta neglexisset, quique ab eo in legationibus aut imperiis

pecunias accepissent, qui elephantos, quique perfugas tradidissent, item qui de pace aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi, partim conscii sibi, alii ex partium invidia pericula metuentes, quoniam aperte resistere non poterant, quin illa et alia talia placere sibi faterentur: occulte per amicos, ac maxime per homines nominis Latini et focios Italicos impedimenta parabant. Sed plebes, incredibile est memoratu, quam intenta fuerit, quantaque vi rogationem jufferit, decreverit, voluerit: magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam cura reipublicæ; tanta lubido in partibus erat. Igitur ceteris metu perculsis, M. Scaurus, quem legatum Bestiæ supra docuimus, inter lætitiā plebis et suorum fugam, trepida etiam tum civitate, quum ex Mamiliī rogatione tres quæsitores rogarentur, effecerat, uti ipse in eo numero crearetur. Sed quæstio exercitata aspere violenterque ex rumore et lubidine plebis. Ut sæpe nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat.

XLI.

ETERUM mos partium popularium et Senati factionum, ac deinde omnium malarum artium, paucis ante annis Romæ ortus est, otio atque abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam populus et Senatus Romanus placide modesteque inter se rempublicam tractabant: neque gloriæ neque dominationis certamen inter civis erat: metus hostilis

in bonis artibus civitatem retinebat. Sed ubi illa formido mentibus decessit, scilicet ea, quæ secundæ res amant, lascivia atque superbia incessere. Ita, quod in adversis rebus optaverant, otium, postquam adepti sunt, asperius acerbiusque fuit. Namque cœpere nobilitas dignitatem in dominationem, plebes libertatem in lubidinem vertere: sibi quisque ducere, trahere, rapere. Ita omnia in duas partes abstracta sunt, respublica, quæ media fuerat, dilacerata. Ceterum nobilitas factione magis pollebat: plebis vis, soluta atque in multitudine dispersa, minus poterat: paucorum arbitrio belli domique respublica agitabatur: penes eosdem ærarium, provinciæ, magistratus, gloriæ triumphique erant: populus militia atque inopia urgebatur; prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant: interea parentes aut parvi liberi militum, uti quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita cum potentia avaritia sine modo modestiaque invadere; polluere et vastare omnia; nihil pensi neque sancti habere, quoad semet ipsa præcipitavit. Nam ubi primum ex nobilitate reperti sunt, qui veram gloriam injustæ potentiæ anteponerent, moveri civitas et dissensio civilis, quasi permixtio terræ, oriri cœpit.

XLII.

NAM postquam Tiberius et C. Gracchus, quorum majores Punico atque aliis bellis multum reipublicæ addiderant, vindicare plebem in libertatem et paucorum scelera patefacere cœpere: nobilitas noxia atque eo perculsa, modo per focios ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes societatis a plebe dimoverat, Gracchorum actionibus obviam ierat: et primo Tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem Caium, tribunum pleb. alterum, alterum triumvirum coloniis deducundis, cum M. Fulvio Flacco ferro necaverat. Et sane Gracchis, cupidine victoriæ, haud satis moderatus animus fuit. Sed bono vinci satius est, quam malo more injuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex lubidine sua usa, multos mortalis ferro aut fuga exstinxit, plusque in reliquum sibi timoris, quam potentia, addidit. Quæ res plerumque magnas civitates pessum dedit, dum alteri alteros vincere quovis modo, et victos acerbius ulcisci volunt. Sed de studiis partium et omnis civitatis moribus si singulatim aut pro magnitudine parem differere, tempus quam res maturius me deferet. Quamobrem ad inceptum redeo.

XLIII.

POST Auli fœdus exercitusque nostri fœdam fugam Q. Metellus et M. Silanus, Consules designati, provincias inter se partiverant: Metelloque Numidia evenerat, acri viro, et quamquam adverso populi partibus, fama tamen æquabili et inviolata. Is ubi primum magistratum ingressus est, alia omnia sibi cum collega communia ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur, diffidens veteri exercitui, milites scribere, præsidia undique accersere: arma, tela, equos, et cetera instrumenta militiæ parare: ad hoc commeatum affatim: denique omnia, quæ in bello vario et multarum rerum egenti usui esse solent. Ceterum ad ea patranda, Senatus auctoritate, focii nomenque Latinum et reges ultro auxilia mittere, postremo omnis civitas summo studio adnitebatur. Itaque, ex sententia omnibus rebus paratis compositisque, in Numidiam proficiscitur, magna spe civium, quum propter bonas artes, tum maxume, quod adversum divitias invictum animum gerebat, et avaritia magistratuum ante id tempus in Numidia nostræ opes contusæ, hostiumque auctæ erant.

XLIV.

SED ubi in Africam venit, exercitus ei traditur Sp. Albinus Proconsulis iners, imbellis, neque periculi neque laboris patiens, lingua quam manu promptior, prædator ex sociis, et ipse præda hostium, sine imperio et modestia habitus. Ita imperatori novo plus ex malis moribus sollicitudinis, quam ex copia militum auxilii aut spei bonæ accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam et æstivorum tempus comitiorum mora imminuerat, et exspectatione eventus civium animos intentos putabat, non prius bellum attingere, quam majorum disciplina milites laborare coegisset. Nam Albinus, Auli fratris exercitusque clade perculsus, postquam decreverat non egredi provincia, quantum temporis æstivorum in imperio fuit, plerumque milites stativis castris habebat, nisi quum odos aut pabuli egestas locum mutare subegerat. Sed neque muniebantur ea, neque more militari vigiliæ deducebantur; uti cuique lubebat, ab signis aberat. Lixæ permixti cum militibus die noctuque vagabantur, et palantes agros vastare, villas expugnare, pecoris et manicipiorum prædas certantes agere, eaque mutare cum mercatoribus vino advectio et aliis talibus: præterea, frumentum publice datum vendere, panem in dies mercari: postremo, quæcumque dici aut fingi queunt ignaviæ luxuriæque probra, in illo exercitu cuncta fuere, et alia amplius.

XLV.

SED in ea difficultate Metellum non minus, quam in rebus hostilibus, magnum et sapientem virum fuisse comperior, tanta temperantia inter ambitionem sævitiamque moderatum. Namque edicto primum adjumenta ignaviæ sustulisse : ne quisquam in castris panem aut quem alium coctum cibum venderet ; ne lixæ exercitum sequerentur ; ne miles gregarius in castris neve in agmine servum aut jumentum haberet ; ceteris arcte modum statuisse. Præterea transversis itineribus cotidie castra movere, juxta ac si hostes adessent, vallo atque fossa munire, vigilias crebras ponere, et eas ipse cum legatis circumire : item in agmine in primis modo, modo in postremis, sæpe in medio adesse, ne quisquam ordine egrederetur ; uti cum signis frequentes incederent, miles cibum et arma portaret. Ita prohibendo a delictis magis, quam vindicando, exercitum brevi confirmavit.

XLVI.

UNTEREA Jugurtha, ubi, quæ Metellus agebat, ex nunciis accepit, simul de innocentia ejus certior Roma factus, diffidere suis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum suppliciis mittit, qui tantummodo ipsi liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo Romano. Sed Metello jam antea experimentis cognitum erat, genus Numi-

darum infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum esse. Itaque legatos alium ab alio diversos aggreditur; ac paullatim tentando, postquam opportunos sibi cognovit, multa pollicendo persuadet, uti Jugurtham maxumè vivum, sin id parum procedat, necatum sibi traderent: ceterum palam, quæ ex voluntate forent, regi nunciare jubet. Deindè ipse paucis diebus, intento atque infesto exercitu, in Numidiam procedit: ubi, contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora cultoresque in agris erant: ex oppidis et mapalibus præfecti regis obviam procedebant, parati frumentum dare, commeatum portare, postremo omnia, quæ imperarentur, facere. Neque Metellus iccirco minus, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere, late explorare, omnia illa deditionis signa ostentui credere, et infidiis locum tentare. Itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum et sagittariorum delecta manu apud primos erat; in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in utrumque latus auxilios equites tribunis legionum et præfectis cohortium dispertiverat, uti cum his permixti velites, quocumque accederent, equitatus hostium propulsarent. Nam in Jugurtha tantus dolus tantaque peritia locorum et militiæ erat, ut, absens an præsens, pacem an bellum gerens, perniciosior esset, in incerto haberetur.

XLVII.

ERAT haud longe ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vaga, forum rerum venalium totius regni maxime celebratum, ubi et incolere et mercari consueverant Italici generis multi mortales. Huc Consul, simul tentandi gratia, et, si paterentur, opportunitate loci, praesidium imposuit; praeterea imperavit frumentum et alia, quæ bello ufui forent, comportare: ratus id, quod res monebat, frequentiam negotiatorum et commeatum juvaturum exercitum, et jam paratis rebus munimento fore. Inter hæc negotia Jugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare; præter suam liberorumque vitam, omnia Metello dedere. Quos item, uti priores, Consul illectos ad proditionem domum dimittebat: regi pacem, quam postulabat, neque abnuere neque polliceri, et inter eas moras promissa legatorum expectare.

XLVIII.

JUGURTHA ubi Metelli dicta cum factis composuit, ac suis se artibus tentari animadvertit; quippe cui verbis pax nunciabatur, ceterum re bellum asperum erat; urbs maxuma alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati; coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. Igitur, explorato hostium itinere, in spem victoriæ adductus ex opportunitate loci, quam maximas

potest copias omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli antevenit. Erat in ea parte Numidiæ, quam Adherbal in divisione possederat, flumen oriens a meridie, nomine Muthul; a quo aberat mons ferme millia passuum viginti, tractu pari, vastus ab natura et humano cultu. Sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertingens, vestitus oleastro ac myrtetis aliisque generibus arborum, quæ humi arido atque arenoso gignuntur. Media autem planities deserta penuriâ aquæ, præter flumini propinqua loca: ea, confita arbuftis, pecore atque cultoribus frequentabantur.

XLIX.

NIGITUR in eo colle quem, transverso itinere porrectum docuimus, Jugurtha, extenuata suorum acie, confedit: elephantis et parti copiarum pedestrium Bomilcarem præfecit, eumque edocet, quæ ageret: ipse propior montem cum omni equitatu et peditibus delectis suos collocat: dein singulas turmas et manipulos circumiens monet atque obtestatur, uti, memores pristinæ virtutis et victoriæ, sese regnumque suum ab Romanorum avaritia defendant: cum his certamen fore, quos antea victos sub jugum miserint: ducem illis, non animum, mutatum: quæ ab imperatore decuerint, omnia suis provisa; locum superiorem, ut prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum confererent; proinde parati intentique essent, signo dato Romanos invadere: illum diem aut omnes

labores et victorias confirmaturum, aut maxumarum ærumnarum initium fore. Ad hoc viritim, uti quemque ob militare facinus pecunia aut honore extulerat, commonefacere beneficii sui et eum ipsum aliis ostentare: postremo, pro cuiusque ingenio, pollicendo, minitando, obtestando, alium alio modo excitare: quum interim Metellus, ignarus hostium, monte degrediens cum exercitu conspiciatur: primo dubius, quidnam insolita facies ostenderet; (nam inter virgulta equi Numidæque confederant, neque plane occultati humilitate arborum, et tamen, quidnam esset, incerti, quum natura loci, tum dolo ipsi atque signa militaria obscurati;) dein, brevi cognitis insidiis, paullisper agmen constituit. Ibi, commutatis ordinibus, in dextro latere, quod proximum hostes erat, triplicibus subsidiis aciem instruxit: inter manipulos funditores et sagittarios dispertit: equitatum omnem in cornibus locat: ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem, sicuti instruxerat, transversis principiis in planum deducit.

L.

ED ubi Numidas quietos, neque colle degredi animadvertit, veritus, ex anni tempore et inopia aquæ, ne siti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus et parte equitum præmisit ad flumen, uti locum castris antecaperet; existumans, hostes crebro impetu et transversis præliis iter suum remoratu-
 quos, et quoniam armis diffiderent, lassitudinem et sitim militum

tentaturos. Deinde ipse pro re atque loco, sicuti monte descenderat, paullatim procedere: Marium post principia habere: ipse cum sinistrae alae equitibus esse, qui in agmine principes facti erant. At Jugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos suos praetergressum videt, praesidio quasi duum millium peditum montem occupat, qua Metellus descenderat, ne forte cedentibus adversariis receptui, ac post munimento foret; deinde repente signo dato hostes invadit. Numidae alii postremos cadere; pars a sinistra ac dextra tentare; infensi adeste, instare atque omnibus locis Romanorum ordines conturbare; quorum etiam qui firmioribus animis obvii hostibus fuerant, ludificati incerto praelio, ipsi modo eminus fauciabantur, neque contra feriundi aut manum conferendi copia erat: ante jam docti ab Jugurtha equites, ubi Romanorum turma insequi coeperat, non confertim neque in unum sese recipiebant, sed alius alio quam maxime diversi. Ita, numero priores, si ab persequendo hostes deterrere nequiverant, disiectos ab tergo aut lateribus circumveniebant: si opportunior fugae collis, quam campi, fuerat, ea vero consueti Numidarum equi facile inter virgulta evadere; nostros asperitas et insolentia loci retinebat.

LI.

QUETERUM facies totius negotii varia, incerta, fœda atque miserabilis : dispersi a suis pars cedere, alii insequi ; neque signa neque ordines observare ; ubi quemque periculum ceperat, ibi resistere ac propulsare ; arma, tela, equi, viri, hostes atque cives permixti ; nihil consilio neque imperio agi : fors omnia regere. Itaque multum diei processerat, quum etiam tum eventus in incerto erat. Denique omnibus labore et æstu languidis, Metellus ubi videt Numidas minus instare, paullatim milites in unum conducit, ordines restituit et cohortes legionarias quatuor adversum pedites hostium collocat : eorum magna pars superioribus locis fessa confederat. Simul orare et hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hostes fugientes vincere : neque illis castra esse, neque munimentum ullum, quo cedentes tenderent : in armis omnia sita. Sed nec Jugurtha quidem interea quietus erat ; circumire, hortari, renovare prælium, et ipse cum delectis tentare omnia : subvenire suis, hostibus dubiis instare : quos firmos cognoverat, eminus pugnando retinere.

LII.

EO modo inter se duo imperatores, summi viri, certabant: ipsi pares, ceterum opibus disparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus adversus: Jugurthæ alia omnia, præter milites, opportuna. Denique Romani, ubi intellegunt, neque sibi perfugium esse, neque ab hoste copiam pugnandi fieri, et jam diei vesper erat; adverfo colle, sicuti præceptum fuerat, evadunt. Amisso loco, Numidæ fusi fugatique, pauci interiere; plerisque velocitas et regio hostibus ignara tutata sunt. Interea Bomilcar, quem elephantis et parti copiarum pedestrium præfectum ab Jugurtha supra diximus, ubi eum Rutilius prætergressus est, paullatim suos in æquum locum deducit: ac, dum legatus ad flumen, quo præmissus erat, festinans pergit, quietus, uti res postulabat, aciem exornat: neque remittit, quid ubique hostis ageret, explorare. Postquam Rutilium confedissee jam et animo vacuum accepit, simulque ex Jugurthæ prælio clamorem augeri; veritus, ne legatus, cognita re, laborantibus suis auxilio foret, aciem, quam, diffidens virtuti militum, arcte statuerat, quo hostium itineri obficeret, latius porrigit; eoque modo ad Rutilii castra procedit.

LIII.

ROMANI ex improvifo pulveris vim magnam animadvertunt; nam profpectum ager arbuftis confitus prohibebat. Et primo rati, humum aridam vento agitari: poft ubi æquabilem manere et, ficuti acies movebatur, magis magisque appropinquare vident, cognitare, properantes arma capiunt, ac pro cafttris, ficuti imperabatur, confiftunt. Deinde, ubi propius ventum eft, utrimque magno clamore concurritur. Numidæ, tantum modo remorati, dum in elephantis auxilium putant, poftquam eos impeditos ramis arborum atque ita difiectos circumveniri vident, fugam faciunt, ac plerique, abjectis armis, collis aut noctis, quæ jam aderat, auxilio integri abeunt. Elephanti quattuor capti, reliqui omnes, quadraginta numero, interfecti. At Romani, quamquam itinere atque opere caftrorum et prælio fefsi lætique erant, tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, inftrecti intentique obviam procedunt. Nam dolus Numidarum nihil languidi neque remiffi patiebatur. Ac primo obfcura nocte, poftquam haud procul inter fe erant, ftrepitu, velut hoftes adventare, alteri apud alteros formidinem fimul et tumultum facere: et pæne imprudentia admiſſum facinus miferabile, ni utrimque præmiſſi equites rem exploraviſſent. Igitur pro metu repente gaudium exortum; milites alius alium læti appellant, acta edocent atque audiunt; ſua quiſque fortia facta ad cælum fert. Quippe res humanæ ita

sefe habent: in victoria vel ignavis gloriari licet; adversæ res etiam bonos detrectant.

LIV.

METELLUS, in iisdem castris quadriduo moratus, faucios cum cura reficit, meritos in præliis more militiæ donat, universos in concione laudat atque agit gratias; hortatur, ad cetera, quæ levia sunt, parem animum gerant: pro victoria satis jam pugnatum, reliquos labores pro præda fore. Tamen interim transfugas et alios opportunos, Jugurtha ubi gentium, aut quid agitare, cum paucisne esset, an exercitum haberet, uti sese victus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa et natura munita receperat, ibique cogebat exercitum, numero hominum ampliorem, sed hebetem infirmumque, agri ac pecoris magis, quam belli, cultorem. Id ea gratia eveniebat, quod præter regiones equites nemo omnium Numidarum ex fuga regem sequitur; quo cujusque animus fert, eo discedunt: neque id flagitium militiæ ducitur: ita se mores habent. Igitur Metellus, ubi videt etiam tum regis animum ferocem esse; bellum renovari, quod, nisi ex illius lubidine, geri non posset; præterea iniquum certamen sibi cum hostibus; minore detrimento illos vinci, quam suos vincere: statuit, non præliis neque in acie, sed alio more bellum gerendum. Itaque in Numidiæ loca opulentissima pergit, agros vastat, multa castella et oppida, temere munita aut sine præsidio, capit incenditque,

puberes interfici jubet, alia omnia militum esse prædam. Ea formidine multi mortales Romanis dediti obfides; frumentum et alia, quæ ufui forent, affatim præbita: ubicumque res postulabat, præsidium impositum. Quæ negotia multo magis, quam prælium male pugnatum ab suis, regem terrebant; quippe, cui spes omnis in fuga sita erat, sequi cogebatur; et qui sua loca defendere nequiverat, in alienis bellum gerere. Tamen ex copia, quod optimum videbatur, consilium capit: exercitum plerumque in iisdem locis opperiri jubet; ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur; nocturnis et aviis itineribus ignoratus, Romanos palantes repente aggreditur. Eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur, nemo omnium intactus profugit; et Numidæ, priusquam ex castris subveniretur, sicuti iussi erant, in proximos collis discedunt.

LV.

INTERIM Romæ gaudium ingens ortum, cognitis Metelli rebus, ut seque et exercitum more majorum gereret; in adverso loco victor tamen virtute fuisset; hostium agro potiretur; Jugurtham magnificum ex Auli socordia, spem salutis in solitudine aut fuga coegisset habere. Itaque Senatus ob ea feliciter acta diis immortalibus supplicia decernere: civitas, trepida antea, et sollicita de belli eventu, læta agere: de Metello fama præclara esse. Igitur eo intentior ad victoriam niti, omnibus modis festinare, cavere tamen, necubi hosti opportunus fieret: me-

minisse, post gloriam invidiam sequi. Ita quo clarior, eo magis anxius erat: neque post insidias Jugurthæ effuso exercitu prædari: ubi frumento aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præsidium agitabant: exercitus partem ipse, reliquos Marius ducebat. Sed igni magis, quam præda, ager vastabatur. Duobus locis, haud longe inter se, castra faciebant. Ubi vi opus erat, cuncti aderant: ceterum, quo fuga atque formido latius cresceret, diversi agebant. Eo tempore Jugurtha per collis sequi: tempus aut locum pugnae quærere; qua venturum hostem audierat, pabulum et aquarum fontes, quorum penuria erat, corrumpere: modo se Metello, interdum Mario ostendere; postremos in agmine tentare, ac statim in colles regredi; rursus aliis, post aliis minitari: neque prælium facere, neque otium pati; tantummodo hostem ab incepto retinere.

LVI.

ROMANUS imperator ubi se dolis fatigari videt, neque ab hoste copiam pugnandi fieri, urbem magnam, et in ea parte, qua sita erat, arcem regni, nomine Zamam, statuit oppugnare; ratus, id quod negotium poscebat, Jugurtham laborantibus suis auxilio venturum, ibique prælium fore. At ille, quæ parabantur, a perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum antevenit. Oppidanos hortatur, mœnia defendant, additis auxilio perfugis; quod genus ex copiis regis, quia fallere nequibat, firmissimum erat. Præ-

terea pollicetur, in tempore semet cum exercitu adfore. Ita compositis rebus, in loca quam maxime occulta discedit, ac post paullo cognoscit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam missum: quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab rege defecerat. Eo cum delectis equitibus noctu pergit, et jam egredientibus Romanis in porta pugnam facit: simul magna voce Siccenses hortatur, uti cohortes ab tergo circumveniant: fortunam illis præclari facinoris casum dare; si id fecerint, postea sese in regno, illos in libertate sine metu ætatem acturos. Ac ni Marius signa inferre atque evadere oppido properavisset, profecto cuncti aut magna pars Siccensium fidem mutavissent; tanta mobilitate sese Numidæ agunt. Sed milites Jugurthini, paullisper ab rege sustentati, postquam majore vi hostes urgent, paucis amissis, profugi discedunt.

LVII.

MARIUS ad Zamam pervenit. Id oppidum, in campo situm, magis opere, quam natura, munitum erat, nullius idoneæ rei egens, armis virisque opulentum. Igitur Metellus, pro tempore atque loco paratis rebus, cuncta mœnia exercitu circumvenit; legatis imperat, ubi quisque curaret. Deinde, signo dato, undique simul clamor ingens oritur, neque ea res Numidas terret; infensi intentique sine tumultu manent: prælium incipitur. Romani, pro ingenio quisque, pars eminus glande aut lapidibus

pugnare, alii succedere, ac murum modo suffodere, modo scalis aggredi: cupere prælium in manibus facere. Contra ea oppidani in proximos faxa volvere, fudes, pila, præterea pice sulphure et tædam mixtam ardentia mittere. Sed ne illos quidem, qui procul manerant, timor animi satis muni-
verat; nam plerisque jacula, tormentis aut manu emissâ, volnerabant; parique periculo, sed fama impari, boni atque ignavi erant.

LVIII.

DUM apud Zamam sic certatur, Jugurtha ex improviso castra hostium cum magna manu invadit: remissis, qui in præsidio erant, et omnia magis, quam prælium, expectantibus, portam irrumpit. At nostri, repentino metu perculsi, sibi quisque pro moribus consulunt: alii fugere, alii arma capere: magna pars volnerati aut occisi. Ceterum ex omni multitudine non amplius quadraginta, memores nominis Romani, grege facto, locum cepere, paullo, quam alii, editiorem, neque inde maxuma vi depelli quiverunt: sed tela eminus missâ remittere: pauci in pluribus minus frustrati: sin Numidæ propius accessissent, ibi vero virtutem ostendere et eos maxuma vi cædere, fundere atque fugare. Interim Metellus quum acerrume rem gereret, clamorem hostilem ab tergo accepit: deinde, converso equo, animadvertit, fugam ad se versum fieri: quæ res indicabat, populares esse. Igitur equitatum omnem ad

castra propere mittit, ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum; eumque lacrumans per amicitiam perque rempublicam obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, neve hostes inultos abire sinat. Ille brevi mandata efficit: at Jugurtha, munimento castrorum impeditus, quum alii super vallum præcipitarentur, alii in angustiis ipsi sibi properantes officerent, multis amissis, in loca munita sese recepit. Metellus, infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu revertitur.

LIX.

IGITUR postero die, priusquam ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in ea parte, qua regis adventus erat, pro castris agitare jubet: portas et proxima loca tribunis dispertit: deinde ipse pergit ad oppidum, atque, uti superiore die, murum aggreditur. Interim Jugurtha ex occulto repente nostros invadit. Qui in proximo locati fuerant, paullisper territi perturbantur: reliqui cito subveniunt. Neque diutius Numidæ resistere quivissent, ni pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congressu facerent, quibus illi freti, non, uti equestri prælio solet, sequi, dein cedere; sed adversis equis concurrere, implicare ac perturbare aciem, ita expeditis peditibus suis hostis pæne victos dare.

LX.

EODEM tempore apud Zamam magna vi certabatur. Ubi quisque legatus aut tribunus curabat, eo acerrume niti; neque alius in alio magis, quam in sese, spem habere; pariterque oppidani agere, oppugnare aut parare omnibus locis: avidius alteri alteros fauciare, quam semet tegere; clamor permixtus hortatione, lætitia, gemitu: item strepitus armorum ad cœlum ferri: tela utrimque volare. Sed illi, qui mœnia defensabant, ubi hostes paullulum modo pugnam remiserant, intenti prælium equestre prospectabant; eos, uti quæque Jugurthæ res erant, lætos modo, modo pavidos animadverteres: ac, sicuti audiri a suis aut cerni possent, monere alii, alii hortari, aut manu significare, aut niti corporibus; huc et illuc, quasi vitabundi aut jacentes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum est (nam is in ea parte curabat), consulto lenius agere ac diffidentiam rei simulare: pati Numidas sine tumultu regis prælium visere. Ita illis studio suorum adstrictis, repente magna vi murum aggreditur: et jam scalis egressi milites prope summa ceperant quum oppidani concurrunt, lapides, ignem, alia præterea tela ingerunt. Nostri primo resistere: deinde, ubi unæ atque alteræ scalæ comminutæ, qui supersteterant, afflicti sunt; ceteri, quoquo modo potuere, pauci integri, magna pars confecti vulneribus abeunt. Denique utrimque prælium nox diremit.

LXI.

METELLUS, postquam videt frustra inceptum, neque oppidum capi, neque Jugurtham, nisi ex insidiis aut suo loco, pugnam facere, et jam æstatem exactam esse, ab Zama discedit, et in his urbibus, quæ ad se defecerant, satisque munitæ loco aut mœnibus erant, præsidia imponit. Ceterum exercitum in provinciam, quæ proxima est Numidiæ, hiemandi gratia collocat. Neque id tempus ex aliorum more quieti aut luxuriæ concedit: sed, quoniam armis bellum parum procedebat, insidias regi per amicos tendere, et eorum perfidia pro armis uti parat. Igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Jugurtha fuerat et inde vadibus datis clam de Massivæ nece iudicium fugerat, quod ei per maxumam amicitiam maxuma copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur; ac primo efficit, uti ad se colloquendi gratia occultus veniat: deinde fide data, si Jugurtham vivum aut necatum sibi tradidisset, fore, ut illi Senatus impunitatem et sua omnia concederet, facile Numidæ persuadet, quum ingenio infido, tum metuenti, ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur.

LXII.

NS, ubi primum opportunum fuit, Jugurtham anxium ac miserantem fortuna suas accedit; monet atque lacrumans obtestatur, uti aliquando sibi liberisque et genti Numidarum, optume merenti, provideat: omnibus præliis sese victos, agrum vastatum, multos mortalis captos, occisos, regni opes comminutas esse: fatis sæpe jam et virtutem militum, et fortunam tentatam: caveat, ne, illo cunctante, Numidæ sibi consulant. His atque talibus aliis ad deditiorem regis animum impellit. Mittuntur ad imperatorem legati, qui Jugurtham imperata facturum dicerent, ac sine ulla pactione sese regnumque suum in illius fidem tradere. Metellus propere cunctos Senatorii ordinis ex hibernis accersiri jubet: eorum atque aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. Ita more majorum, ex consilii decreto, per legatos Jugurthæ imperat argenti pondo ducenta millia, elephantos omnis, equorum et armorum aliquantulum. Quæ postquam sine mora facta sunt, jubet omnis perfugas victos adduci. Eorum magna pars, uti jussum erat, adducti: pauci, quum primum deditio cœpit, ad regem Bocchum in Mauritaniam abierant. Igitur Jugurtha, ubi armis virisque et pecunia spoliatus est, quum ipse ad imperandum Tifidium vocaretur, rursus cœpit flectere animum suum et ex mala conscientia digna timere. Denique multis diebus per dubitationem consumptis, quum modo,

tædio rerum adverfarum, omnia bello potiora duceret, interdum secum ipse reputaret, quam gravis casus in servitium ex regno foret; multis magnisque præfidiis nequidquam perditis, de integro bellum sumit. Et Romæ Senatus, de provinciis consultus, Numidiam Metello decreverat.

LXIII.

PER idem tempus Uticæ forte C. Mario, per hostias diis supplicanti, magna atque mirabilia portendi haruspex dixerat: proinde, quæ animo agitabat, fretus diis ageret; fortunam quam sæpissime experiretur; cuncta prospere eventura. At illum jam antea consulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiundum, præter vetustatem familiæ, alia omnia abunde erant: industria, probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, lubricinis et divitiarum victor, tantummodo gloriæ avidus. Sed is natus et per omnem pueritiam Arpini altus, ubi primum ætas militiæ patiens fuit, stipendiis faciundis, non Græca facundia neque urbanis munditiis, sese exercuit: ita inter artis bonas integrum ingenium brevi adolevit. Ergo, ubi primum tribunatum militarem a populo petit, plerisque faciem ejus ignorantibus, facile notus, per omnis tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu alium post alium sibi peperit; semperque in potestatibus eo modo agitabat, ut ampliore, quam gerebat, dignus haberetur. Tamen is, ad id locorum talis vir (nam postea ambitione præceps datus est),

consulatum appetere non audebat. Etiam tum alios magistratus plebes, consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. Novus nemo tam clarus neque tam egregiis factis erat, quin is indignus illo honore et quasi pollutus haberetur.

LXIV.

NIGITUR ubi Marius haruspici dicta eodem intendere videt, quo cupido animi hortabatur, ab Metello petundi gratia missionem rogat: cui quamquam virtus, gloria atque alia optanda bonis superabant, tamen inerant contemptor animus et superbia, commune nobilitatis malum. Itaque primum, commotus insolita re, mirari ejus consilium, et quasi per amicitiam monere, ne tam prava inciperet, neu super fortunam animum gereret: non omnia omnibus cupiunda esse: debere illi res suas satis placere; postremo caveret, id petere a populo Romano, quod illi jure negaretur. Postquam hæc atque alia talia dixit, neque animus Marii flectitur, respondit, ubi primum potuisset per negotia publica, facturum sese, quæ peteret. Ac postea sæpius eadem postulanti fertur dixisse, “ne festinaret abire; satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum.” Is eo tempore in contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter viginti. Quæ res Marium quum pro honore, quem affectabat, tum contra Metellum vehementer accenderat. Ita cupidine atque ira, pessumis consultoribus, grassari: neque facto ullo neque dicto abstinere, quod modo ambitiosum foret: milites, quibus

in hibernis præerat, laxiore imperio, quam antea, habere : apud negotiatores, quorum magna multitudo Uticæ erat, criminosè simul et magnifice de bello loqui : dimidia pars exercitus si sibi permetteretur, paucis diebus Jugurtham in catenis habiturum : ab imperatore consulto bellum trahi, quod, homo inanis et regiæ superbiæ, imperio nimis gauderet. Quæ omnia illis eo firmiora videbantur, quod diuturnitate belli res familiaris corruperant, et animo cupienti nihil fatis festinatur.

LXV.

PRÆTEREA in exercitu nostro Numida quidam, nomine Gauda, Mastanabalis filius, Masinissæ nepos ; quem Micipsa testamento secundum heredem scripserat, morbis confectus, et ob eam causam mente paulum imminuta. Cui Metellus, petenti, more regum et fellam juxta poneret, item postea custodiæ causâ turmam equitum Romanorum, utrumque negaverat : honorem, quod eorum modo foret, quos populus Romanus reges appellavisset ; præsidium, quod contumeliosum foret, si equites Romani satellites Numidæ traderentur. Hunc Marius anxium aggreditur atque hortatur, uti contumeliarum imperatoris cum suo auxilio pœnas petat ; hominem, ob morbos animo parum valido, secunda oratione extollit : illum regem, ingentem virum, Masinissæ nepotem esse : si Jugurtha captus aut occisus foret, imperium Numidiæ sine mora habiturum. Id

adeo mature posse evenire, si ipse consul ad id bellum missus foret. Itaque et illum et equites Romanos, milites et negotiatores, alios ipse, plerosque spes pacis impellit, uti Romam ad suos necessarios asperere in Metellum de bello scribant, Marium imperatorem poscant. Sic a multis illi mortalibus honestissima suffragatione consulatus petebatur; simul ea tempestate plebes, nobilitate fusa per legem Mamiliam, novos extollebat. Ita Mario cuncta procedere.

LXVI.

INTERIM Jugurtha, postquam, omissa deditio, bellum incipit, cum magna cura parare omnia, festinare, cogere exercitum: civitates, quæ ab se defecerant, formidine aut ostentando præmia affectare: communire suos locos, arma, tela, alia, quæ spe pacis amiserat, reficere aut commercari: servitia Romanorum allicere, et eos ipsos, qui in præfidiis erant, pecunia tentare: prorsus nihil intactum neque quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vagenfes, quo Metellus initio, Jugurtha pacificante, præsidium imposuerat, fatigati regis suppliciis, neque antea voluntate alienati, principes civitatis inter se conjurant: nam volgus, uti plerumque solet, et maxume Numidarum, ingenio mobili, seditiosum atque discordiosum erat, cupidum novarum rerum, quieti et otio adversum: dein, compositis inter se rebus, in diem tertium constituunt; quod is, festus celebratusque per omnem Africam, ludum et lasciviam magis, quam

formidinem, ostentabat. Sed ubi tempus fuit, centuriones tribunofque militaris et ipsum præfectum oppidi, T. Turpilius Silanum, alius alium domos suas invitant: eos omnis, præter Turpilius, inter epulas obtruncant: postea milites palantis, inermes, quippe in tali die, ac fine imperio, aggrediuntur. Idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alii studio talium rerum incitati: quis, acta consiliumque ignorantibus, tumultus ipse et res novæ satis placebant.

LXVII.

ROMANI milites, perculsi improvise metu, incerti ignarique, quid potissimum facerent, trepidare; ad arcem oppidi, ubi signa et scuta erant, præsidium hostium; portæ, ante clausæ, fugam prohibebant: ad hoc mulieres puerique pro tectis ædificiorum saxa et alia, quæ locus præbebat, certatim mittere. Ita neque caveri anceps malum, neque a fortissimis infirmissimo generi resisti posse: juxta boni malique, strenui et imbecilles multi obtruncati. In ea tanta asperitate, sævissimis Numidis in oppido undique clauso, Turpilius præfectus, unus ex omnibus Italicis, profugit intactus. Id misericordiane hospitis, an pactione, an casu ita evenit, parum comperimus; nisi, quia illi in tanto malo turpis vita integrâ famâ potior fuit, improbus intestabilisque videtur.

LXVIII.

METELLUS, postquam de rebus Vagæ actis comperit, paullisper mœstus e conspectu abit: deinde, ubi ira et ægritudo permixta sunt, cum maxuma cura ultum ire injurias festinat. Legionem, cum qua hiemabat, et, quam plurimos potest, Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit: et postera die circiter horam tertiam pervenit in quamdam planitiem, locis paullo superioribus circumventam. Ibi milites, fessos itineris magnitudine et jam abnuentis omnia, docet, opidum Vagam non amplius mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem æquo animo pati, dum pro civibus suis, viris fortissimis atque miserrimis, pœnas caperent; præterea prædam benigne ostentat. Sic animis eorum arrectis, equites in primo late, pedites quam artiffume ire et signa occultare jubet.

LXIX.

VAGENSES ubi animadvertere, ad se versum exercitum pergere: primo, uti res erat, Metellum esse rati, portas claufere: deinde, ubi neque agros vastari, et eos, qui primi aderant, Numidas equites vident, rursus Jugurtham arbitrati, cum magno gaudio obvii procedunt. Equites peditesque, repente signo dato, alii vulgum effusum oppido cedere, alii ad portas festinare, pars turris capere: ira atque spes prædæ amplius, quam lassitudo, posse.

Ita Vagenſes biduum modo ex perfidia lætati : civitas magna atque opulens, cuncta pœnæ aut prædæ fuit. Turpilius, quem præfectum oppidi unum ex omnibus profugiſſe ſupra oſtendimus, juffus a Metello cauſſam dicere, poſtquam ſeſe parum expurgat, condemnatus verberatuſque capite pœnas ſolvit ; nam is civis ex Latio erat.

LXX.

PER idem tempus Bomilcar, cujus impulſu Jugurtha deditionem, quam metu deſeruit, inceperat, ſuſpectus regi et ipſe eum ſuſpiciens, novas res cupere ; ad perniciem ejus dolum quærere ; die noctuque fatigare animum. Denique omnia tentando, ſocium ſibi adjungit Nabdalfam, hominem nobilem, magnis opibus, carum acceptumque popularibus ſuis : qui plerumque ſeorſum ab rege exercitum ducere et omnis res exſequi ſolitus erat, quæ Jugurthæ feſſo aut majoribus adſtricto ſuperaverant : ex quo illi gloria opesque inventæ. Igitur utriuſque conſilio dies infidiis ſtatuitur : cetera, uti res poſceret, ex tempore parari placuit. Nabdalfa ad exercitum proſectus, quem inter hiberna Romanorum juffus habebat, ne ager, inultis hoſtibus, vaſtaretur. Is poſtquam, magnitudine facinoris percuſus, ad tempus non venit, metuſque rem impediēbat ; Bomilcar, ſimul cupidus incepta patrandi, et timore focii anxius, ne, omiſſo vetere conſilio, novum quæreret, literas ad eum per homines fidelis mittit, in quis mollitiem

focordiamque viri accusare, testari deos, per quos juravisset; monere, ne præmia Metelli in pestem converteret; Jugurthæ exitium adesse; ceterum suane an Metelli virtute periret, id modo agitari: proinde reputaret cum animo suo, præmia an cruciatum mallet.

LXXI.

SED quum hæ literæ allatæ, forte Nabdalsa, exercito corpore fessus, in lecto quiescebat; ubi, cognitis Bomilcaris verbis, primo cura, deinde, uti ægrum animum solet, somnus cepit. Erat ei Numida quidam, negotiorum curator, fidus acceptusque, et omnium consiliorum, nisi novissumi, particeps. Qui postquam allatas literas audivit, ex consuetudine ratus, opera aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introiit: dormiente illo epistolam, super caput in pulvino temere positam, sumit ac perlegit: dein propere, cognitis infidiis, ad regem pergit. Nabdalsa, post paullo experrectus, ubi neque epistolam reperit, et rem omnem, uti acta erat, cognovit; primo indicem persequi conatus; postquam id frustra fuit, Jugurtham placandi gratia accedit; dicit, quæ ipse paravisset facere, perfidia clientis sui præventa: lacrumans obtestatur per amicitiam perque sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet.

LXXII.

AD ea rex, aliter, atque animo gerebat, placide respondit. Bomilcare aliisque multis, quos socios infidiarum cognoverat, interfectis, iram opprefferat, ne qua ex eo negotio seditio oriretur. Neque post id locorum Jugurthæ dies aut nox ulla quieta fuit: neque loco, neque mortali cuiquam aut tempori fatis credere: civis hostes juxta metuere: circumspectare omnia et omni strepitu pavescere: alio atque alio loco, sæpe contra decus regium, noctu requiescere: interdum, somno excitus, arreptis armis tumultum facere; ita formidine, quasi vecordia, exagitari.

LXXIII.

IGITUR Metellus, ubi de casu Bomilcaris et indicio patefacto ex perfugis cognovit, rursus, tamquam ad integrum bellum, cuncta parat festinatque. Marium, fatigantem de profectioe, simul et invitum et offensum, sibi parum idoneum ratus, domum dimittit. Et Romæ plebes, literis, quæ de Metello ac Mario missæ erant, cognitis, volenti animo de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quæ antea decori fuerat, invidiæ esse: at illi alteri generis humilitas favorem addiderat; ceterum in utroque magis studia partium, quam bona aut mala sua moderabant. Præterea seditiosi magistratus vulgum exagitare, Metellum omnibus concionibus capitis arcessere, Marii virtutem in

majus celebrare. Denique plebes sic accensa, uti opifices agrestesque omnes, quorum res fidesque in manibus sitæ erant, relictis operibus, frequentarent Marium, et sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita, perculsa nobilitate, post multas tempestates novo homini consulatus mandatur; et postea populus, a Tribuno plebis Manlio Mancino rogatus, quem vellet cum Jugurtha bellum gerere, frequens Marium jussit. Sed Senatus paullo ante Metello Numidiam decreverat: ea res frustra fuit.

LXXIV.

EODEM tempore Jugurtha, amissis amicis, quorum plerosque ipse necaverat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant, quum neque bellum geri sine administris posset, et novorum fidem in tanta perfidia veterum experiri periculosum duceret; varius incertusque agitabat. Neque illi res, neque consilium aut quisquam hominum satis placebat: itinera præfectosque in dies mutare: modo adversum hostes, interdum in solitudines pergere: sæpe in fuga, ac post paullo in armis spem habere: dubitare, virtuti an fidei popularium minus crederet; ita, quocumque intenderat, res adversæ erant. Sed inter eas moras repente sese Metellus cum exercitu ostendit. Numidæ ab Jugurtha pro tempore parati instructique: dein prælium incipitur. Qua in parte rex pugnæ affuit, ibi aliquamdiu certatum: ceteri ejus milites primo congressu pulsi

fugatique. Romani signorum et armorum aliquanto numero hostium paucorum potiti: nam ferme Numidas in omnibus præliis magis pedes, quam arma, tutata sunt.

LXXV.

A fuga Jugurtha, impensius modo rebus suis diffidens, cum perfugis et parte equitatus in solitudines, dein Thalam pervenit, in oppidum magnum atque opulentum, ubi plerique thesauri filiorumque ejus multus pueritiæ cultus erat. Quæ postquam Metello comperta sunt, quamquam inter Thalam flumenque proximum, spatium millium quinquaginta, loca arida atque vasta esse cognoverat; tamen, spe patrandi belli, si ejus oppidi potitus foret, omnis asperitates supervadere, ac naturam etiam vincere aggreditur. Igitur omnia jumenta sarcinis levare jubet, nisi frumento dierum decem: ceterum utres modo et alia aquæ idonea portare. Præterea conquirat ex agris quam plurimum potest domiti pecoris, eoque imponit vasa cujusque modi, sed pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. Ad hoc finitumis imperat, qui se post regis fugam Metello dediderant, quam plurimum quisque aquæ portaret; diem locumque, ubi præsto forent, prædicat. Ipse ex flumine, quam proxumam oppido aquam esse supra diximus, jumenta onerat; eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. Deinde ubi ad id loci ventum, quo Numidis præceperat, et castra posita munitaque sunt; tanta repente cælo missa vis aquæ

dicatur, ut ea modo exercitui satis superque foret. Præterea commeatus spe amplior, quia Numidæ, sicuti plerique in nova deditione, officia intenderant. Ceterum milites religione pluvia magis usi: eaque res multum animis eorum addidit; nam rati, sese diis immortalibus curæ esse. Deinde postero die, contra opinionem Jugurthæ, ad Thalam perveniunt. Oppidani, qui se locorum asperitate munitos crediderant, magna atque insolita re perculsi, nihilo segnius bellum parare: idem nostri facere.

LXXVI.

SED rex, nihil jam infectum Metello credens, quippe qui omnia, arma, tela, locos, tempora, denique naturam ipsam, ceteris imperitantem, industria vicerat, cum liberis et magna parte pecuniæ ex oppido noctu profugit: neque postea in ullo loco amplius uno die aut una nocte moratus, simulabat, sese negotii gratia properare; ceterum prodicionem timebat, quam vitare posse celeritate putabat; nam talia consilia per otium et ex opportunitate capi. At Metellus, ubi oppidanos prælio intentos, simul oppidum et operibus et loco munitum videt, vallo fossaque mœnia circumvenit. Deinde jubet locis ex copia maxime idoneis vineas agere, aggerem jacere, et super aggerem impositis turribus opus et administratos tutari. Contra hæc oppidani festinare, parare: prorsus ab utrisque nihil reliquum fieri. Denique Romani, multo ante labore præliisque fati-

gati, post dies quadraginta, quam eo ventum erat, oppido modo potiti : præda omnis a perfugis corrupta est. Ii postquam murum arietibus feriri resque suas afflictas vident, aurum atque argentum et alia, quæ prima ducuntur, domum regiam comportant : ibi, vino et epulis onerati, illaque, et domum, et semet igni corrumpunt ; et, quas victi ab hostibus pœnas metuerant, eas ipsi volentes pendere.

LXXVII.

ED pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes, uti præsidium præfectumque eo mitteret ; Hamilcarem quemdam, hominem nobilem, factiosum, novis rebus studere ; adversum quem neque imperia magistratuum neque leges valerent : ni id festinaret, in summo periculo suam salutem, et illorum socios fore. Nam Leptitani jam inde a principio belli Jugurthini ad Bestiam consulem et postea Romam miserant, amicitiam societatemque rogatum. Deinde, ubi ea impetrata, semper boni fidelesque mansere, et cuncta a Bestia, Albino, Metelloque imperata naviter fecerant. Itaque ab imperatore facile, quæ petebant, adepti. Missæ eo cohortes Ligurum quatuor, et C. Annius præfectus.

LXXVIII.

ND oppidum ab Sidoniis conditum est, quos accepimus, profugos ob discordias civilis, navibus in eos locos venisse: ceterum situm inter duas Syrtes, quibus nomen ex re inditum. Nam duo sunt sinus prope in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura: quorum proxuma terræ præalta sunt; cetera, uti fors tulit, alta, alia in tempestate vadosa. Nam ubi mare magnum esse et sævire ventis cœpit, limum arenamque et saxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum ventis simul mutatur. Syrtes ab tractu nominatæ. Ejus civitatis lingua modo conversa connubio Numidarum: legum cultusque pleraque Sidonica: quæ eo facilius retinebant, quod procul ab imperio regis ætatem agebant. Inter illos et frequentem Numidiam multi vastique loci erant.

LXXIX.

SED quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus, non indignum videtur, egregium atque mirabile facinus duorum Carthaginiensium memorare: eam rem nos locus admonuit. Qua tempestate Carthaginienses pleræque Africæ imperitabant, Cyrenenses quoque magni atque opulenti fuere. Ager in medio arenosus, una specie: neque flumen, neque mons erat, qui finis eorum discerneret: quæ res eos in magno diutur-

noque bello inter se habuit. Postquam utrimque legiones, item classes, sæpe fusæ fugatæque, et alteri alteros aliquantum attriverant; veriti, ne mox victos victoresque defessos alius aggrederetur, per inducias sponsonem faciunt, uti certo die legati domo profiscerentur; quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur. Igitur Carthagine duo fratres missi, quibus nomen Philænis erat, maturavere iter pergere: Cyrenenses tardius iere. Id focordiane an casu acciderit, parum cognovi. Ceterum solet in illis locis tempestas haud secus, atque in mari, retinere. Nam ubi per loca æqualia et nuda gignentium ventus coortus arenam humo excitavit, ea, magna vi agitata, ora oculosque implere solet: ita prospectu impedito morari iter. Postquam Cyrenenses aliquanto posteriores se vident, et ob rem corruptam domi pœnas metuunt; criminari, Carthaginenses ante tempus domo digressos, conturbare rem: denique omnia malle, quam victi abire. Sed quum Pœniam aliam conditionem, tantummodo æquam, peterent, Græci optionem Carthaginensium faciunt, ut vel illi, quos finis populo suo peterent, ibi vivi obruerentur; vel eadem conditione sese quem in locum vellent, processuros. Philæni, conditione probata, seque vitamque suam reipublicæ condonare; ita vivi obruti. Carthaginenses in eo loco Philænis fratribus aras consecravere; aliique illis domis honores instituti. Nunc ad rem redeo.

LXXX.

JUGURTHA postquam, amissa Thala, nihil satis firmum contra Metellum putat, per magnas solitudines cum paucis profectus, pervenit ad Gætulos, genus hominum ferum incultumque et eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in unum cogit, ac paullatim consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium observare, item alia militaria facere. Præterea regis Bocchi proximos magnis muneribus et majoribus promissis ad studium sui perducit; quâs adjutoribus regem aggressus impellit, uti adversum Romanos bellum suscipiat. Id ea gratia facilius procliviusque fuit, quod Bocchus initio hujusce belli legatos Romam miserat, fœdus et amicitiam petitem; quam rem, opportunissimam incepto bello, pauci impediverant, cæci avaritia, quâs omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat. Etiam antea Jugurthæ filia Bocchi nupserat. Verum ea necessitudo apud Numidas Maurosque levis ducitur, quia singuli, pro opibus quisque, quam plurimas uxores, denas alii, alii plures habent; sed reges eo amplius. Ita animus multitudine distrahitur; nullam pro socia obtinet: pariter omnes viles sunt.

LXXXI.

IGITUR in locum ambobus placitum exercitus conveniunt: ibi, fide data et accepta, Jugurtha Bocchi animum oratione accendit: Romanos injustos, profunda avaritia, communis omnium hostis esse: eandem illos causam belli cum Boccho habere, quam secum et cum aliis gentibus, lubidinem imperitandi: quibus omnia regna adversa sint: tum sese, paullo ante Carthaginienses, item Persen regem; post, uti quisque opulentissimus videretur, ita Romanis hostem fore. His atque aliis talibus dictis, ad Cirtam oppidum iter constituunt, quod ibi Q. Metellus prædam captivosque et impedimenta locaverat. Ita Jugurtha ratus, aut, capta urbe, operæ pretium fore, aut, si Romanus auxilio suis venisset, prælio sese certaturos. Nam callidus id modo festinabat, Bocchi pacem imminuere; ne, moras agitando, aliud, quam bellum, mallet.

LXXXII.

IMPERATOR postquam de regum societate cognovit, non temere, neque, uti sæpe jam victo Jugurtha consueverat, omnibus locis pugnandi copiam facit; ceterum haud procul ab Cirta, castris munitis, reges opperitur; melius esse ratus, cognitis Mauris, quoniam is novus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Roma per literas certior fit, provinciam Numidiam

Mario datam; nam Confulem factum, ante acceperat. Quibus rebus supra bonum atque honestum perculsus, neque lacrimas tenere, neque moderari linguam; vir egregius in aliis artibus, nimis molliter ægritudinem pati. Quam rem alii in superbiam vertebant; alii, bonum ingenium contumelia accensum esse; multi, quod jam parta victoria ex manibus eriperetur; nobis satis cognitum est, illum magis honore Marii, quam injuria sua excruciatum; neque tam anxie laturum fuisse, si adempta provincia alii, quam Mario, traderetur.

LXXXIII.

IGITUR eo dolore impeditus, et quia stultitiæ videbatur alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit, postulatum, ne sine causâ hostis populo Romano fieret: habere tum magnam copiam societatis amicitiaque conjungendæ, quæ potior bello esset; quamquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare: omne bellum sumi facile, ceterum ægerrime definere: non in ejusdem potestate initium ejus et finem esse: incipere cuivis, etiam ignavo, licere; deponi, quum victores velint; proinde sibi regnoque suo confuleret, neu florentis res suas cum Jugurthæ perditis misceret. Ad ea rex satis placide verba facit: sese pacem cupere, sed Jugurthæ fortunarum misereri; si eadem illi copia fieret, omnia conventura. Rursus imperator contra postulata Bocchi

nuncios mittit; ille probare partim, alia abnuere. Eo modo, sæpe ab utroque missis remissisque nunciis, tempus procedere, et ex Metelli voluntate bellum intactum trahi.

LXXXIV.

T Marius, ut supra diximus, cupientissima plebe Consul factus, postquam ei provinciam Numidiam populus jussit, antea jam infestus nobilitati, tum vero multus atque ferox instare: singulos modo, modo universos lædere: dictitare, sese consulatum ex victis illis spolia cepisse; alia præterea magnifica pro se, et illis dolentia. Interim, quæ bello opus erant, prima habere: postulare legionibus supplementum, auxilia a populis et regibus sociisque accersere: præterea ex Latio fortissimum quemque, plerisque militiæ, paucos fama cognitos accire, et ambiundo cogere homines emeritis stipendiis secum proficisci. Neque illi Senatus, quamquam adversus erat, de ullo negotio abnuere audebat; ceterum supplementum etiam lætus decreverat, quia neque plebi militia volenti putabatur, et Marius aut belli usum aut studia volgi amissurus. Sed ea res frustra sperata; tanta lubido cum Mario eundi plerisque invaserat. Sese quisque præda locupletem fore, victorem domum rediturum, alia hujuscemodi, animis trahebant; et eos non paullum oratione sua Marius arrexerat. Nam postquam, omnibus, quæ postulaverat, decretis, milites scribere

volt, hortandi caussa, simul et nobilitatem, uti consueverat, exagitandi, concionem populi advocavit; deinde hoc modo differuit :

LXXXV.

SCIO ego, Quirites, plerosque non iisdem artibus imperium a vobis petere, et, postquam adepti sunt, gerere : primo industrios, supplices, modicos esse, deinde per ignaviam et superbiam ætatem agere. Sed mihi contra videtur. Nam quo pluris est universa respublica, quam consulatus aut prætura, eo maiore cura illam administrari, quam hæc peti debere. Neque me fallit, quantum cum maximo beneficio vestro negotii sustineam. Bellum parare, simul et ærario parcere; cogere ad militiam eos, quos nolis offendere; domi forisque omnia curare; et ea agere inter invidos, occurrentis, factiosos, opinione, Quirites, asperius est. Ad hoc, alii si deliquere, vetus nobilitas, majorum fortia facta, cognatorum et affinium opes, multæ clientelæ, omnia hæc præsidio adfunt : mihi spes omnes in memet sitæ, quas necesse est et virtute et innocentia tutari; nam alia infirma sunt. Et illud intellego, Quirites, omnium ora in me conversa esse : æquos bonosque favere (quippe bene facta mea reipublicæ procedunt); nobilitatem locum invadendi quærere. Quo mihi acrius adnitendum est, uti neque vos capiamini et illi frustra sint. Ita ad hoc ætatis a pueritia fui, ut omnis labores, pericula consueta habeam.

Quæ ante voftra beneficia gratuito faciebam, ea uti, accepta mercede, deferam, non eft confilium, Quirites. Illis difficile eft in poteftatibus temperare, qui per ambitionem feſe probos ſimulavere: mihi, qui omnem ætatem in optumis artibus egi, benefacere jam ex confuetudine in naturam vertit. Bellum me gerere cum Jugurtha juſſiſtis; quam rem nobilitas ægerrime tulit. Quæſo, reputate cum animis voſtris, num id mutari melius fit; ſi quem ex illo globo nobilitatis ad hoc aut aliud tale negotium mittatis, hominem veteris profapiæ ac multarum imaginum, et nullius ſtipendii: ſcilicet ut in tanta re, ignarus omnium, trepidet, feſtinet, ſumat aliquem ex populo monitorem officii fui. Ita plerumque evenit, ut, quem vos imperare juſſiſtis, is ſibi imperatorem alium quærat. Atque ego ſcio, Quirites, qui, poſtquam Conſules facti ſunt, acta majorum et Græcorum militaria præcepta legere cœperint; præpoſteri homines. Nam gerere, quam fieri tempore poſterius, re atque uſu prius eſt. Comparete nunc, Quirites, me hominem novum cum illorum ſuperbia. Quæ illi audire et legere ſolent, eorum partim vidi, alia egomet geſſi: quæ illi literis, ea ego militando didici. Nunc vos exiſtimate, facta an dicta pluris ſint. Contemnunt novitatem meam, ego illorum ignaviam; mihi fortuna, illis probra obſectantur. Quamquam ego naturam unam et communem omnium exiſtumo, ſed fortiffimum quemque generoſiffimum eſſe. Ac ſi jam ex patribus Albini aut Beſtiæ quæri poſſet, mene an illos ex ſe gigni maluerint, quid reſponſuros creditis,

nisi, sese liberos quam optimos voluisse? Quodsi jure me despiciunt, faciant idem majoribus suis, quibus, uti mihi, ex virtute nobilitas cœpit. Invident honori meo; ergo invident labori, innocentia, periculis etiam meis, quoniam per hæc illum cepi. Verum, homines corrupti superbia, ita ætatem agunt, quasi vestros honores contemnant; ita hos petunt, quasi honeste vixerint. Næ illi falsi sunt, qui diversissimas res pariter expectant, ignavia voluptatem et præmia virtutis. Atque etiam, quum apud vos aut in senatu verba faciunt, pleraque oratione majores suos extollunt; eorum fortia facta memorando clariòres sese putant. Quod contra est. Nam quanto vita illorum præclarius, tanto horum socordia flagitiosior. Et profecto ita se res habet: majorum gloria posteris quasi lumen est, neque bona eorum neque mala in occulto patitur. Hujusce rei ego inopiam patior, Quirites; verum, id quod multo præclarius est, meamet facta mihi dicere licet. Nunc videte, quam iniqui sint. Quod ex aliena virtute sibi arrogant, id mihi ex mea non concedunt: scilicet, quia imagines non habeo, et quia mihi nova nobilitas est; quam certe peperisse, quam acceptam corrupisse, melius est. Equidem ego non ignoro, si jam mihi respondere velint, abunde illis facundam et compositam orationem fore. Sed in maximo vestro beneficio, quum omnibus locis me vosque maledictis lacerent, non placuit reticere; ne quis modestiam in conscientiam duceret. Nam me quidem, ex animi mei sententia, lædere nulla oratio potest; quippe vera, necesse est bene

prædicet; falsam vita moresque mei superant. Sed quoniam vestra confilia accusantur, qui mihi summum honorem et maxumum negotium imposuistis: etiam atque etiam reputate, num eorum pœnitendum sit. Non possum fidei causâ imagines neque triumphos aut consulatus majorum meorum ostentare; at, si res postulet, hastas, vexillum, phaleras, alia militaria dona; præterea cicatrices adverso corpore. Hæ sunt meæ imagines, hæc mea nobilitas, non hereditate relicta, ut illa illis, sed quæ egomet plurimis meis laboribus et periculis quæsiui. Non sunt composita mea verba; parvi id facio; ipsa se virtus satis ostendit; illis artificio opus est, ut turpia facta oratione tegant. Neque literas Græcas didici: parum placebat eas discere, quippe quæ ad virtutem doctoribus nihil profuerunt. At illa, multo optuma reipublicæ, doctus sum: hostem ferire; præsidia agitare; nihil metuere, nisi turpem famam; hiemem et æstatem juxta pati: humi requiescere; eodem tempore inopiam et laborem tolerare. His ego præceptis milites hortabor: neque illos arcte colam, me opulenter; neque gloriam meam laborem illorum faciam. Hoc est utile, hoc civile imperium. Namque, quum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est dominum, non imperatorem esse. Hæc atque talia majores vestri faciundo seque et rem publicam celebravere. Quis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum æmulos contemnit, et omnis honores non ex merito, sed quasi debitos a vobis repetit. Ceterum homines superbissimi procul errant. Ma-

jores eorum omnia, quæ licebat, illis reliquere, divitias, imagines memoriam fui præclaram: virtutem non reliquere; neque poterant: ea sola neque datur dono, neque accipitur. Sordidum me et incultis moribus aiunt; quia parum scite convivium exorno, neque histrionem ullum neque pluris pretii coquum, quam villicum, habeo; quæ mihi lubet confiteri, Quirites. Nam ex parente meo et ex aliis sanctis viris ita accepi, munditias mulieribus, viris laborem convenire, omnibusque bonis oportere plus gloriæ, quam divitiarum esse; arma, non suppellectilem, decori esse. Quin ergo, quod juvat, quod carum æstumant, id semper faciant, ament, potent; ubi adulescentiam habuere, ibi senectutem agant, in conviviis, dediti ventri et turpissimæ parti corporis: sudorem, pulverem et alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis jucundiora sunt. Verum non est ita. Nam ubi se flagitiis dedecoravere, turpissimi viri bonorum præmia ereptum eunt. Ita injustissime luxuria et ignavia, pessimæ artes, illis, qui coluere eas, nihil officiunt; reipublicæ innoxie cladi sunt. Nunc, quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia poscebant, respondi, pauca de republica loquar. Primum omnium de Numidia bonum habetote animum, Quirites. Nam quæ ad hoc tempus Jugurtham tutata sunt, omnia removit, avaritiam, imperitiam, superbiam. Deinde exercitus ibi est locorum sciens, sed mehercule magis strenuus, quam felix. Nam magna pars ejus avaritia aut temeritate ducum attrita est. Quamobrem vos, quibus militaris est

ætas, adnitimini mecum et capeffite rempublicam: neque quemquam ex calamitate aliorum aut imperatorum superbia metus ceperit. Egomet in agmine, in prælio, confultor idem et focus periculi, vobiscum adero; meque vosque in omnibus rebus juxta geram. Et profecto, diis juvantibus, omnia matura sunt, victoria, præda, laus: quæ si dubia aut procul essent, tamen omnes bonos reipublicæ subvenire decebat. Etenim ignavia nemo immortalis factus est: neque quisquam parens liberis, uti æterni forent, optavit; magis, uti boni honestique vitam exigerent. Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent; nam strenuis abunde dictum puto."

LXXXVI.

HUJUSCEMODI oratione habita, Marius postquam plebis animos arrectos videt, propere commeatu, stipendio, armis, aliis utilibus navis onerat: cum his A. Manlium legatum proficisci jubet. Ipse interea milites scribere, non more majorum neque ex classibus, sed uti cujusque lubido erat, capite censos plerosque. Id factum alii inopia bonorum, alii per ambitionem consulis memorabant; quod ab eo genere celebratus auctusque erat, et homini potentiam quærenti egentissimus quisque opportunissimus, cui neque sua curæ, quippe quæ nulla sunt, et omnia cum pretio honesta videntur. Igitur Marius, cum aliquanto majore numero, quam decretum erat, in Africam profectus,

paucis diebus Uticam advehitur. Exercitus ei traditur a P. Rutilio legato, nam Metellus conspectum Marii fugerat, ne videret ea, quæ audita animus tolerare nequiverat.

LXXXVII.

SED Consul, expletis legionibus cohortibusque auxiliariis, in agrum fertilem et præda onustum proficiscitur: omnia ibi capta militibus donat: dein castella et oppida natura et viris parum munita aggreditur: prælia multa, ceterum alia levia aliis locis facere. Interim novi milites sine metu pugnae adesse; videre, fugientes capi aut occidi; fortissimum quemque tutissimum: armis libertatem, patriam parentesque et alia omnia tegi, gloriam atque divitias quæri. Sic brevi spatio novi veteresque coaluere, et virtus omnium æqualis facta. At reges, ubi de adventu Marii cognoverunt, diversi in locos difficiles abeunt. Ita Jugurthæ placuerat, speranti, mox effusos hostes invadi posse; Romanos, sicuti plerisque, remoto metu, laxius licentiusque futuros.

LXXXVIII.

METELLUS interea Romam profectus, contra spem suam lætissimis animis excipitur, plebi patribusque, postquam invidia decesserat, juxta carus. Sed Marius impigre prudenterque suorum et hostium res pariter

attendere ; cognoscere, quid boni utrifque aut contra effet ; explorare itinera regum, confilia et infidias eorum antevenire : nihil apud fe remiffum, neque apud illos tutum pati. Itaque et Gætulos et Jugurtham, ex fociis noſtris prædam agentes, sæpe aggreſſus in itinere fuderat, ipſumque regem haud procul ab oppido Cirta armis exuerat. Quæ poſtquam glorioſa modo, neque belli patrandi cognovit, ſtatuit urbes, quæ viris aut loco pro hoſtibus, et adverſum ſe opportuniſſimæ erant, ſingulas circumvenire : ita ratus, Jugurtham aut præſidiis nudatum iri, ſi ea pateretur, aut prælio certaturum. Nam Bocchus nuncios ad eum sæpe miſerat, velle populi Romani amicitiam ; ne quid ab ſe hoſtile timeret. Id ſimulaveritne, quo improvifus gravior accideret, an mobilitate ingenii pacem atque bellum mutare ſolitus, parum exploratum eſt.

LXXXIX.

ED Conſul, uti ſtatuerat, oppida caſtellaque munita adire : partim vi, alia metu aut præmia oſtentando avertere ab hoſtibus. Ac primo mediocria gerebat, exiſtumans, Jugurtham ob ſuos tutandos in manus venturum. Sed ubi illum procul abeſſe et aliis negotiis intentum accepit, majora et magis aſpera aggredi tempus viſum eſt. Erat inter ingentis ſolitudines oppidum magnum atque valens, nomine Capſa ; cujus conditor Hercules Libys memorabatur. Ejus cives apud Jugurtham immunes, levi imperio, et ob ea fideliffimi habebantur : muniti adverſum hoſtis non mœnibus

modo et armis atque viris, verum etiam multo magis locorum asperitate. Nam, præter oppido propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus: quorum vis, ficuti omnium ferarum, inopia cibi acrior; ad hoc natura serpentium, ipsa perniciofa, fiti magis, quam alia re accenditur. Ejus potiundi Marium maxuma cupido invaserat, quum propter usum belli, tum quia res aspera videbatur; et Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud dissimiliter fitum munitumque, nisi quod apud Thalam non longe a mœnibus aliquot fontes erant; Capsenses una modo, atque ea intra oppidum, jugi aqua, cetera pluvia utebantur. Id ibique et in omni Africa, quæ procul a mari incultius agebat, eo facilius tolerabatur, quia Numidæ plerumque lacte et ferina carne vescerantur, et neque falem neque alia gulæ irritamenta quærebant: cibus potusque illis adversum famem atque fitim, non lubidini neque luxuriæ erat.

XC.

NIGITUR Consul, omnibus exploratis, (credo, diis fretus; nam contra tantas difficultates consilio satis providere non poterat; quippe etiam frumenti inopia tentabatur, quod Numidæ pabulo pecoris magis quam arvo student et, quodcumque natum fuerat, jussu regis in loca munita contulerant; ager autem aridus et frugum vacuus ea tempestate; nam æstatis extremum erat;) tamen pro rei copia satis providenter exornat: pecus omne, quod superiori-

bus diebus prædæ fuerat, equitibus auxiliariis agendum attribuit; A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipendium et commeatum locaverat, ire jubet, dicitque, se prædabundum post paucos dies eodem venturum. Sic incepto suo occultato, pergit ad flumen Tanam.

XCI.

ETERUM in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas, æqualiter distribuerat; et ex coriis utres uti fierent, curabat; simul et inopiam frumenti lenire, et, ignaris omnibus, parare, quæ mox usui forent; denique sexto die, quum ad flumen ventum est, maxuma vis utrius effecta. Ibi castris levi munimento positis, milites cibum capere, atque, uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse jubet: omnibus sarcinis abjectis, aqua modo seque et jumenta onerare. Dein, postquam tempus visum, castris egreditur, noctemque totam itinere facto, confedit; idem proxuma facit; dein tertia, multo ante lucis adventum, pervenit in locum tumultuosum, ab Capſa non amplius duum millium intervallo: ibique, quam occultissime potest, cum omnibus copiis opperitur. Sed ubi dies cœpit, et Numidæ, nihil hostile metuentes, multi oppido egressi; repente omnem equitatum, et cum his velocissimos pedites cursu tendere ad Capſam, et portas obsidere jubet; deinde ipse intentus propere sequi, neque milites prædari finere.

Quæ postquam oppidani cognovere, res trepidæ, metus ingens, malum improvifum, ad hoc pars civium extra mœnia in hostium potestate, coegere, uti deditionem facerent. Ceterum oppidum incensum: Numidæ puberes interfecti; alii omnes venundati: præda militibus divisa. Id facinus contra jus belli non avaritia neque scelere Consulis admissum, sed quia locus Jugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis; genus hominum mobile, infidum ante, neque beneficio neque metu coercitum.

XCII.

POSTQUAM tantam rem Marius sine ullo suorum incommodo patravit, magnus et clarus antea, major atque clarior haberi cœpit. Omnia non bene consulta modo, verum etiam casu data in virtutem trahebantur; milites, modesto imperio habiti, simul et locupletes, ad cœlum ferre; Numidæ magis, quam mortalem, timere; postremo omnes focii atque hostes credere, illi aut mentem divinam esse, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed Consul, ubi ea res bene evenit, ad alia oppida pergit: pauca repugnantibus Numidis capit; plura deserta propter Capfensium miserias, igni corrumpit: luctu atque cæde omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, aliam rem aggreditur, non eadem asperitate, qua Capfensium, ceterum haud secus difficilem. Namque haud longe a flumine Mulucha, quod Jugurthæ Bocchique regnum dif-

jungebat, erat inter ceteram planitiem mons saxeus, mediocri castello satis patens, in immensum editus, uno perangusto aditu relicto : nam omnis natura, velut opere atque consulto, præceps. Quem locum Marius, quod ibi regis thesauri erant, summa vi capere intendit. Sed ea res forte, quam consilio, melius gesta. Nam castello virorum atque armorum satis, magna vis frumenti, et fons aquæ; aggeribus turribusque et aliis machinationibus locus importunus : iter castellanorum angustum admodum, utrimque præcisum. Vineæ cum ingenti periculo frustra agebantur; nam quum eæ paulum processerant, igni aut lapidibus corrumpebantur : milites neque pro opere consistere, propter iniquitatem loci, neque inter vineas sine periculo administrare : optimus quisque cadere aut fauciari; ceteris metus augeri.

XCIII.

T Marius, multis diebus et laboribus consumptis, anxius trahere cum animo suo, omitteretne inceptum, quoniam frustra erat, an fortunam opperiretur, qua sæpe prospere usus fuerat. Quæ quum multos dies noctesque æstuans agigaret, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod adversum præliantibus erat, animadvertit inter saxa repentem cochleam; quarum quum unam atque alteram, dein plures peteret, studio legundi paulatim prope ad summum montis egressus est. Ubi postquam

solitudinem intellexit, more ingenî humani cupido difficilia faciendi animum advertit. Et forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paullum modo prona; deinde flexa atque aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert: cujus ramis modo, modo eminentibus faxis nifus Ligus, in castelli planitiem pervenit, quod cuncti Numidæ intenti præliantibus aderant. Exploratis omnibus, quæ mox ufui fore ducebat, eadem regreditur, non temere, uti escenderat, sed tentans omnia et circumspiciens. Itaque Marium prope adit: acta edocet, hortatur, ab ea parte, qua ipse escenderat, castellum tentet: pollicetur se itineris periculique ducem. Marius cum Ligure, promissa ejus cognitum, ex præsentibus misit: quorum uti cujusque ingenium erat, ita rem difficilem aut facilem nunciavere. Consulis tamen animus paullulum arrectus. Itaque ex copia tubicinum et cornicinum, numero quinque quam velocissimos delegit, et cum his, præsidio qui forent, quattuor centuriones, omnisque Liguri parere jubet, et ei negotio proximum diem constituit.

XCIV.

ED ubi ex præcepto tempus visum, paratis compositisque omnibus, ad locum pergit. Ceterum illi, qui ascensuri erant, prædocti ab duce, arma ornatumque mutaverant, capite atque pedibus nudis, uti prospectus nifusque per saxa facilius foret: super terga gladii et scuta; verum ea Numidica, ex coriis, ponderis gratia, simul

et offensa quo levius streperent. Igitur prægrediens Ligus saxa, et si quæ vetustate radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus allevati milites facilius adscenderent; interdum timidos insolentia itineris levare manu: ubi paullo asperior adscensus erat, singulos præ se inermis mittere; deinde ipse cum illorum armis sequi: quæ dubia nifu videbantur, potissimum tentare, ac sæpius eâdem adscendens descendensque, dein statim digrediens, ceteris audaciam addere. Igitur diu multumque fatigati, tandem in castellum perveniunt, desertum ab ea parte; quod omnes, sicuti aliis diebus, adversum hostes aderant. Marius, ubi ex nunciis, quæ Ligus egerat, cognovit, quamquam toto die intentos prælio Numidas habuerat, tum vero cohortatus milites, et ipse extra vineas egressus, testudine acta succedere, et simul hostem tormentis sagittariisque et funditoribus eminus terrere. At Numidæ, sæpe antea vineis Romanorum subversis, item incensis, non castelli mœnibus sese tutabantur; sed pro muro dies noctesque agitare: maledicere Romanis, ac Mario vecordiam objectare; militibus nostris Jugurthæ servitium minari; secundis rebus feroces esse. Interim, omnibus Romanis hostibusque prælio intentis, magna utrimque vi, pro gloria atque imperio his, illis pro salute certantibus, repente a tergo signa canere: ac primo mulieres et pueri, qui visum procefferant, fugere; deinde, uti quisque muro proximus erat, postremo cuncti armati inermesque. Quod ubi accidit, eo acrius Romani instare, fundere ac plerisque tantummodo fauciare: dein super

occiforum corpora vadere, avidi gloriæ certantes murum petere, neque quemquam omnium præda morari. Sic forte correctæ Marii temeritas, gloriam ex culpa invenit.

XCV.

QUÆTERUM dum ea res geritur, L. Sulla Quæstor cum magno equitatu in castra venit: quos uti ex Latio et a fociis cogeret exercitum, Romæ relictus erat. Sed quoniam nos tanti viri res admonuit, idoneum visum est, de natura cultuque ejus paucis dicere. Neque enim alio loco de Sulla rebus dicturi sumus, et L. Sisenna, optume et diligentissime omnium, qui eas res dixere, persecutus, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sulla gentis patriciæ nobilis fuit, familia prope jam extincta majorum ignavia; literis Græcis atque Latinis juxta doctissime eruditus, animo ingenti, cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior: otio luxurioso esse, tamen ab negotiis numquam voluptas remorata, nisi quod de uxore potuit honestius consuli: facundus, callidus, et amicitiam facilis: ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis: multarum rerum ac maxume pecuniæ largitor. Atque illi, felicissimo omnium ante civilem victoriam, numquam super industriam fortuna fuit: multique dubitavere, fortior an felicior esset; nam post ea quæ fecerit, incertum habeo, pudeat magis an pigeat differere.

XCVI.

NIGITUR Sulla, uti supra dictum est, postquam in Africam atque in castra Marii cum equitatu venit, rudis antea et ignarus belli, solertissimus omnium paucis tempestatibus factus est. Ad hoc milites benigne appellare; multis rogantibus, aliis per se ipse beneficia dare, invitus accipere; sed ea properantius, quam æs mutuum, reddere, ipse ab nullo repetere: magis id laborare, ut illi quam plurimi deberent: joca atque feria cum humillumis agere: in operibus, in agmine atque ad vigilias multus adesse: neque interim, quod prava ambitio solet, Consulis aut cujusquam boni famam lædere: tantummodo neque consilio neque manu alium priorem pati; plerosque antevenire. Quis rebus et artibus brevi Mario militibusque carissimus factus.

XCVII.

AT Jugurtha, postquam oppidum Capsam aliosque locos munitos et sibi utiles, simul et magnam pecuniam amiserat, ad Bocchum nuncios mittit, quam primum in Numidiam copias adduceret: prælii faciundi tempus adesse. Quem ubi cunctari accepit, et dubium belli atque pacis rationes trahere: rursus, uti antea, proximos ejus donis corrumpit, ipsique Mauro pollicetur Numidiæ partem tertiam, si aut Romani Africa expulsi, aut, integris suis finibus, bellum compositum foret. Eo præmio illectus Bocchus

cum magna multitudine Jugurtham accedit. Ita amborum exercitu conjuncto, Marium jam in hiberna proficiscentem, vix decima parte die reliqua, invadunt, rati noctem, quæ jam aderat, et victis sibi munimento fore, et, si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant: contra Romanis utrumque casum in tenebris difficiliorem fore. Igitur simul Consul ex multis de hostium adventu cognovit, et ipsi hostes aderant; et priusquam exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere, denique antequam signum aut imperium, ullum accipere quivit, equites Mauri atque Gætuli, non acie neque ullo more prælii, sed catervatim, uti quosque fors conglobaverat, in nostros concurrunt; qui omnes trepidi improvise metu, ac tamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientes alios ab hostibus defendebant: pars equos escendere, obviam ire hostibus: pugna latrocinio magis, quam prælio, similis fieri: sine signis, sine ordinibus, equites pedites permixti; cedere alios, alios obtruncare; multos, contra adversos acerrume pugnantes, a tergo circumvenire: neque virtus, neque arma satis tegere, quod hostes numero plures et undique circumfusi erant. Denique Romani veteres et ob ea scientes belli, si quos locus aut casus conjunxerat, orbes facere: atque ita ab omnibus partibus simul tecti et instructi hostium vim sustentabant.

XCVIII.

NEQUE in eo tam aspero negotio Marius territus, aut magis, quam antea, demisso animo fuit; sed cum turma sua, quam ex fortissimis magis, quam familiarissimis, paraverat, vagari passim, ac modo laborantibus suis succurrere, modo hostis, ubi confertissimi obstiterant, invadere; manu consulere militibus, quoniam imperare, conturbatis omnibus, non poterat. Jamque dies consumptus erat, quum tamen barbari nihil remittere; atque, uti reges præceperant, noctem pro se rati, acrius instare. Tum Marius ex copia rerum consilium trahit, atque, uti suis receptui locus esset, collis duos inter se propinquos occupat; quorum in uno, castris parum amplo, fons aquæ magnus erat; alter, usui opportunus, quia magna parte editus et præceps, pauca munimenta quærebat. Ceterum apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare jubet. Ipse paullatim dispersos milites, neque minus hostibus conturbatis, in unum contrahit; dein cunctos pleno gradu in collem subducit. Ita reges, loci difficultate coacti, prælio deterrentur; neque tamen suos longius abire sinunt, sed, utroque colle multitudine circumdato, effusi confedere. Dein crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari suo more lætari, exsultare, strepere vocibus; et ipsi duces feroces, quia non fugere, atque pro victoribus agere. Sed ea cuncta Romanis ex tenebris et editoribus locis facilia visu magnoque hortamento erant.

XCIX.

PLURIMUM vero Marius hostium imperitia confirmatus, quam maxumum silentium haberi jubet : ne signa quidem, uti per vigilias solebant, canere : deinde, ubi lux adventabat, defessis jam hostibus et paullo ante somno captis, de improvviso vigiles, item cohortium, turmarum, legionum tubicines simul omnis tuba canere, milites clamorem tollere atque portis erumpere. Mauri atque Gætuli, ignoto et horribili sonitu repente exciti, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere aut providere quicquam poterant ; ita cunctos strepitu, clamore, nullo subveniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formido quasi vecordia ceperat. Denique omnes fusi fugatique ; arma et signa militaria pleraque capta : pluresque eo prælio, quam omnibus superioribus, interemti. Nam somno et metu insolito impedita fuga.

C.

DEIN Marius, uti cœperat, in hiberna proficiscitur, quæ propter commeatum in oppidis maritumis agere decreverat ; neque tamen victoria focors aut insolens factus ; sed, pariter atque in conspectu hostium, quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu apud dextumos, in sinistra parte A. Manlius cum funditoribus et sagittariis, præterea cohortes Ligurum curabat : primos et extremos

cum expeditis manipulis tribunos locaverat. Perfugæ, minime cari et regionum scientissimi, hostium iter explorabant : simul Consul, quasi nullo imposito, omnia providere : apud omnis adesse : laudare, increpare merentis. Ipse armatus intentusque, item milites cogebat : neque secus, atque iter facere, castra munire, excubitus in portas cohortes ex legionibus, pro castris equites auxilios mittere ; præterea alios super vallum in munimentis locare, vigilias ipse circumire, non tam diffidentiâ, futura, quæ imperavisset, quam uti militibus, exæquatus cum imperatore, labos volentibus esset. Et sane Marius illoque aliisque temporibus Jugurthini belli pudore magis, quam malo, exercitum coercebat : quod multi per ambitionem fieri aiebant ; pars, quod a pueritia consuetam duritiam, et alia, quæ ceteri miseriae vocant, voluptati habuisset. Nisi tamen res publica, pariter ac sævissimo imperio, bene atque decore gesta.

CI.

NIGITUR quarto denique die, haud longe ab oppido Cirta, undique simul speculatores citi sese ostendunt : qua re hostis adesse intellegitur. Sed quia diversi redeuntes, alius ab alia parte, atque omnes idem significabant ; Consul incertus, quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, adversum omnia paratus, ibidem opperitur. Ita Jugurtham spes frustrata, qui copias in quatuor partes distribuerat, ratus, ex omnibus æque aliquos ab

tergo hostibus venturos. Interim Sulla, quem primum hostes attigerant, cohortatus suos, turmatim et quam maxime confertis equis ipse aliquae Mauros invadunt: ceteri, in loco manentes, ab jaculis eminus emissis corpora tegere, et, si qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites praeliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius ejus adduxerat (neque in priore pugna, in itinere morati, adfuerant), postremam Romanorum aciem invadunt. Tum Marius apud primos agebat, quod ibi Jugurtha cum plurimis erat. Dein Numida, cognito Bocchi adventu, clam cum paucis ad pedites convertit: ibi Latine (nam apud Numan-tiam loqui didicerat) exclamat: “nostros frustra pugnare; paullo ante Marium sua manu interfectum;” simul gladium sanguine oblitum ostendere, quem in pugna, fatis impigre occiso pedite nostro, cruentaverat. Quod ubi milites acceperere, magis atrocitate rei, quam fide nuncii, terrentur: simulque barbari animos tollere et in percussos Romanos acrius incedere. Itaque paullum a fuga aberant, quum Sulla, profligatis iis, quos adversum ierat, rediens, ab latere Mauris incurrit. Bocchus statim avertitur. At Jugurtha, dum sustentare suos et prope jam adeptam victoriam retinere cupit, circumventus ab equitibus, dextra, sinistra omnibus occisis, solus inter tela hostium vitabundus erumpit. Atque interim Marius, fugatis equitibus, accurrit auxilio suis, quos pelli jam acceperat. Denique hostes jam undique fusi. Tum spectaculum horribile in campis patentibus: sequi, fugere, occidi, capi; equi

atque viri afflicti : ac multi, volneribus acceptis, neque fugere posse, neque quietem pati ; niti modo, ac statim concidere : postremo omnia, qua visus erat, constrata telis, armis, cadaveribus ; et inter ea humus infecta sanguine.

CII.

POSTEA loci Consul, haud dubie jam victor, pervenit in oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat. Eo post diem quintum, quam interim barbari male pugnaverant, legati a Boccho veniunt, qui regis verbis ab Mario petivere, duos quam fidissimos ad eum mitteret ; velle de suo et de populi Romani commodo cum his differere. Ille statim L. Sullam et A. Manlium ire jubet. Qui quamquam acciti ibant, tamen placuit verba apud regem facere ; uti ingenium aut aversum flecterent, aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaque Sulla, cujus facundia, non ætati, a Manlio concessum, pauca verba hujusmodi locutus :

“ Rex Bocche, magna nobis lætitia est, quum te, talem virum, Dii monuere, uti aliquando pacem quam bellum malles, neu te optimum cum pessimo omnium Jugurtha miscendo commaculares ; simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter te errantem atque illum sceleratissimum persequi. Ad hoc populo Romano jam a principio melius visum amicos quam servos quærere : tutiusque rati, volentibus, quam coactis, imperitare. Tibi vero nulla opportunior nostra

amicitia : primum, quod procul absumus, in quo offensæ minimum est, gratia par, ac si prope adestemus ; dein, quod parentes abunde habemus, amicorum neque nobis neque cuiquam omnium satis fuit. Atque hoc utinam a principio tibi placuisset ! profecto ex populo Romano ad hoc tempus multo plura bona accepisses, quam mala perpeffus es. Sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit ; cui scilicet placuisse te et vim et gratiam nostram experiri : nunc, quando per illam licet, festina, atque, uti cœpisti, perge. Multa atque opportuna habes, quo facilius errata officiis superes. Postremo hoc in pectus tuum demitte, numquam populum Romanum beneficiis victum esse : nam bello quid valeat, tute scis.”

Ad ea Bocchus placide et benigne, simul pauca pro delicto suo verba facit : “ Se non hostili animo, sed ob regnum tutandum arma cepisse : nam Numidiæ partem, unde vi Jugurtham expulerit, jure belli suam factam ; eam vastari ab Mario pati nequivisse : præterea, missis antea Romam legatis, repulsum ab amicitia. Ceterum vetera omittere, ac tum, si per Marium liceret, legatos ad Senatum missurum.” Dein, copia facta animus barbari ab amicis flexus, quos Jugurtha, cognita legatione Sullæ et Manlii, metuens id, quod parabatur, donis corruperat.

CIII.

MARIUS interea, exercitu in hibernaculis composito, cum expeditis cohortibus et parte equitatus proficiscitur in loca sola, obseffum turrin regiam, quo Jugurtha perfugas omnis præsidium imposuerat. Tum rursus Bocchus, scilicet seu reputando, quæ sibi duobus præliis evenerant, seu admonitus ab aliis amicis, quos incorruptos Jugurtha reliquerat, ex omni copia necessariorum quinque delegit, quorum et fides cognita, et ingenia validissima erant. Eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam legatos ire jubet : agendarum rerum et quocumque modo belli componendi licentiam ipsis permittit. Illi mature ad hiberna Romanorum proficiscuntur : dein in itinere a Gætulis latronibus circumventi spoliatique, pavidī sine decore ad Sullam profugiunt ; quem Consul, in expeditionem proficiscens, pro Prætore in castris reliquerat. Eos ille non pro vanis hostibus, uti meriti erant, sed accurate ac liberaliter habuit ; qua re barbari et famam Romanorum avaritiæ falsam, et Sullam, ob munificentiam in sese, amicum rati. Nam etiam tum largitio multis ignota erat ; munificus nemo putabatur, nisi pariter volens : dona omnia in benignitate habebantur. Igitur quæstori mandata Bocchi patefaciunt ; simul ab eo petunt, uti fautor consultorque sibi adsit ; copias, fidem, magnitudinem regis sui, et alia, quæ aut utilia aut benevolentiae esse credebant, oratione extol-

lunt : dein, Sulla omnia pollicito, docti, quo modo apud Marium, item apud Senatum verba facerent, circiter dies quadraginta ibidem opperiuntur.

CIV.

MARIUS, postquam confecto negotio, quo intenderat, Cirtam redit, de adventu legatorum certior factus, illosque et Sullam ad se venire jubet, item L. Bellienum Prætorem ab Utica, præterea omnes undique Senatorii ordinis, quibuscum mandata Bocchi cognoscit. Legatis potestas eundi Romam fit ab Consule ; interea induciæ postulabantur. Ea Sullæ et plerisque placere : pauci ferocius decernunt, scilicet ignari humanarum rerum, quæ fluxæ et mobiles semper in adversa mutantur. Ceterum Mauri, impetratis omnibus, tres Romam profecti sunt cum Cn. Octavio Rufo, qui quæstor stipendium in Africam portaverat : duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus quum cetera, tum maxime benignitatem et studium Sullæ lubens accepit. Romæ legatis ejus, postquam errasse regem et Jugurthæ scelere lapsum deprecati sunt, amicitiam et fœdus petentibus hoc modo respondetur :

“Senatus et populus Romanus beneficii et injuriæ memor esse solet. Ceterum Boccho, quoniam pœnitet, delicti gratiam facit ; fœdus et amicitia dabuntur, quum promeruerit.”

CV.

UIBUS rebus cognitis, Bocchus per literas a Mario petivit, uti Sullam ad se mitteret, cujus arbitrato de communibus negotiis confuleretur. Is missus cum præsidio equitum atque peditum, item funditorum Balearium: præterea sagittarii et cohors Peligna cum velitaribus armis, itineris properandi causa: neque his secus, atque aliis armis, adversum tela hostium, quod ea levia sunt, muniti. Sed in itinere, quinto denique die Volux, filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit: qui, temere et effuse euntes, Sullæ aliisque omnibus et numerum ampliorem vero, et hostilem metum efficiebant. Igitur se quisque expedire, arma atque tela tentare; intendere: timor aliquantus; sed spes amplior, quippe victoribus, et adversum eos, quos sæpe vicerant. Interim equites, exploratum præmissi, rem, uti erat, quietam nunciant.

CVI.

OLUX adveniens Quæstorem appellat, dicitque, se a patre Boccho obviam illi simul et præsidio missum. Deinde eum et proximum diem sine metu conjuncti eunt. Post, ubi castra locata et diei vesper erat, repente Maurus, incerto vultu pavens, ad Sullam accurrit dicitque: sibi a speculatoribus cognitum, Jugur-

tham haud procul abesse: simul, uti noctu clam secum profugeret, rogat atque hortatur. Ille animo feroci negat se totiens fufum Numidam pertimescere: virtuti fuorum satis credere: etiam si certa pestis adefset, manfurum potius, quam proditis, quos ducebat, turpi fuga incertæ ac forsitan post paullo morbo interituræ vitæ parceret. Ceterum ab eodem monitus uti noctu proficiscerentur, consilium approbat: ac statim milites cænatos esse, in castris ignes quam creberrumos fieri, deinde prima vigilia silentio egredi jubet. Jamque nocturno itinere fessis omnibus, Sulla pariter cum ortu solis castra metabatur, quum equites Mauri nunciant, Jugurtham circiter duum millium intervallo ante confedissee. Quod postquam auditum est, tum vero ingens metus nostros invadit: credere se proditos a Voluce et insidiis circumventos. Ac fuere, qui dicerent, manu vindicandum, neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum.

CVII.

T Sulla, quamquam eadem existumabat, tamen ab injuria Maurum prohibet: suos hortatur, uti fortem animum gererent: sæpe ante a paucis strenuis adversus multitudinem bene pugnatum: quanto sibi in prælio minus pepercissent, tanto tutiores fore: nec quemquam decere, quem manus armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere, in maxumo metu nudum et

cæcum corpus ad hostis vertere. Deinde Volucem, quoniam hostilia faceret, Jovem maximum obtestatus, ut sceleris atque perfidiæ Bocchi testis adesset, ex castris abire jubet. Ille lacrumans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum, ac magis calliditate Jugurthæ, cui videlicet speculanti iter suum cognitum esset. Ceterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet, et spes opesque ejus omnes ex patre suo penderent, credere, illum nihil ausurum palam, quum ipse filius testis adesset: quare optimum factu videri, per media ejus castra palam transire: sese, vel præmissis, vel ibidem relictis Mauris, solum cum Sulla iturum. Ea res, ut in tali negotio, probata; ac statim profecti, quia de improvviso accesserant, dubio atque hæsitante Jugurtha, incolumes trans-eunt. Deinde paucis diebus, quo ire intenderant, per-ventum est.

CVIII.

BI cum Boccho Numida quidam, Aspar nomine, multum et familiariter agebat, præmissus ab Jugurtha, postquam Sullam accitum audierat, orator, et subdole speculatum Bocchi consilia: præterea Dabar, Massugradæ filius, ex gente Masinissæ, ceterum materno genere impar; nam pater ejus ex concubina ortus erat; Mauro ob ingenii multa bona carus acceptusque. Quem Bocchus fidum Romanis multis ante tempestatibus expertus, illico ad Sullam nunciatum mittit, paratum sese

facere, quæ populus Romanus vellet : colloquio diem, locum, tempus ipse delegeret : consulta sese omnia cum illo integra habere ; ne Jugurthæ legatum pertimesceret ; quo res communis licentius gereretur ; nam ab infidiis ejus aliter caveri nequivisse. Sed ego comperior, Bocchum magis Punica fide, quam ob ea, quæ prædicabat, simul Romanos et Numidam spe pacis detinuisse, multumque cum animo suo volvere solitum, Jugurtham Romanis, an illi Sul- lam traderet : lubidinem adversum nos, metum pro nobis suasisse.

CIX.

SIGITUR Sulla respondit : pauca se coram Aspare locuturum, cetera occulte, aut nullo aut quam paucissimis præsentibus : simul edocet, quæ responderentur. Postquam, sicuti voluerat, congressi, dicit : se, missum a Consule, venisse, quæsitum ab eo, pacem an bellum agitaturus foret. Tum rex, uti præceptum fuerat, post diem decimum redire jubet ; ac nihil etiam nunc decrevisse, sed illo die responsurum ; dein ambo in sua castra digressi. Sed ubi plerumque noctis processit, Sulla a Boccho occulte accersitur : ab utroque tantummodo fidi interpretes adhibentur : præterea Dabar internuncius, sanctus vir et ex sententia ambobus. Ac statim sic rex incipit :

CX.

NUMQUAM ego ratus sum fore, uti, rex maxumus in hac terra, et omnium, quos novi, opulentifsumus, privato homini gratiam deberem. Et me hercule, Sulla, ante te cognitum, multis orantibus, aliis ultro egomet opem tuli, nullius indigui. Id imminutum, quod ceteri dolere solent, ego lætor : fuerit mihi pretium, eguisse aliquando tuæ amicitiae, qua apud animum meum nihil carius habeo. Id adeo experiri licet : arma, viros, pecuniam, postremo quicquid animo lubet, fume, utere : et, quoad vives, numquam tibi redditam gratiam putaveris ; semper apud me integra erit ; denique nihil, me sciente, frustra voles. Nam, ut ego existumo, regem armis, quam munificentia, vinci, minus flagitiosum est. Ceterum de republica vestra, cujus huc curator missus es, paucis accipe. Bellum ego populo Romano neque feci, neque factum umquam volui : finis meos adversum armatos armis tutatus sum. Id omitto, quando vobis ita placet : gerite, uti voltis, cum Jugurtha bellum. Ego flumen Mulucham, quod inter me et Micipsam fuit, non egrediar, neque intrare Jugurtham finam. Præterea si quid meque vobisque dignum petiveris, haud repulsus abibis."

CXI.

AD ea Sulla pro se breviter et modice, de pace et de communibus rebus multis differuit. Denique regi patefecit, “quod polliceatur, Senatum et populum Romanum, quoniam amplius armis valuissent, non in gratiam habituros : faciundum aliquid, quod illorum magis, quam sua, retulisse videretur ; id adeo in promptu esse, quoniam Jugurthæ copiam haberet ; quem si Romanis tradidisset, fore, uti illi plurimum deberetur ; amicitiam, fœdus, Numidiæ partem, quam nunc peteret, tunc ultro adventuram.” Rex primo negitare : affinitatem, cognitionem, præterea fœdus intervenisse : ad hoc metuere, ne fluxa fide usus, popularium animos averteret, quibus et Jugurtha carus, et Romani invisi erant. Denique sæpius fatigatus lenitur, et ex voluntate Sullæ omnia se facturum promittit. Ceterum ad simulandam pacem, cujus Numida, defessus bello, avidissimus erat, quæ utilia visa, constituunt. Ita, composito dolo, digrediuntur.

CXII.

AT rex postero die Asparem, Jugurthæ legatum, appellat dicitque : sibi per Dabarem ex Sulla cognitum, posse conditionibus bellum poni : quamobrem regis sui sententiam exquireret. Ille lætus in castra Jugurthæ venit. Deinde ab illo cuncta edoctus,

properato itinere, post diem octavum redit ad Bocchum, et ei nunciat, “Jugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere: sed Mario parum fidere: sæpe antea cum imperatoribus Romanis pacem conventam, frustra fuisse. Ceterum Bocchus si ambobus consultum et ratam pacem vellet, daret operam, ut una ab omnibus, quasi de pace, in colloquium veniretur; ibique sibi Sullam traderet; quum talem virum in potestatem habuisset, tum fore, uti jussu Senatus atque populi Romani fœdus fieret: neque hominem nobilem, non sua ignavia, sed ob rem publicam, in hostium potestate, relictum iri.

CXIII.

HÆC Maurus secum ipse diu volvens, tandem promisit; ceterum dolo, an vere, cunctatus, parum comperimus. Sed plerumque regiæ voluntates, ut vehementes, sic mobiles, sæpe ipsæ sibi adversæ. Postea, tempore et loco constituto, in colloquium uti de pace veniretur, Bocchus Sullam modo, modo Jugurthæ legatum appellare, benigne habere, idem ambobus polliceri. Illi pariter læti, ac spei bonæ pleni esse. Sed nocte ea, quæ proxima fuit ante diem colloquio decretum, Maurus, adhibitis amicis, ac statim, immutata voluntate, remotis ceteris, dicitur secum ipse multa agitavisse, vultu, colore ac motu corporis pariter atque animo varius: quæ scilicet, tacente ipso, occulta pectoris patefecisse. Tamen postremo Sullam accersiri jubet, et

ex ejus sententia Numidæ infidias tendit. Deinde, ubi dies advenit et ei nunciatum est, Jugurtham haud procul abesse ; cum paucis amicis et Quæstore nostro, quasi obviis honoris causa, procedit in tumulum, facillumum visu infidiantibus. Eodem Numida cum plerisque necessariis suis, inermis, uti dictum erat, accedit : ac statim, signo dato, undique simul ex infidiis invaditur. Ceteri obtruncati : Jugurtha Sullæ victus traditur, et ab eo ad Marium deductus est.

CXIV.

PER idem tempus adversum Gallos ab ducibus nostris Q. Cæpione et Gn. Manlio male pugnatum ; quo metu Italia omnis contremuerat. Ibiq[ue] et inde usque ad nostram memoriam Romani sic habuere : alia omnia virtuti suæ prona esse ; cum Gallis pro salute, non pro gloria certare. Sed postquam bellum in Numidia confectum et Jugurtham victum adduci Romam nunciatum est ; Marius Consul absens factus est, et ei decreta provincia Gallia. Isque Kalendis Januariis magna gloria Consul triumphavit. Ea tempestate spes atque opes civitatis in illo sitæ.

EX C. CRISPI SALLUSTII HISTORIARUM LIBRIS FRAGMENTA.

EX LIBRO I.

*M. Æmilii Lepidi Cos. ad P. R. oratio contra Sullam. Sulla mortuus est
M. Æmilio Lepido Q. Lutatio Catulo Coss. anno 676 U.*

LEMENTIA et probitas vestra, Quirites, quibus per ceteras gentes maximi et clari estis, plurimum timoris mihi faciunt adversum tyrannidem L. Sullæ; ne aut, ipsi nefanda quæ æstumatis, ea parum credendo de aliis, circumveniamini; præsertim quum illi spes omnis in scelere atque perfidia sit, neque se aliter tutum putet, quam si pejor atque intestabilior metu vestro fuerit, quo captivis libertatis curam miseria eximat: aut, si provideritis, in tutandis periculis magis, quam ulciscendo, teneamini. Satellites quidem ejus, homines maximi nominis, optimis majorum exemplis, nequeo satis mirari, qui dominationis in vos servitium suum mercedem dant, et utrumque per injuriam malunt, quam optimo jure liberi agere: præclara Brutorum atque Æmiliorum et Lutatiorum proles, geniti ad ea, quæ majores virtute peperere, subvertunda. Nam quid a Pyrrho, Hannibale Philippoque et Antiocho defensum est aliud, quam libertas et suæ cuique sedes; neu cui, nisi legibus, pareremus? quæ cuncta sævus iste Romulus, quasi ab externis rapta, tenet; non tot exercituum clade, neque consulum et aliorum principum, quos fortuna belli consumpserat, fatiatus; sed tum crudelior, quum plerisque secundæ res in miserationem ex ira vertunt. Quin solus omnium, post memoriam hominum, supplicia in post futuros composuit; quibus prius injuria, quam vita, certa esset: pravissimeque per sceleris immanitatem adhuc tutus fuit, dum vos,

metu gravioris servitii, a repetunda libertate terremini. Agendum atque obviam eundum est, Quirites, ne spolia vestra penes illos sint: non prolatandum neque votis paranda auxilia. Nisi forte speratis, tedium jam aut pudorem tyrannidis Sullæ esse, et eum per scelus occupata periculosius dimissurum. At ille eo processit, uti nihil gloriosum, nisi tutum, et omnia retinendæ dominationis honesta æstumet. Itaque illa, quies et otium cum libertate, quæ multi probi potius, quam laborem cum honoribus, capeſſebant, nulla sunt. Hac tempeſtate ſerviundum aut imperitandum: habendus metus est aut faciendus, Quirites. Nam quid ultra? quæve humana ſuperant, aut divina impolluta ſunt? Populus Romanus, paullo ante gentium moderator, exutus imperio, gloria, jure, agitandi inops deſpectuſque, ne ſervilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum et Latii magna vis civitate, pro multis et egregiis factis a vobis data, per unum prohibentur: et plebis innoxiae patrias ſedes occupare pauci fatellites, mercedem ſclerum. Leges, judicia, ærarium, provinciæ, reges penes unum; denique necis civium et vitæ licentia. Simul humanas hoſtias vidiftis, et ſepulcra infecta ſanguine civili. Eſtne viris reliqui aliud, quam ſolvere injuriam, aut mori per virtutem? quoniam quidem unum omnibus finem, natura vel ferro ſeptis, ſtatuit; neque quiſquam extremam neceſſitatem nihil auſus, niſi muliebri ingenio, exſpectat. Verum ego ſeditioſus, uti Sulla ait, qui præmia turbarum queror; et bellum cupiens, qui jura pacis repeto. Scilicet, quia non aliter ſalvi fatiſque tuti in imperio eritis, niſi Vettius Picens et ſcriba Cornelius aliena bene parta prodegerint: niſi approbaritis omnes proſcriptiones innoxiorum ob divitias, cruciatus virorum illuſtrium, vaſtam urbem fuga et cædibus, bona civium miſerorum quaſi Cimbricam prædam venum aut dono datam. At obſectat mihi poſſeſſiones ex bonis proſcriptorum: quod quidem ſclerum illius vel maxumum eſt, non me neque quemquam omnium ſatis tutum fuiſſe, ſi recte faceremus. Atque illa, quæ tum formidine mercatus ſum, pretio ſoluto, dominis tamen reſtituo: neque pati conſilium eſt, ullam ex civibus prædam eſſe. Satis illa fuerint, quæ rabie contracta toleravimus, manus conferentes inter ſe Romanos exercitus, et arma ab externis in noſmet verſa. Sclerum et contumeliarum omnium finis fit. Quorum adeo Sullam non pœnitet, ut et facta in gloria numeret, et, ſi liceat, avidius fecerit. Neque jam, quid exiſtumetis de illo, ſed quantum vos audeatis, vereor; ne, alius

alium principem exspectantes, ante capiamini, non opibus ejus, quæ futes et corruptæ sunt, sed vostra focordia, quam captum iri licet, et quam audeat tam videri felicem. Nam præter satellites commaculatos, quis eadem volt? aut quis non omnia mutata, præter victoriam? Scilicet milites: quorum sanguine Tarulæ Scyroque, pessumis fervorum, divitiæ partæ sunt: an, quibus prælatus in magistratibus capiundis Fufidius, ancilla turpis, honorum omnium dehonestamentum? Itaque maxumam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui per volnera et labores nihil, præter tyrannum, quæsitum est. Nisi forte tribuniciam potestatem eversum profecti sunt, per arma conditam a majoribus suis, utique jura et judicia sibimet extorquerent: egregia scilicet mercede, quum, relegati in paludes et silvas, contumeliam atque invidiam suam, præmia penes paucos intellegerent. Quare igitur tanto agmine atque animis incedit? quia secundæ res mire sunt vitiis obtentui; quibus labefactis, quam formidatus antea est, tam contemnetur: nisi forte spe concordia et pacis, quæ sceleri et parricidio suo nomina indidit. Neque aliter rempublicam et belli finem ait, nisi maneat expulsa agris plebes, præda civilis acerbissima jus judiciumque omnium rerum penes se, quod populi Romani fuit. Quæ si vobis pax et concordia intelleguntur, maxuma turbamenta reipublicæ atque exitia probate: annuite legibus impositis: accipite otium cum servitio: et tradite exemplum posteris ad populum Romanum fuimet sanguinis mercede circumveniundum. Mihi quamquam per hoc summum imperium satis quæsitum erat nomini majorum, dignitati, atque etiam præsidio; tamen non fuit consilium, privatas opes facere; potiorque visa est periculosa libertas quieto servitio. Quæ si probatis, adeste, Quirites, et bene juvantibus diis, M. Æmilium Consulem ducem et auctorem sequimini ad recipiendam libertatem.

Oratio L. Philippi (Cos. 663 U.) contra Lepidum in Senatu.

Maxume vellem, Patres conscripti, rempublicam quietam esse, aut in periculis a promptissimo quoque defendi; denique prava incepta consulti-
toribus noxæ esse. Sed contra, seditionibus omnia turbata sunt; et ab iis, quos prohibere magis decebat. Postremo, quæ pessimi et stultissimi decrevere, ea bonis et sapientibus faciunda sunt. Nam bellum atque arma, quamquam vobis invisa, tamen, quia Lepido placent, sumenda

funt. Nisi forte cui, pacem præstare et bellum pati, consilium est. Proh dii boni, qui hanc urbem, omiſſa cura, adhuc regitis; M. Æmilius, omnium flagitioſorum poſtremus, qui pejor an ignavior ſit, deliberari non poteſt, exercitum opprimundæ libertatis habet, et ſe e contempto metuendum effecit: vos, muſſantes et retractantes verbis et vatum carminibus, pacem optatis magis, quam defenditis: neque intellegitis, molitia decretorum vobis dignitatem, illi metum detrahi, atque id jure; quoniam ex rapinis conſulatum, ob ſeditionem provinciam cum exercitu adeptus eſt. Quid ille ob bene facta cepiſſet, cujus ſcleribus tanta præmia tribuiſtis? At ſcilicet eos, qui ad poſtremum uſque legatos, pacem, concordiam et alia hujuscemodi decreverunt, gratiam ab eo peperiſſe. Imo deſpecti et indigni republicæ habiti, præde loco æſtumantur: quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiſerant. Equidem a principio, quum Etruriam conjurare, proſcriptos accerſiri, largitionibus rempublicam lacerari videbam, maturandum putabam, et Catuli conſilia cum paucis ſecutus ſum. Ceterum illi, qui gentis Æmiliæ benefacta extollebant, et ignoſcendo populum Romanum magnitudinem auxiſſe, nuſquam etiam tum Lepidum progreſſum aiebant; et quum privata arma opprimundæ libertatis cepiſſet, ſibi quiſque opes aut patrocinia quærendo, conſilium publicum corruperunt. At tum erat Lepidus latro cum calonibus et paucis ſicariis, quorum nemo diurna mercede vitam mutaverit: nunc eſt proconſul cum imperio, non emto, ſed dato a vobis cum legatis adhuc jure parentibus: et ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptiſſimi, flagrant inopia et cupiditatibus, ſclerum conſcientia exagitati, quibus quies in ſeditionibus, in pace turbæ ſunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello ſerunt, Saturnini olim, poſt Sulpicii, dein Marii Damasippique, nunc Lepidi ſatellites. Præterea Etruria atque omnes reliquæ belli arrectæ: Hiſpaniæ armis ſollicitatæ: Mithridates in latere vectigalium noſtrorum, quibus adhuc ſuſtentamur, diem bello circumſpicit: quin præter idoneum ducem nihil abeſt ad ſubvertendum imperium. Quod ego vos oro atque obſecro, Patres conſcripti, ut animadvertatis, neu patiamini licentiam ſclerum, quaſi rabiem, ad integros contactu procedere. Nam, ubi malos præmia ſequuntur, haud facile quiſquam gratuito bonus eſt. An exſpectatis, dum, exercitu rurfus admoto, ferro atque flamma urbem invadat? quod multo propius eſt ab eo, quo agitatur, ſtatu quam ex pace et concordia ad arma civilia: quæ

ille adversum divina et humana omnia cepit, non pro sua, aut quorum simulat, injuria, sed legum ac libertatis subvertundæ. Angitur enim ac laceratur animi cupidine ex noxarum metu, expers consilii, inquires, hæc atque illa tentans; metuit otium, odit bellum; luxu atque licentia carendum videt, atque interim abutitur vestra fœcordia. Neque mihi fatis consilii est, metum, an ignaviam, an dementiam eam appellem: qui videmini intenta mala quasi fulmen optare se quisque ne attingat, sed prohibere ne conari quidem. Et quæso considerate, quam conversa rerum natura sit. Antea malum publicum occulte, auxilia palam instruebantur, et eo boni malos facile anteibant: nunc pax et concordia disturbantur palam; defenduntur occulte. Quibus illa placent, in armis sunt: vos in metu. Quid exspectatis? nisi forte pudet aut piget recte facere. An Lepidi mandata animos movent? qui placere ait, sua cuique reddi, et aliena tenet: belli jura rescindi, quum ipse armis cogat: civitatem confirmari, qui ademptam negat: concordiae gratia plebei tribuniciam potestatem restitui, ex qua omnes discordiae accensæ. Perfume omnium atque impudentissime, tibine egestas civium et luctus curæ sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum aut per injuriam? Alterum consulatum petis, quasi primum reddideris: bello concordiam quæris, quo parta disturbatur: nostri proditor, istis infidus, hostis omnium bonorum: ut te neque hominum neque deorum pudet, quos perfidia aut perjurio violasti! Qui quando talis es, maneat in sententia et retineas arma, te hortor: neu, prolatandis seditionibus, inquires ipse, nos in sollicitudine attineas. Neque te provinciæ, neque leges, neque dii penates civem patiuntur. Perge, qua cœpisti, ut quam maturrume merita invenias. Vos autem, Patres conscripti, quousque cunctando rempublicam intutam patiimini, et verbis arma tentabitis? Delectus adversum vos habitus: pecuniæ publice et privatim extortæ; præsidia deducta atque imposita; ex lubricine leges imperantur; quum interim vos legatos et decreta paratis. Et quanto mehercule avidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit, quum intellet, se metu magis, quam æquo et bono, sustentatum. Nam qui turbas et cædem civium odisse ait, et ob id, armato Lepido, vos inermes retinet: quæ victis toleranda sunt, ea, quum facere possitis, patiamini potius censet. Ita illi a vobis pacem, vobis ab illo bellum suadet. Hæc si placent, si tanta torpedo animos oppreßit, ut, obliti scelerum Cinnæ, cujus in urbem reditu decus atque ordines omnes

interierunt, nihilominus vos atque conjuges et liberos Lepido permissuri sitis; quid opus decretis; quid auxilio Catuli? Quin is et alii boni rempublicam frustra curant. Agite, uti lubet; parate vobis Cethegos atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas et incendia instaurare cupiunt et rursus adversum deos penates manus armare. Sin libertas et vera magis placent; decernite digna nomine, et augete ingenium viris fortibus. Adeſt novus exercitus, ad hoc coloniæ veterum militum, nobilitas omnis, duces optimi. Fortuna meliores ſequitur. Jam illa, quæ ſocordia noſtra collecta ſunt, dilabentur. Quare ita cenſeo: quoniam Lepidus exercitum, privato conſilio paratum, cum peſſumis et hoſtibus reipublicæ contra hujus ordinis auctoritatem ad urbem ducit: uti Appius Claudius interrex cum Q. Catulo proconſule et ceteris, quibus imperium eſt, urbi præſidio ſint, operamque dent, ne quid reſpublica detrimenti capiat.

EX LIBRO II.

Epistoſa Cn. Pompeii ad Senatũ.

I adversus vos patriamque et deos penates totiens labores et pericula ſuſcepiffem, quotiens a prima aduſcentia ductu meo ſceleſtiſſimi hoſtes fuſi, et vobis ſalus quæſita eſt: nihil amplius in abſentem me ſtatuiffetis, quam adhuc agitis, Patres conſcripti, quem, contra ætatem projectum ad bellum ſæviſſimum cum exercitu optime merito, quantum eſt in vobis, fame, miſerruma omnium morte, confeciſtis. Hac in ſpe populus Romanus liberos ſuos ad bellum miſit? hæc ſunt præmia pro vulneribus et totiens ob rempublicam fuſo ſanguine? Feſſus ſcribundo mittundoque legatos, omnis opes et ſpes privatas meas conſumpſi: quum interim a vobis per triennium vix annuus ſumptus datus eſt. Per deos immortalis, utrum cenſetis me vicem ærarii præſtare, an exercitum ſine frumento et ſtipendio habere poſſe? Equidem fateor me ad hoc bellum majore ſtudio, quam conſilio profectum: quippe qui, nomine modo imperii a vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paravi, hoſtesque, in cervicibus jam Italiæ agentes, ab Alpibus in Hiſpaniam ſummovi. Per eas iter aliud, atque Hannibal, nobis opportunius patefecit. Recepi Galliam, Pyrenæum, Lacetaniam, Indigetes: et primum impetum Sertorii victoris novis militibus et multo

paucioribus fustinui: hiememque in castris inter sævissimos hostis non per oppida neque ex ambitione mea egi. Quid dein prælia aut expeditiones hibernas, oppida excisa aut recepta enumerem? Quando res plus valet, quam verba: castra hostium apud Sucronem capta, et prælium apud flumen Turiam, et dux hostium C. Herennius cum urbe Valentia, et exercitus deleti, satis clara vobis sunt; pro quis, o grati Patres, egestatem et famam redditis. Itaque meo et hostium exercitui par condicio est. Namque stipendium neutri datur: victor uterque in Italiam venire potest. Quod ego vos moneo quæsoque ut animadvertatis, neu cogatis necessitatibus privatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos aut Sertorius ad internecionem vastavimus; præter maritimas civitates, quæ ultro nobis sumptui onerique. Gallia superiore anno Metelli exercitum stipendio frumentoque aluit: et nunc, malis fructibus, ipsa vix agitatur. Ego non rem familiarem modo, verum etiam fidem consumpsi. Reliqui vos estis: qui nisi subvenitis, invito et prædicente me, exercitus hinc, et cum eo omne bellum Hispaniæ, in Italiam transgredietur.

EX LIBRO III.

Oratio Macri, Tribuni Plebis, ad Plebem.

I, Quirites, parum existumaretis, quod inter jus, a maioribus relictum vobis, et hoc a Sulla paratum servitium interesset; multis mihi differendum fuit, docendumque, quas ob injurias et quotiens a patribus armata plebes secessisset, utique vindices paravisset omnis juris sui tribunos plebis. Nunc hortari modo reliquum est, et ire primum via, qua capefundam arbitror libertatem. Neque me præterit, quantas opes nobilitatis solus, impotens, inani specie magistratus, pellere dominatione incipiam; quantoque tutius factio noxi-
orum agat, quam soli innocentes. Sed præter spem bonam ex vobis, quæ metum vicit, statui, certaminis adversa pro libertate potiora esse forti viro, quam omnino non certavisse. Quamquam omnes alii, creati pro jure vostro, vim cunctam et imperia sua gratia aut spe aut præmiis in vos convertere, meliusque habent, mercede delinquere, quam gratis recte

facere. Itaque omnes concessere jam in paucorum dominationem, qui per militare nomen ærarium, exercitus, regna, provincias occupavere, et arcem habent ex spoliis vestris: quum interim more pecorum vos multitudo singulis habendos fruendosque præbetis, exuti omnibus, quæ majores reliquere: nisi quia vobismet ipsi per suffragia, ut præfides olim, nunc dominos destinatis. Itaque concessere illuc omnes: et mox, si vestra receperitis, ad vos redibunt plerique. Raris enim animus est ad ea, quæ placent, defendenda: ceteri validiorum sunt. An dubium habetis, ne officere quid vobis, uno animo pergentibus, possit, quos languidos socordesque pertimere? nisi forte C. Cotta, ex factione media Consul, aliter, quam metu, jura quædam tribunis plebei restituit; et, quamquam L. Sicinius, primus de potestate tribunicia loqui ausus, mustantibus vobis circumventus erat, tamen prius illi invidiam metuere, quam vos injuriæ pertæsum est. Quod ego nequeo satis mirari, Quirites. Nam spem frustra fuisse intellexistis. Sulla mortuo, qui scelestum imposuerat servitium, finem mali credebatis. Ortus est longe sævior Catulus. Tumultus intercessit, Bruto et Æmilio Mamerco Consulibus; dein C. Curio ad exitium usque infontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. Quinctium, vidistis. Quantæ denique nunc mihi turbæ concitantur! quæ profecto incassum agerentur, si prius, quam vos serviundi finem, illi dominationis facturi erant: præsertim quum his civilibus armis dicta alia, sed certatum utrimque de dominatione in vobis sit. Itaque cetera ex licentia aut odio aut avaritia in tempus arfere. Permanfit una res modo, quæ utrimque quæsitæ est et erepta in posterum, vis tribunicia, telum a majoribus libertati paratum. Quod ego vos moneo quæsoque ut animadvertatis: neu, nomina rerum ad ignaviam mutantes, otium pro servitio appelletis. Quo jam ipso frui, si vera et honesta flagitium superaverit, non est condicio: fuisset, si omnino quiessetis. Nunc animum advortite: et, nisi viceritis, quoniam omnis injuria gravitate tutior est, artius habebunt. Quid censes igitur? aliquis vestrum subjecerit. Primum omnium, omittendum morem hunc, quem agitis, impigræ linguæ, animi ignavi, non ultra concionis locum memores libertatis. Deinde (ne vos ad virilia illa vocem, quo tribunos plebei, modo patricium magistratum, libera ab auctoribus patriiis suffragia majores vestri paravere) quamvis, Quirites, in vobis sit, ut, quæ jussa nunc pro aliis toleratis, pro vobis agere, aut non agere certe,

possitis, Jovem aut alium quem deum consultorem exspectatis? Magna illa consulum imperia et patrum decreta vos exsequendo rata efficitis, Quirites, ultroque licentiam in vos auctum atque adjutum properatis. Neque ego vos ultum injurias hortor; magis, uti requiem cupiatis: neque discordias, ut illi criminantur, sed earum finem volens, jure gentium res repeto; et, si pertinaciter retinebunt, non arma neque secessionem, tantummodo ne amplius sanguinem vestrum præbeatis, censebo. Gerant habeantque suo modo imperia; quærant triumphos: Mithridatem, Sertorium et reliquias exfulum persequantur cum imaginibus suis: absit periculum et labos, quibus nulla pars fructus est. Nisi forte repentina ista frumentaria lege munia vestra pensantur: qua tamen quinis modiis libertatem omnium æstumavere; qui profecto non amplius possunt alimentis carceris. Namque, ut illis exiguitate mors prohibetur, fenescunt vires: sic neque absolvit cura familiari tam parva res, et ignavus quisque tenuissima spe frustratur: quæ tamen quamvis ampla, quoniam servitii pretium ostentaretur, cujus torpedinis erat decipi et vestrarum rerum ultro injuria gratiam debere! Namque alio modo neque valent in universos, neque conabuntur. Cavendus tamen dolus est. Itaque simul comparant delinimenta, et differunt vos in adventum Cn. Pompeii; quem ipsum, ubi pertimere sublatum in cervices suas, mox dempto metu lacerant. Neque eos pudet, vindices, uti si ferunt, libertatis, tot viros sine uno aut remittere injuriam non audere, aut jus non posse defendere. Mihi quidem satis spectatum est, Pompeium, tantæ gloriæ adulescentem, malle principem volentibus vobis esse, quam illis dominationis socium auctoremque in primis fore tribunicie potestatis. Verum, Quirites, antea singuli cives in pluribus, non in uno cuncti præsidia habebatis: neque mortalium quisquam dare aut eripere talia unus poterat. Itaque verborum satis dictum est. Neque enim ignorantia res claudit: verum occupavit nescio quæ vos torpedo, qui non gloria movemini neque flagitio, cunctaque præsentī ignavia mutavistis, abunde libertatem rati, quia tergis abstinetur et huc ire licet et illuc, munera ditium dominorum. Atque hæc eadem non sunt agrestibus; sed cæduntur inter potentium inimicitias, donoque dantur in provincias magistratibus. Ita pugnatur, et vincitur paucis: plebes, quodcumque accidit, pro victa est, et in dies magis erit: si quidem majore cura dominationem illi retinuerint, quam vos repetiveritis libertatem.

EX LIBRO IV.

Epistola Regis Mithridatis scripta ad Regem Arsacem.

REX Mithridates regi Arsaci S. Omnes, qui, fecundis rebus suis, ad belli societatem orantur, considerare debent, liceatne tum pacem agere; deinde, quod quæritur, satissime pium, tutum, gloriosum, an indecorum sit. Tibi perpetua pace frui liceret, nisi hostes opportuni et scelestissimi; egregia fama, si Romanos opprefferis, futura est. Neque petere audeam societatem, et frustra mala mea cum bonis tuis misceri sperem. Atqui ea, quæ te morari posse videntur, ira in Tigranem recentis belli, et meæ res parum prosperæ, si vera existumare voles, maxime hortabuntur. Ille enim obnoxius, qualem tu voles societatem, accipiet. Mihi fortuna, multis rebus ereptis, usum dedit bene suadendi: et, quod florentibus optabile est, ego, non validissimus, præbeo exemplum, quo rectius tua componas. Namque Romanis cum nationibus, populis, regibus cunctis una et ea vetus causa bellandi est, cupido profunda imperii et divitiarum; qua primo cum rege Macedonum Philippo bellum sumpserunt. Dum a Carthaginienſibus premebantur, amicitiam simulantes, ei subvenientem Antiochum concessione Asiæ per dolum avertere; ac mox, fracto Philippo, Antiochus omni cis Taurum agro et decem millibus talentorum spoliatus est. Persen deinde, Philippi filium, post multa et varia certamina, apud Samothracas deos acceptum in fidem, callidi et repertoſes perfidiæ, quia pacto vitam dederant, infomniis occidere. Eumenem, cujus amicitiam glorioſe ostentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercedem; post Attalum, custodem agri captivi, sumptibus et contumeliis ex rege miserrimum servorum effecere: simulatoque impio testamento, filium ejus Aristonicum, quia patrium regnum petiverat, hostium more per triumphum duxere. Asia ab ipsis obsessa est: postremo Bithyniam, Nicomede mortuo, diripuerunt; cum filius Nufa, quam reginam appellaverant, genitus haud dubie esset. Nam quid ego me appellem? quem, disjunctum undique regnis et tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama erat, divitem neque servitutum esse, per Nicomedem bello laceſſiverunt; sceleris eorum haud ignarum, et ea, quæ accidere, testatum antea Cre-

tenſes, ſolos omnium liberos ea tempeſtate, et regem Ptolemæum. Atque ego, ultus injurias, Nicomedem Bithynia expuli, Aſiamque, ſpolium regis Antiochi, recepi, et Græciæ demſi grave ſervitium. Incepta mea, poſtremus fervorum, Archelaus, exercitu prodito, impedivit: illicque, quos ignavia aut prava calliditas, uti meis laboribus tuti eſſent, armis abſtinuit, acerbiffimas pœnas ſolvunt: Ptolemæus, pretio diem belli prolatans; Cretenſes, impugnati ſemel jam, neque finem, niſi excidio, habituri. Equidem, quum mihi, ob ipſorum interna mala, dilata prælia magis, quam pacem datam intellegerem; abnuente Tigrane, qui mea dicta ſero probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiiis, rurfus tamen bellum cepi. Marcumque Cottam, Romanum ducem, apud Chalcedona terra fudi, mari exui claſſe pulcherruma. Apud Cyzicum magno cum exercitu in obſidione moranti frumentum defuit, nullo circum adnitente: ſimul hiems mari prohibebat. Ita ſine vi hoſtium regredi coactus in patrium regnum, naufragiis apud Parium et Heracleam militum optimos cum claſſibus amiſi. Reſtituto deinde apud Cabira exercitu, et variis inter me atque Lucullum præliis, inopia rurfus ambos inceſſit. Illi ſuberat regnum Ariobarzanis bello intactum: ego, vaſtis circum omnibus locis, in Armeniam conceſſi: ſecutique Romani non me, ſed morem ſuum omnia regna ſubvertundi, quia multitudinem artis locis pugna prohibuere, imprudentiam Tigranis pro victoria oſtentant. Nunc quæſo confidera, nobis oppreſſis utrum firmiorem te ad reſiſtendum; an finem belli futurum putes? Scio equidem, tibi magnas opes virorum, armorum et auri eſſe; et ea re a nobis ad ſocietatem, ab illis ad prædam peteris. Ceterum conſilium eſt, Tigranis regno integro, meis militibus, belli prudentibus, procul ab domo, parvo labore, per noſtra corpora bellum conficere: quo modo neque vincere neque vinci ſine tuo periculo poſſumus. An ignoras, Romanos, poſtquam ad occidentem pergentibus finem Oceanus facit, arma huc convertiſſe? neque quicquam a principio niſi raptum habere, domum, conjuges, agros, imperium? convenas olim, ſine patria, ſine parentibus, peſte conditos orbis terrarum? quibus non humana ulla neque divina obſtant, quin ſocios, amicos, procul juxtaque ſitos, inopes potentesque, trahant, excidant, omniaque non ſerva, et maxime regna, hoſtilia ducant. Namque pauci libertatem, pars magna juſtos dominos volunt; nos ſuſpecti ſumus, æmuli et in tempore vindices affuturi. Tu vero, cui Seleucia, maxuma urbium, regnumque Perſidis

inclutis divitiis est, quid ab illis, nisi dolum in præsens et postea bellum, expectas? Romani arma in omnes habent, acerruma in eos, quibus victis, spolia maxuma sunt. Audendo et fallendo et bella ex bellis ferendo magni facti. Per hunc morem extinguunt omnia, aut—occident: quod haud difficile est, si tu Mesopotamia, nos Armenia circumgredimur. Exercitus sine frumento, sine auxiliis, fortuna aut nostris vitiis adhuc incolumis. Teque illa fama sequetur, auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppressisse. Quod uti facias, moneo hortorque; neu malis pernicie nostra tuam prolatare, quam societate victor fieri.

EX LIBRO V.

Oratio C. Cottæ Consulis ad Populum.

QUIRITES, multa mihi pericula domi, militiæ, multa adversa fuere: quorum alia toleravi, partim repuli deorum auxiliis et virtute mea: in quibus omnibus neque animus negotio defuit, neque decretis labos. Malæ secundæque res opes, non ingenium, mihi mutabant. At contra in his miseriis cuncta me cum fortuna deferuere. Præterea senectus, per se gravis, curam duplicat: cui misero, acta jam ætate, ne mortem quidem honestam sperare licet. Nam, si parricida vestri sum, et, bis genitus hic, deos Penates meos patriamque et summum imperium vilia habeo, quis mihi vivo cruciatus satis est, aut quæ pœna mortuo, quum omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo vici? A prima adulescentia in ore vestro privatus et in magistratibus egi. Qui lingua, qui consilio meo, qui pecunia voluere, usi sunt. Neque ego callidam facundiam neque ingenium ad male faciendum exercui: avidissimus privati gratiæ, maxumas inimicitias pro republica suscepi. Quibus victus cum illa simul quum, egens alienæ opis, plura mala expectarem, vos, Quirites, rursus mihi patriam deosque Penates cum ingenti dignitate dedistis. Pro quibus beneficiis vix satis gratus videar, si singulis animam, quam nequeo, concesso. Nam vita et mors jura naturæ sunt. Ut sine dedecore cum civibus, fama et fortunis integer, agas, id dono datur atque accipitur. Consules non fecistis, Quirites, domi bellicque impeditissima republica.

Namque imperatores Hispaniæ stipendium, milites, arma, frumentum poscunt; et id res cogit; quoniam defectione sociorum et Sertorii per montes fuga neque manu certare possunt, neque utilia parare. Exercitus in Asia Ciliciaque ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostium est: nec minus Italiæ maritima et provinciarum: quum interim vectigalia, parva et bellis incerta, vix partem sumptuum sustinent: ita classe, qua commeatus vehebatur, minore, quam antea, navigamus. Hæc si dolo aut socordia nostra contracta sunt, agite, uti jubet ira, supplicium sumite: sin fortuna communis asperior est, quare indigna vobis nobisque et republica incipitis? Atque ego, cujus ætati mors propior est, non deprecor. Si quid ea vobis incommodi demitur, neque mox ingenuo corpori honestius, quam pro vestra salute, finem vitæ fecerim: adsum en, Cotta Consul; facio, quod sæpe majores asperis bellis fecere; voveo dedoque me pro republica; quam deinde cui mandetis, circumspicite. Nam talem honorem bonus nemo volet, quum fortunæ et pacis, et belli ab aliis acti, ratio reddenda, aut turpiter moriundum sit. Tantummodo in animis habetote, non me ob scelus aut avaritiam cæsum, sed volentem pro maxumis beneficiis animam dono dedisse. Per vos igitur, Quirites, et gloriam majorum, tolerate adversa et consulite reipublicæ. Multa cura summo imperio inest, multi ingentes labores: quos nequicquam abnuitis et pacis opulentiam quæritis, quum omnes provinciæ, regna, maria terræque aspera aut fessa bellis sint.

FINIS.

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

PA
6653
A2
1864a

Sallustius Crispus, C.
Opera quae extant

